

Κώστας Ζάκκας
Πτυχιούχος Οικονομικής Επιστήμης
Αριστοτέλειου Πανεπιστήμιου Θεσσαλονίκης

ΜΑΡΧΕΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
ο ρόλος του HR στη σύγχρονη επιχείρηση
& το γενικό εργασιακό πλαίσιο

Η εργασία υποβάλλεται για τη μερική κάλυψη των απαιτήσεων με στόχο την απόκτηση του διπλώματος

ΜΠΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ & ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΗ
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

Από το
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

A working class hero is something to be

John Lennon

Όσοι με βοήθησαν το έκαναν γιατί με αγαπάνε και γι' αυτό νομίζω πως ο καταλληλότερος τρόπος να τους ευχαριστήσω, είναι κατ' ιδίαν.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες στο Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών.

K. Z

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	iv
<u>ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ</u>	ix
ΣΤΟΧΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	x
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	x
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ & ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ...	xii
ΣΥΝΟΨΗ	xiv
<u>ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ</u>	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	17
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	17
1.1 ΠΡΩΤΟΓΟΝΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	17
1.2 ΔΟΥΛΟΚΤΗΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ.....	18
1.3 ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	21
1.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.....	22
<u>ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ</u>	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΜΑΡΕΙΣΜΟΣ.....	25
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	25
2.1 ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ & ΣΥΝΤΟΜΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ...	25
2.2 ΜΑΡΕΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ. ΟΡΙΣΜΟΣ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ	29
<u>ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ</u>	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ, Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΑΞΙΑ	34
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	34

3.1 ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ	34
3.2 ΑΞΙΑ ΧΡΗΣΗΣ	35
3.3 ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΑ.....	35
3.3.1 ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΖΗΤΗΣΗΣ ...	36
3.4 Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΩΣ ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ.....	36
3.5 «Εμπορευματικός φετιχισμός».....	37
3.6 ΑΤΟΜΙΚΗ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ.....	40
3.6.1 ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ.....	40
3.6.2 ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ	40
3.7 Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ	42
3.7.1 ΣΥΓΧΥΣΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΝΤΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	43
3.8 Ο ΔΙΠΛΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΣΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ.....	45
3.8.1 Η ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ ΕΡΓΑΣΙΑ.....	45
3.8.1.1 ΑΠΛΗ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ. ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΜΙΣΘΟ	46
3.8.2 Η ΑΦΗΡΗΜΕΝΗ ΕΡΓΑΣΙΑ	49
3.9 Ο ΜΑΡΕ ΚΑΙ ΟΙ ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΞΙΑ.....	50
3.9.1 Ο ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ.....	51
3.9.2 Η ΑΞΙΑ, Η ΤΙΜΗ ΚΑΙ Ο ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	51

3.10 Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΩΓΟΥΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ.....	53
3.11 Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΩΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ	54
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΟΙΟΣ ΠΑΡΑΓΕΙ & ΠΟΙΟΣ ΚΑΡΠΩΝΕΤΑΙ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ	56
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	56
4.1 ΤΟ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟ. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΕΥΚΡΙΝΗΣΕΙΣ	56
4.2 Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ.....	57
4.3 ΑΝΑΓΚΑΙΟΣ ΕΡΓΑΣΙΜΟΣ ΧΡΟΝΟΣ, ΠΡΟΣΘΕΤΟΣ ΕΡΓΑΣΙΜΟΣ ΧΡΟΝΟΣ & ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ.....	59
4.4 ΕΡΓΑΣΙΑ: ΤΙΜΗ, ΑΞΙΑ, ΜΙΣΘΟΣ.....	60
4.5 ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ	61
4.6 ΥΠΕΡΑΞΙΑ	62
4.6.1 ΑΠΟΛΥΤΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑ	63
4.6.2 ΣΧΕΤΙΚΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑ	64
4.6.3 ΠΡΟΣΘΕΤΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑ.....	64
4.6.3.1 ΠΡΟΣΘΕΤΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑ, ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΣ.....	65
4.6.4 Ο ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΣ ΕΡΓΑΤΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	66
4.7 ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΙ, ΕΜΠΟΡΟΙ, ΤΡΑΠΕΖΙΤΕΣ.....	70
4.8 ΚΡΑΤΙΚΟΜΟΝΟΠΩΛΙΑΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ «ΜΙΚΤΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ».....	72
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΞΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ	75
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	75
ΠΑ.ΠΕΙ ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ	vi

5.1 Η ΕΞΑΡΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	75
5.1.1 Η ΤΥΠΙΚΗ ΥΠΟΤΑΓΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ.....	76
5.1.2 Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΥΠΟΤΑΓΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	76
5.1.3 ΥΠΟΤΑΓΗ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ.....	78
5.1.3.1 Ο ΤΑΞΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.....	78
5.2 Η ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	80
5.3 Η ΒΑΣΙΚΗ ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΝΟΜΟΤΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΟΥ	81
5.4 ΟΙ ΜΗΧΑΝΕΣ.....	82
5.4.1 ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΟΔΟΣ	83
5.4.2 ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΟΔΟΣ ΚΑΙ ΑΝΕΡΓΙΑ.....	84
<u>ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ</u>	86
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Ο ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ (Human Resource Management)	87
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	87
6.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ HRM	88
6.2 Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ	90
6.3 Η ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΤΟΥ HR	91
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Η ΣΥΜΒΑΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΘΕ ΕΠΟΧΗ	92
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	92
7.1 Η «ΑΦΟΣΙΩΣΗ» ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ....	93
7.2 ΣΤΟΧΟΙ, ΠΡΙΜ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΠΑΡΟΧΕΣ.....	94

<u>ΠΕΜΠΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ</u>	97
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΘΕΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ	98
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	98
8.1 Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ	99
8.2 ΟΙ ΑΝΑΓΚΕΣ	99
8.3 ΣΧΕΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΠΟΛΥΤΗ ΕΞΑΘΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ ..	102
8.4 ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΤΑΞΙΚΗΣ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	103
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	109
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	109
9.1 ΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΚΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	109
9.2 ΟΡΟΣΗΜΟ Η «ΛΕΥΚΗ ΒΙΒΛΟΣ» ΤΗΣ ΕΕ	110
<u>ΕΚΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ</u>	115
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10: ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	116
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	120

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

ΣΤΟΧΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στις μέρες μας, προωθείται η άποψη ότι πλέον ο μαρξισμός έχει ξεπεραστεί ως αντίληψη και δεν εκφράζει την εποχή μας, ενώ σιγά-σιγά από το δημοτικό σχολείο ακόμη θα μαθαίνουν τα παιδιά πόσο θετική έννοια είναι η επιχειρηματικότητα. Σε αυτές τις συνθήκες έρχεται να σταθεί η παρούσα εργασία με πνεύμα αντιλόγου.

Στόχος είναι να παρουσιαστεί το κομμάτι της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας που αφορά στην εργασία, μιας και πλέον έχει ουσιαστικά πάψει να διδάσκεται στα πανεπιστήμια, και με βάση αυτό να γίνει μια τοποθέτηση σε σύγχρονα ζητήματα των επιχειρήσεων και της κοινωνίας..

Θέτοντας το θεωρητικό υπόβαθρο λοιπόν, επιχειρείται η εφαρμογή του μαρξισμού στο σήμερα για την κατανόηση και ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Εν συνεχεία, επεκτείνεται ο ίδιος τρόπος σκέψης για να αποκαλυφθεί από αυτή την οπτική ο ρόλος του HR σε μια σύγχρονη επιχείρηση. Τέλος, θέλουμε να δούμε πώς οι κατευθυντήριες γραμμές που επιβάλλει το σύστημα για την εργατική νομοθεσία συνάδουν με το γενικό πλαίσιο που θέσαμε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος της Οικονομικής και Επιχειρησιακής Στρατηγικής του Πανεπιστημίου Πειραιά, για τις ανάγκες του μαθήματος της Διοίκησης Ανθρώπινων Πόρων¹.

Τα δύο αυτά δεδομένα δημιουργούν το πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσονται οι παρακάτω σκέψεις μου. Τόσο η οικονομία ολόκληρη, όσο και η επιχείρηση έχουν στο κέντρο τους τον άνθρωπο. Τα οικονομικά αποτελούν την καρδιά των κοινωνικών

¹ Human Resource Management, εν συντομία HRM, κοινώς HR

επιστημών, ενώ οι επιχειρήσεις φτιάχτηκαν και λειτουργούν από ανθρώπους. Ο άνθρωπος δηλαδή είναι το αντικείμενο της επιστήμης μας, με συνέπεια το HR να αποτελεί κομβικό σημείο μιας στρατηγικής.

Το HR όμως ανήκει στις εφαρμοσμένες επιστήμες. Δηλαδή, η κυρίαρχη αντίληψη για το HR δεν μπαίνει καθόλου σε διαδικασία αμφισβήτησης των υπαρχόντων σχέσεων παραγωγής, τις θεωρεί δεδομένες². Αναγκαστικά λοιπόν σήμερα συμβαδίζει με τα δεδομένα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και αφορά στη σχέση διεύθυνσης-εργαζόμενων. Είναι ένα μίγμα μεθόδων οργάνωσης-διοίκησης, ασκούμενων πολιτικών και ψυχολογίας που αποσκοπεί στη βελτιστοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας. Το κάθε κοινωνικοπολιτικό σύστημα λοιπόν θα έχει το δικό του HR, βάσει των δικών του δεδομένων. Συνεπώς, η κατανόηση της λειτουργίας του καπιταλισμού αποτελεί το υπόβαθρο πάνω στο οποίο γεννιέται και εξελίσσεται το HR.

Ανάλογα με το πώς θα δούμε τον καπιταλισμό, βγάζουμε και τα αντίστοιχα συμπεράσματα για τη λειτουργία και τις βασικές κατευθύνσεις του.

Πολλά απ' όσα γράφονται στις σελίδες που ακολουθούν ίσως μοιάζουν κάπως περίεργα στον αναγνώστη. Ο λόγος δεν είναι άλλος από το ότι η πολιτική οικονομία που διδάσκεται σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης δεν είναι η μαρξιστική. Έτσι, όποιος δεν έχει ασχοληθεί ξανά με το μαρξισμό θα διαπιστώσει ότι η προσέγγιση που υπάρχει εδώ είναι εντελώς διαφορετική από αυτά που είχε ακούσει μέχρι σήμερα!

² Αντίστοιχα για παράδειγμα, η επιστήμη της στατιστικής δεν σχολιάζει ούτε τοποθετείται ιδεολογικά όταν παρουσιάζει έρευνες για το κάπνισμα στους νέους

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ & ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Η γραφή της εργασίας αυτής έγινε με γνώμονα τον επαναστατικό χαρακτήρα της εν λόγω κοσμοθεωρίας που της προσέδωσαν οι ίδιοι οι δημιουργοί της, γι' αυτό και τοποθετείται δυναμικά απέναντι στον καπιταλισμό, απορρίπτοντας συμβιβαστικές λογικές.

Η παρούσα διπλωματική εργασία επικεντρώνεται στο κομμάτι του μαρξισμού που αφορά στο θεωρητικό υπόβαθρο της έννοιας ανθρώπινη εργασία. Η μεθοδολογία του ίδιου του μαρξισμού είναι ο διαλεκτικός και ιστορισμός υλισμός.

Εδώ χρησιμοποιείται μια συνειρμική δομή που λειτουργεί παραγωγικά, ξεκινώντας από το γενικό πλαίσιο της θεωρίας και καταλήγοντας στην πρακτική αντανάκλασή του στα ειδικά θέματα.

Ο μαρξισμός είναι ίσως το πολυγραφότερο θεωρητικό ρεύμα, κάτι που δείχνει και την τεράστια δυναμική του. Η επιλογή της βιβλιογραφίας απαιτεί μεγάλη προσοχή, μιας και σε αυτόν τον τεράστιο όγκο των συγγραμμάτων μπορεί να διακρίνει κανείς τη δημιουργία διαφόρων ρευμάτων και τάσεων, που κάποιες φορές αλλοιώνουν την υπόσταση αυτής της κοσμοθεωρίας. Για τη συγγραφή της παρούσας διπλωματικής εργασίας χρησιμοποιήθηκαν τα κείμενα των κλασικών του μαρξισμού, αλλά και σύγχρονα βιβλία που στηρίζονται όμως στο ίδιο πλαίσιο. Έτσι, παραθέτονται συνεχώς αποσπάσματα από έργα των Μαρξ-Ενγκελς, προκειμένου να τεκμηριώνεται η εκάστοτε τοποθέτηση.

Οι βασικές μου πηγές ήταν τα αυθεντικά κείμενα των θεμελιωτών Μαρξ-Ενγκελς (όπως «Το Κεφάλαιο», «Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους» κα), κάποιες μελέτες του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών (όπως

«Προσεγγίσεις στην κατάσταση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα» κα), καθώς και το κείμενο της Λευκής Βίβλου της ΕΕ.

Η εργασία αυτή ασχολείται αποκλειστικά με το μαρξισμό, κάνοντας αντιπαραθετικά κάποιες ελάχιστες αναφορές σε άλλες θέσεις απλώς για να φανεί η διαφορά αντίληψης. Δεν μπαίνει σε διαδικασία να αναλύσει τις διάφορες απόψεις και μετά σε ρόλο σοφού να δείξει πια είναι η σωστή. Παρουσιάζει αποκλειστικά τη μαρξιστική αντίληψη και όποιος την κρίνει πειστική ας την δεχθεί, αλλιώς ας την απορρίψει. Άλλωστε, τα πανεπιστήμια αποτελούν πλέον έναν από τους ελάχιστους εναπομείναντες χώρους ελεύθερης έκφρασης και ιδεολογικού προβληματισμού.

Η παρούσα διπλωματική εργασία έρχεται να παρουσιάσει σε ενιαία μορφή τη μαρξιστική θεωρία και τη σύγχρονη εφαρμογή της.

ΣΥΝΟΨΗ

Η επικράτηση του καπιταλισμού, σήμανε την εγκαθίδρυση του πρώτου τρόπου παραγωγής που επιβάλλει τον οικονομικό εξαναγκασμό. Ο καπιταλισμός αρχικά ήταν ένα προοδευτικό σύστημα μιας και κοινωνικοποίησε την παραγωγική διαδικασία, αλλά στη συνέχεια έγινε συντηρητικό καθότι αντιμάχεται την κοινωνικοποίηση των αποτελεσμάτων της εργασίας, δημιουργώντας έτσι τις ταξικές διαφορές στην κοινωνία με κύριους πόλους τους αστούς και τους προλετάριους. Οι αστοί βρίσκονται σε κυρίαρχη θέση, αφού ως καπιταλιστές έχουν στην ιδιοκτησία τους τα μέσα παραγωγής, κάτι που αναγκάζει οικονομικά τους προλετάριους να δουλεύουν στην καπιταλιστική επιχείρηση.

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από τη μαρξιστική σκοπιά, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το γενικότερο πλαίσιο της μαρξιστικής φιλοσοφίας. Ο μαρξισμός λοιπόν κατέχει βασική και πρωτοπόρα θέση στην υλιστική κατεύθυνση της φιλοσοφίας. Αναπτύχθηκε στηριζόμενος στα προοδευτικά ρεύματα που υπήρχαν μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, με οικονομική πηγή και τους κλασικούς της αγγλικής πολιτικής οικονομίας, όπως Σμιθ και Ρικάρντο.

Η επιστήμη της πολιτικής οικονομίας είναι αδύνατον να εμφανισθεί ενιαία, λόγω του ταξικού χαρακτήρα της κοινωνίας. Τόσο η μαρξιστική, όσο και η διαδεδομένη αστική πολιτική οικονομία έχουν ξεκάθαρα ταξικό περιεχόμενο.

Δύο από τους πλέον σημαντικούς διαχωρισμούς που πρώτος έκανε ο Μαρξ, ήταν αυτός ανάμεσα σε σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο (μισθό) και αυτός ανάμεσα σε εργασία και εργατική δύναμη.

Οι εργάσιμος χρόνος των προλεταρίων χωρίζεται σε αναγκαίο και πρόσθετο. Στον πρόσθετο γίνεται η παραγωγή της υπεραξίας, την οποία καρπώνεται δωρεάν ο καπιταλιστής και έτσι έχουμε την καπιταλιστική εκμετάλλευση.

Η ανθρώπινη εργασία είναι η μόνη πηγή της αξίας και το μόνο κοινό στοιχείο όλων των εμπορευμάτων. Τα εμπορεύματα ανήκουν από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας τους στον καπιταλιστή, ο οποίος αγοράζει μέσα παραγωγής και εργατική δύναμη για να ξεκινήσει η παραγωγική διαδικασία.

Κατά την ανάπτυξη του καπιταλισμού παρατηρείται το φαινόμενο της συνεχούς προλεταριοποίησης όλο και περισσότερων κλάδων εργαζομένων και της δημιουργίας μονοπωλίων.

Η προσέγγιση της εργασίας θα ήταν λειπή χωρίς την εξέταση και κάποιων ζητημάτων που αφορούν στη ζωή των άμεσων παραγωγών, δηλαδή της εργατικής τάξης. Οι προλετάριοι, όντας εγκλωβισμένοι σε ένα σύστημα παραγωγής που λειτουργεί εις βάρος τους, δυσκολεύονται να ακολουθήσουν την τρομερή αύξηση των αναγκών που επιβάλλει η εξέλιξη της κοινωνίας.

Επικεντρώνοντας την ανάλυσή μας στα πλαίσια της επιχείρησης, διαπιστώνουμε τη στροφή σε πιο συμμετοχικά στυλ διοίκησης, με την έντονη χρησιμοποίηση ψυχολογικών μεθόδων για την αφοσίωση των εργατών και τη συγκάλυψη της εκμετάλλευσης. Το τμήμα HR αξιοποιείται στρατηγικά από το κεφάλαιο προς αυτή την κατεύθυνση, για να διαχειριστεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την κύρια παραγωγική δύναμη, τον άνθρωπο.

Διευρύνοντας τέλος στην εξέταση του γενικού πλαισίου της εργατικής νομοθεσίας στην ΕΕ, ανακαλύπτουμε συγκεντρωμένα όλα τα νέα μέτρα που πέρασαν ήδη και στη χώρα μας, ενώ αντιλαμβανόμαστε και την κατευθυντήρια γραμμή για την εξέλιξη των εργασιακών σχέσεων (μερική απασχόληση, ευελιξία στον κατώτατο μισθό και τους όρους σύμβασης κτλ). Ο διάλογος από μηδενική βάση ανάμεσα στους κοινωνικούς εταίρους ξεκίνησε από τη Λευκή Βίβλο, με την προοπτική της δημιουργίας του νέου θεσμικού πλαισίου που εξυπηρετεί τα συμφέροντα του κεφαλαίου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο καπιταλισμός δεν υπήρχε αιωνίως, αλλά ήρθε ως νομοτελειακή συνέχεια στην ιστορική εξέλιξη των τρόπων παραγωγής. Η σύντομη εξέταση των προκαπιταλιστικών συστημάτων είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στην κατανόηση της εξελικτικής πορείας της ανθρωπότητας και θέτει τη βάση για τη σωστή μελέτη των δομών του ίδιου του καπιταλισμού.

1.1 ΠΡΩΤΟΓΟΝΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Ο πρώτος τρόπος παραγωγής που γνώρισε στην εξέλιξή της η ανθρώπινη κοινωνία ήταν το πρωτόγονο κοινοτικό σύστημα και διήρκησε περίπου μέχρι την τέταρτη χιλιετηρίδα προ Χριστού, με βασικό χαρακτηριστικό το εξαιρετικά χαμηλό επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων. Η παραγωγή γινόταν με πρωτόγονα εργαλεία και με τη μορφή της απλής συνεργασίας, ενώ τα προϊόντα παράγονταν για άμεση κατανάλωση από τα ίδια τα μέλη της κοινότητας.

Το χαμηλό επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων είχε σα συνέπεια την πολύ χαμηλή παραγωγικότητα της εργασίας. Έτσι, δε μπορούσε να παραχθεί αρκετό υπερπροϊόν, προϊόν δηλαδή περισσότερο από το αναγκαίο, από αυτό που χρειάζεται για την κάλυψη των αναγκών των άμεσων παραγωγών. Η ύπαρξη μεγάλης ποσότητας υπερπροϊόντος αποτελεί όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω μια βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία της τάξης των εκμεταλλευτών. Από τη στιγμή που όλο το προϊόν ήταν αναγκαίο, έλειπε

η υλική προϋπόθεση για την ύπαρξη εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Όντας λοιπόν ένα μη εκμεταλλευτικό σύστημα, αυτός ο τρόπος παραγωγής έχει χαρακτηριστεί από κάποιους και ως «πρωτόγονα κομμουνιστικός».

Σε αντιστοιχία με τις παραγωγικές δυνάμεις αναπτύχθηκαν και οι κοινοτικές παραγωγικές σχέσεις. Οι άνθρωποι δούλευαν όλοι μαζί και τόσο τα μέσα παραγωγής όσο και το προϊόν, αποτελούσαν ιδιοκτησία της κοινότητας και χρησιμοποιούνταν για κοινό όφελος. Στην πρωτόγονη κοινωνία δεν υπήρχε κοινωνική διαίρεση και συνεπώς δεν υπήρχε κράτος.

Όσο αναπτυσσόταν αυτός ο τρόπος παραγωγής, άρχισαν να αναπτύσσονται και οι προϋποθέσεις που θα οδηγούσαν στη σταδιακή αποσύνθεσή του. Άρχισε να εμφανίζεται για πρώτη φορά στην οικονομική ανάπτυξη της ιστορίας επαρκής ποσότητα υπερπροϊόντος. Εδώ λοιπόν σπάει για πρώτη φορά η εργασία σε αναγκαία και πρόσθετη, όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω.

Στο τέλος αυτής της περιόδου σημειώθηκαν οι δύο μεγάλοι κοινωνικοί καταμερισμοί της εργασίας. Ο πρώτος ήταν ο διαχωρισμός της κτηνοτροφίας από τη γεωργία ως αυτοτελής κλάδος της οικονομίας και ο δεύτερος ήταν ο διαχωρισμός του επαγγέλματος από την αγροτική οικονομία.

1.2 ΔΟΥΛΟΚΤΗΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Με την άνοδο των παραγωγικών δυνάμεων μπαίνει η υλική βάση δημιουργίας υπερπροϊόντος και ιδιοποίησής του από άλλους, πέρα των άμεσων παραγωγών³ και έτσι γεννάται ο πρώτος στην ιστορία τρόπος παραγωγής που στηρίζεται στην εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Η δουλοκτητική υπήρξε η πρώτη ταξική κοινωνία στην

³ Άμεσοι παραγωγοί είναι εν προκειμένω οι δούλοι. Γενικά είναι αυτοί που παράγουν το προϊόν, οι εκάστοτε εργάτες

ιστορία. Τότε ξεκινάει και η διαδικασία της ταξικής πάλης, της διαμόρφωσης νέων και της αποσύνθεσης παλιών τάξεων.

Η δουλεία ήταν ένας ακραία βίαιος εξαναγκασμός στην εργασία των παραγωγών-δούλων που αποτελούσαν ιδιοκτησία αυτών που κατείχαν τα μέσα παραγωγής (δουλοκτήτες).

Ο Ένγκελς τονίζοντας την ιστορική αναγκαιότητα του περάσματος στο δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής γράφει: «Η εισαγωγή της δουλείας εκείνη την εποχή ήταν ένα μεγάλο βήμα προς τα εμπρός . Δεν μπορούμε να αρνηθούμε το γεγονός ότι ο άνθρωπος ήταν στην αρχή θηρίο και συνεπώς είχε ανάγκη από βάρβαρα μέσα για να αναπτυχθεί και να βγει από την κατάσταση της βαρβαρότητας».⁴

Στις συνθήκες αυτού του τρόπου παραγωγής η εργασία του δουλοκτήτη και των μελών της οικογένειάς του χάνει τη σημασία της, μιας και αυτοί απαλλάσσονται ολοκληρωτικά από τη συμμετοχή τους στο προτσές (διαδικασία) παραγωγής. Η παραγωγή πραγματοποιείται αποκλειστικά από τις δυνάμεις των δούλων, ενώ ο δουλοκτήτης ζει με την ιδιοποίηση των αποτελεσμάτων της εργασίας τους. Διαβάζουμε πάλι από τον Ένγκελς: «Προτού η δουλεία γίνει δυνατή, έπρεπε να είχε ήδη επιτευχθεί μια σημαντική βαθμίδα στην ανάπτυξη της παραγωγής και μια σημαντική βαθμίδα ανισότητας στην παραγωγή... Ο εξαναγκασμός του ανθρώπου στην καταναγκαστική εργασία προϋποθέτει ότι αυτός που εξαναγκάζει έχει στη διάθεσή του τα μέσα εργασίας, ενώ ειδικά για τη δουλεία απαιτείται να διαθέτει και τα μέσα για να διατηρείται στη ζωή ο υπόδουλος».⁵ Βασικό μέσο για την εξεύρεση δούλων ήταν οι κατακτητικοί, ληστρικοί πόλεμοι ενώ μεγάλο ρόλο έπαιξε και η ανάπτυξη των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων όπου δημιούργησαν και μια άλλη μορφή υποδούλωσης, τη δουλεία του χρέους. Ταυτόχρονα βέβαια είχαμε και την εγκαθίδρυση

⁴ Μαρξ-Ένγκελς, Έργα, τόμος 20

⁵ όπως παραπάνω

του δουλοκτητικού κράτους. Όπως γράφει ο Ένγκελς: «τα όργανα του καθεστώτος των γεννών σιγά-σιγά αποσπώνται από τη ρίζα τους μέσα στο λαό, γίνονται ανεξάρτητα όργανα κυριαρχίας και καταπίεσης του ίδιου του λαού τους»⁶.

Χαρακτηριστικό στοιχείο του δουλοκτητικού τρόπου παραγωγής ήταν η ιδιαίτερα αργή ανάπτυξη της παραγωγής, με βασική αιτία την παρασιτική κατανάλωση του υπερπροϊόντος (που παρήγαγαν οι δούλοι) από τους δουλοκτήτες. Υπό αυτές τις συνθήκες εξέλειπε η υλική βάση για τη διεύρυνση της παραγωγής μιας και απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη αποτελεί η επένδυση μέρους του υπερπροϊόντος.

Βασικοί κλάδοι της παραγωγής ήταν η γεωργία, η κτηνοτροφία και η βιοτεχνία, κλάδοι που είχαν βγει από τα σπλάχνα της πρωτόγονης κοινωνίας και τώρα αναπτύσσονταν. Αποφασιστικό ρόλο σε αυτή τη μεταβατική κίνηση έπαιξε η βελτίωση των εργαλείων εργασίας, μια όμως αργή διαδικασία.

Η άνοδος της εξειδίκευσης και η αύξηση του όγκου της παραγωγής ήταν κύριοι λόγοι για την ανάπτυξη των εμπορευματικών σχέσεων, τόσο σε τοπικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η εμφάνιση της τάξης των εμπόρων χαρακτηρίζεται ως ο τρίτος μεγάλος καταμερισμός της εργασίας.

Επίσης, εμφανίστηκε και το μεταλλικό χρήμα, το οποίο με τη σειρά του άρχισε να χρησιμοποιείται ως κεφάλαιο. Ιστορικά, οι πρώτες μορφές κεφαλαίου ήταν το εμπορικό και το τοκογλυφικό.

Παράλληλα, είχαμε άνθηση της φιλοσοφίας, των γραμμάτων και τεχνών, ενώ πολλά από τα μνημεία που πέρασαν για πάντα στο θησαυροφυλάκιο του ανθρώπινου πολιτισμού είχαν σα βάση υλοποίησής τους την αναγκαστική εργασία πολλών γενεών δούλων. Έχουμε δηλαδή μια αντιπαράθεση ανάμεσα στη φυσική και την πνευματική εργασία, κάτι που εμφανίζεται για πρώτη φορά και θα κληροδοτηθεί σε όλες τις

⁶ Ένγκελς, Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους

επόμενες ταξικές κοινωνίες. Η φυσική (χειρονακτική) εργασία ήταν η μοίρα των δούλων, ενώ η πνευματική αποτελούσε προνόμιο των δουλοκτητών.

Οι παραγωγικές σχέσεις όπως προείπαμε στηριζόταν στην ιδιοκτησία τόσο των υλικών μέσων παραγωγής όσο και την ίδιων των δούλων, η αμοιβή των οποίων ήταν υποτυπώδης. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την γρήγορη εξάντληση της εργατικής δύναμης των δούλων. Στη Ρώμη ο δούλος χαρακτηριζόταν ως «εργαλείο που μιλάει»! Σαν εργάτης ο δούλος δεν είχε κανένα απολύτως ενδιαφέρον για τα αποτελέσματα της εργασίας του, αφού ήταν εντελώς αποκομμένος από αυτά, δεν είχε κανενός είδους υλικά κίνητρα για την εργασία και το ανέβασμα της παραγωγικότητάς του, δούλευε μόνο και μόνο γιατί τον εξανάγκαζαν να δουλεύει. Αυτός ο άμεσος και βίαιος εξαναγκασμός ήταν ο ειδικός τρόπος συνένωσης των μέσων παραγωγής με την εργατική δύναμη.

1.3 ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Η φεουδαρχία ήρθε να αντικαταστήσει το δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής, πλην κάποιων εξαιρέσεων όπου εξαιτίας ιδιομορφιών στην ιστορική ανάπτυξη το πέρασμα έγινε απευθείας από τον πρωτόγονο τρόπο παραγωγής. Την οικονομική βάση του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής αποτελεί η ιδιοκτησία της γης από τους φεουδάρχες και η εκμετάλλευση των άμεσων παραγωγών (των αγροτών) που βρίσκονται σε προσωπική εξάρτηση από τους φεουδάρχες και είναι δεμένοι με τη γη. Έχουμε λοιπόν δύο εσωτερικά αλληλένδετα χαρακτηριστικά, αφενός τη δημιουργία μεγάλης γαιοκτησίας από τους φεουδάρχες και αφετέρου τη μετατροπή των άμεσων παραγωγών σε δουλοπάροικους όπου εξαρτιόταν από τους ιδιοκτήτες της γης, κάτω από ένα καθεστώς εξωοικονομικού εξαναγκασμού. Οι αγρότες κατέβαλαν πρόσθετη εργασία και το υπερπροϊόν καρπωνόταν από τον τσιφλικά.

Ένα μεγάλο μέρος της γης που ανήκε στους φεουδάρχες, αποτελούνταν από ένα πλήθος κλήρων γης που χρησιμοποιούνταν από τους αγρότες, κάτι που τους έδινε τη δυνατότητα να στήσουν εκεί το νοικοκυριό τους.

Οι φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής συνέβαλαν στη διάρκεια μιας ορισμένης ιστορικής περιόδου στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, το γενικό επίπεδο των οποίων όμως δεν είναι ακόμα αρκετά υψηλό. Έστω και με αργούς ρυθμούς ανυψωνόταν η παραγωγικότητα της κοινωνικής εργασίας, αναπτυσσόταν και βάθαινε ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας. Αυτό συνδεόταν πρώτα απ' όλα με την τεχνική πρόοδο στη μεταλλουργία, ενώ τότε εμφανίστηκαν οι πρώτοι υψικάμινι. Η φεουδαρχία ωστόσο είναι το τελευταίο σύστημα που χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία της χειρονακτικής εργασίας.

1.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο δεν πηγάζει από τη «φύση του ανθρώπου» όπως ισχυρίζονται μερικοί. Είναι κάτι που εμφανίστηκε ιστορικά, όταν δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες προϋποθέσεις (δημιουργία υπερπροϊόντος και ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής).

Η ουσία της εκμετάλλευσης παραμένει αναλλοίωτη τόσο στον καπιταλισμό, όσο και στις προκαπιταλιστικές ταξικές κοινωνίες. Εκείνο που μεταβάλλεται ιστορικά είναι ο τρόπος που αυτή πραγματοποιείται. Επειδή στις ταξικές κοινωνίες οι άμεσοι παραγωγοί δεν ιδιοποιούνται ολόκληρο το προϊόν της εργασίας τους, εξυπακούεται πως υπάρχει πάντοτε ένας κάποιος εξαναγκασμός για να παράξουν το προϊόν που θα καρπωθεί η εκάστοτε τάξη των εκμεταλλευτών.

Στις προκαπιταλιστικές ταξικές κοινωνίες ο εξαναγκασμός αυτός είχε βασικά εξωοικονομική μορφή. Δηλαδή οι κυρίαρχες τάξεις χρησιμοποιούσαν ωμή βία και

διάφορα άλλα μέτρα. Στις συνθήκες της δουλοκτητικής κοινωνίας και της φεουδαρχίας υπήρξε απροκάλυπτος εξαναγκασμός. Κανένας δε μπορεί να αρνηθεί (μα πώς θα μπορούσε άλλωστε!) το γεγονός ότι οι τάξεις των εκμεταλλευτών ζούσαν ξεκάθαρα στις πλάτες των εκμεταλλευομένων. Οι τότε ιδεολογικοί υπερασπιστές αυτών των συστημάτων μη έχοντας τί άλλο να πουν, χρησιμοποιούσαν διάφορα αποπροσανατολιστικά επιχειρήματα, όπως το ότι τα συστήματα αυτά έχουν οριστεί από το Θεό.

Στον καπιταλισμό η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο δεν είναι τόσο εξόφθαλμη. Η ανάλυση όμως του μαρξισμού, όπως θα δούμε, αποκαλύπτει επιστημονικά τον τρόπο που και ο καπιταλισμός αποτελεί ένα εκμεταλλευτικό σύστημα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όλοι έχουν ακούσει την έννοια μαρξισμός, λίγοι όμως γνωρίζουν το βάθος της. Έτσι, είναι απαραίτητο να κάνουμε μια εισαγωγική αναφορά στα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του ρεύματος της διάνοησης.

2.1 ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ & ΣΥΝΤΟΜΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Παροιμιώδης έχει μείνει η φράση του Μαρξ: «οι φιλόσοφοι μονάχα εξηγούσαν τον κόσμο, σκοπός όμως είναι να τον αλλάξουμε»⁷!

Ο μαρξισμός αποτελείται από τρία συστατικά μέρη: τη φιλοσοφία, την πολιτική οικονομία και τη θεωρία του επιστημονικού σοσιαλισμού, τα οποία συνδέονται εσωτερικά και αδιάρρηκτα μεταξύ τους. Το γενικό υπόβαθρο όλων αυτών αποτελούν ο διαλεκτικός και ο ιστορικός υλισμός.

Το κύριο χαρακτηριστικό της φιλοσοφίας συνίσταται στο ότι από την εμφάνισή της αποτελούσε μια άρτια κοσμοθεωρία, δηλαδή ένα σύστημα γενικών αντιλήψεων για τη φύση, την κοινωνία και τον άνθρωπο. Η φιλοσοφία είναι αποτέλεσμα της συνειδητής εφαρμογής μιας ορισμένης άποψης, είναι το σύνολο ορισμένων αρχών. Αυτό που πρέπει οπωσδήποτε να τονίσουμε, είναι πως αυτές οι αρχές της φιλοσοφίας εκφράζουν πάντοτε την ιδεολογία μιας κοινωνικής τάξης, τις συνθήκες ζωής της και τα

⁷ Μαρξ, Θέσεις για τον Φόιερμπαχ

συμφέροντά της, κάτι που είναι φυσικό μιας και η φιλοσοφία εμφανίσθηκε σε ταξική κοινωνία.

Τα βασικά ζητήματα που καταπιάνονταν πάντα η φιλοσοφία έχουν να κάνουν με το τί αντιπροσωπεύει ο κόσμος που μας περιβάλλει, εάν ο κόσμος υπάρχει αιώνια, ποια η θέση του ανθρώπου στον κόσμο, τί αντιπροσωπεύει η συνείδηση κα.

Η αρχή κάθε κοσμοθεωρίας είναι η στάση της απέναντι στη σχέση του πνεύματος με τη φύση. Ποιο είναι δηλαδή το πρωταρχικό, το πνεύμα ή η ύλη; Η σκέψη καθορίζει την ύλη ή αντίστροφα; Όλα τα φαινόμενα κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες: στα πνευματικά ή αλλιώς ιδεατά (δηλαδή εκείνα που υπάρχουν μόνο στη συνείδησή μας, όπως οι σκέψεις και τα συναισθήματα) και στα υλικά (δηλαδή εκείνα που υπάρχουν έξω από τη συνείδησή μας, όπως είναι όλα τα αντικείμενα και τα προτσές⁸ του εξωτερικού κόσμου).

Ανάλογα με τη στάση τους απέναντι σε αυτό το θεμελιώδες ζήτημα, οι φιλοσοφικές θεωρίες χωρίζονται γενικά σε δύο κατευθύνσεις:

Ο ιδεαλισμός (με τον οποίο συγγενεύουν οι θρησκείες) θεωρεί πως αρχή των πάντων είναι η νόηση, το πνεύμα και πως η φύση είχε αρχή μέσα στο χρόνο. Αρνείται δηλαδή την αιωνιότητα της ύλης. Οι ιδεαλιστές αρνούνται να θεωρήσουν ως πηγή της γνώσης τον αντικειμενικό κόσμο, απορρίπτουν την άποψη πως η γνώση είναι αντανάκλαση της αντικειμενικής πραγματικότητας. Ο Πλάτων για παράδειγμα, υποστήριζε πως η πηγή της γνώσης βρίσκεται στο «επέκεινα κόσμον»⁹, στον κόσμο των ιδεών.

Ο υλισμός (στον οποίο πρωτοπόρα και εξέχουσα θέση έχει ο μαρξισμός) θεωρεί πως τον κόσμο δεν τον δημιούργησε κανείς και ότι η φύση υπάρχει αιώνια. Οι υλιστές

⁸ Η έννοια προτσές δηλώνει την εξέλιξη σαν δυναμική αλληλοδιαδοχή διαφόρων καταστάσεων, όπου η κάθε κατάσταση προκύπτει από την προηγούμενη

⁹ «το επέκεινα»: ο τόπος που βρίσκεται πέρα από κάτι

συνεπώς θεωρούν πως ο κόσμος υπάρχει ανεξάρτητα από τη συνείδηση του ανθρώπου και όλα τα φαινόμενα του γύρω μας κόσμου διέπονται από αντικειμενικούς νόμους.

Προκειμένου να συκοφαντηθεί η μαρξιστική σκέψη, επιχειρείται από αρκετούς η διαστρέβλωση της υλιστικής φιλοσοφίας, με τη χρησιμοποίηση των εννοιών «πνεύμα» και «ύλη» έξω από τη φιλοσοφική τους βάση. Αυτές οι προσπάθειες λασπολογίας καυτηριάστηκαν από τον Ένγκελς, λέγοντας για τους αστούς πως «Αυτοί με τον υλισμό εννοούν το φαγοπότι, το μεθύσι, την οφθαλμοπορνεία, τη σαρκική ηδονή, την αλαζονεία, τη φιλοχρηματία, την πλεονεξία, την κερδοσκοπία και τις χρηματιστηριακές απάτες. Κοντολογίς, όλα τα βρομερά ελαττώματα που οι ίδιοι έχουν»¹⁰!

Η μαρξιστική φιλοσοφία δεν προέκυψε από παρθενογένεση, αλλά ήρθε νομοτελειακά στην ώρα της ως συνέχεια ανάπτυξης της προοδευτικής φιλοσοφικής και επιστημονικής σκέψης της ανθρωπότητας, αλλά και ως προϊόν των κοινωνικών εξελίξεων. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} συντελέστηκε σε μια σειρά χώρες (προπαντός στην Αγγλία και τη Γαλλία) το γκρέμισμα του φεουδαρχικού καθεστώτος με την εγκαθίδρυση του καπιταλισμού. Ειδικά η μελέτη της κοινωνικής ζωής της Αγγλίας είχε μεγάλη σημασία για τη γένεση του μαρξισμού.¹¹ Η αστική κοινωνία έφερε μαζί της νέες κοινωνικές αντιφάσεις, με κύρια έκφρασή τους την πάλη ανάμεσα στην αστική τάξη και το προλεταριάτο. Έτσι, προέκυψε η ιστορική αναγκαιότητα για τη δημιουργία του επιστημονικού σοσιαλισμού. Ο ίδιος ο Μαρξ έλεγε πως ο σοσιαλισμός δεν είναι μια τυχαία ανακάλυψη μιας μεγαλοφυΐας, αλλά αναπόφευκτο και νομοτελειακό αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης του καπιταλισμού και της πάλης των τάξεων. Σε αντίθεση προς την ταξική πάλη των προηγούμενων σχηματισμών, η ταξική πάλη του προλεταριάτου θα έχει σα στόχο την

¹⁰ Ένγκελς, Ο Λουδοβίκος Φόιερμπαχ και το τέλος της κλασσικής γερμανικής φιλοσοφίας

¹¹ «Πατρίδα του μαρξισμού» θεωρείται η Γερμανία, κυρίως λόγω του ότι ο Μαρξ με τον αδερφικό του συνεργάτη Ένγκελς έζησαν εκεί για πολλά χρόνια.

γενική κατάργηση της εκμετάλλευσης και την κοινωνική απελευθέρωση του ανθρώπου. Ο Μαρξ γράφει: «η φιλοσοφία βρήκε στο προλεταριάτο το υλικό της όπλο και το προλεταριάτο βρήκε στη φιλοσοφία το πνευματικό του όπλο»¹². Μπορούμε να αναφέρουμε επίσης τη φράση του Μαρξ: «και η θεωρία γίνεται υλική δύναμη μόλις κατακτήσει τις μάζες»¹³. Η μαρξιστική φιλοσοφία είδε τον αποφασιστικό ρόλο που παίζει στη ζωή της κοινωνίας η δουλειά των λαϊκών μαζών.

Βεβαιότατα και πριν από τον Μαρξ έγιναν σοβαρές προσπάθειες κατανόησης και ερμηνείας του καπιταλισμού. Σπουδαίο ήταν το έργο των επιφανών εκπροσώπων της αγγλικής πολιτικής οικονομίας Γουίλιαμ Πέττυ, Άνταμ Σμιθ και Ντέιβιντ Ρικάρντο, οι οποίοι μάλιστα έθεσαν τις βάσεις για την κατανόηση του ότι η αξία είναι προϊόν της εργασίας. Η οικονομική τους θεωρία ήταν μία από τις θεωρητικές πηγές του μαρξισμού. Η χρησιμοποίησή της έγινε με κριτικό τρόπο, μιας και επρόκειτο για προσεγγίσεις που πραγματοποιήθηκαν στις απαρχές ακόμη του καπιταλισμού, τότε δηλαδή που η αστική τάξη ήταν προοδευτική δύναμη και γκρέμιζε τη φεουδαρχία. Οι κλασικοί της αστικής πολιτικής οικονομίας δεν αποκάλυψαν τον εκμεταλλευτικό χαρακτήρα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ούτε είδαν τον παροδικό χαρακτήρα του καπιταλιστικού συστήματος.

Το 1847 με τη δραστήρια συμμετοχή των Μαρξ-Ένγκελς δημιουργείται η πρώτη προλεταριακή ένωση: η Ένωση των Κομμουνιστών. Ένα χρόνο αργότερα δημοσιεύεται το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, ως προϊόν των διαδικασιών της Ένωσης, ενώ το έργο-ορόσημο στην ολόπλευρη διδασκαλία της μαρξιστικής σκέψης είναι Το Κεφάλαιο, για τη συγγραφή του οποίου ο Μαρξ αφιέρωσε όλη του τη ζωή.

¹² Μαρξ, Κριτική της Χεγκελιανής φιλοσοφίας του δικαίου, άρθρο

¹³ Μαρξ-Ένγκελς, Άπαντα

Μετά τον θάνατο του Μαρξ και του Ένγκελς, ο μαρξισμός αναπτύχθηκε δημιουργικά με τα έργα του Βλαντιμίρ Ίλιτς Λένιν, ηγέτη της Οχτωβριανής επανάστασης του 1917 στη Ρωσία.

2.2 ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ. ΟΡΙΣΜΟΣ ΒΑΣΙΚΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ

Γενικά, ως πολιτική οικονομία ορίζουμε την επιστήμη που μελετά τις κοινωνικοπαραγωγικές σχέσεις. Μελετά δηλαδή τις οικονομικές σχέσεις που εμφανίζονται στη διαδικασία παραγωγής, διανομής, ανταλλαγής και κατανάλωσης των αγαθών στα διάφορα στάδια ανάπτυξης της ανθρώπινης κοινωνίας.

Η πολιτική οικονομία αποτελούσε ανέκαθεν ιδεολογική κόνιστρα αντικρουόμενων απόψεων και αντιλήψεων, διότι εξετάζει τα πιο θεμελιώδη ζητήματα από τα οποία απορρέουν τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα των ανθρώπων. Συνεπώς, σε μια ταξική κοινωνία είναι αδύνατον να υπάρξει ενιαία πολιτική οικονομία. Όλες αυτές οι ξεχωριστές και πολλές φορές εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις δεν προκύπτουν από απλή καθημερινή διαφωνία, αλλά έχουν ως αφετηρία τους την ταξική τοποθέτηση του εκάστοτε αναλυτή. Φυσικά λοιπόν τόσο η διαδεδομένη αστική πολιτική οικονομία που υπερασπίζεται τον καπιταλισμό, όσο και η μαρξιστική που τον αντιμάχεται, έχουν ξεκάθαρα ταξικό χαρακτήρα.

Θεωρώ απαραίτητο να γίνει μια εισαγωγική αναφορά στις πιο βασικές έννοιες που αφορούν στο θέμα που εξετάζουμε για να μπορεί ο αναγνώστης να αντιλαμβάνεται το κείμενο, διότι ακόμη και κάποιος πτυχιούχος οικονομικής σχολής συνήθως δεν έχει υπόψη του τη μαρξιστική πολιτική οικονομία.

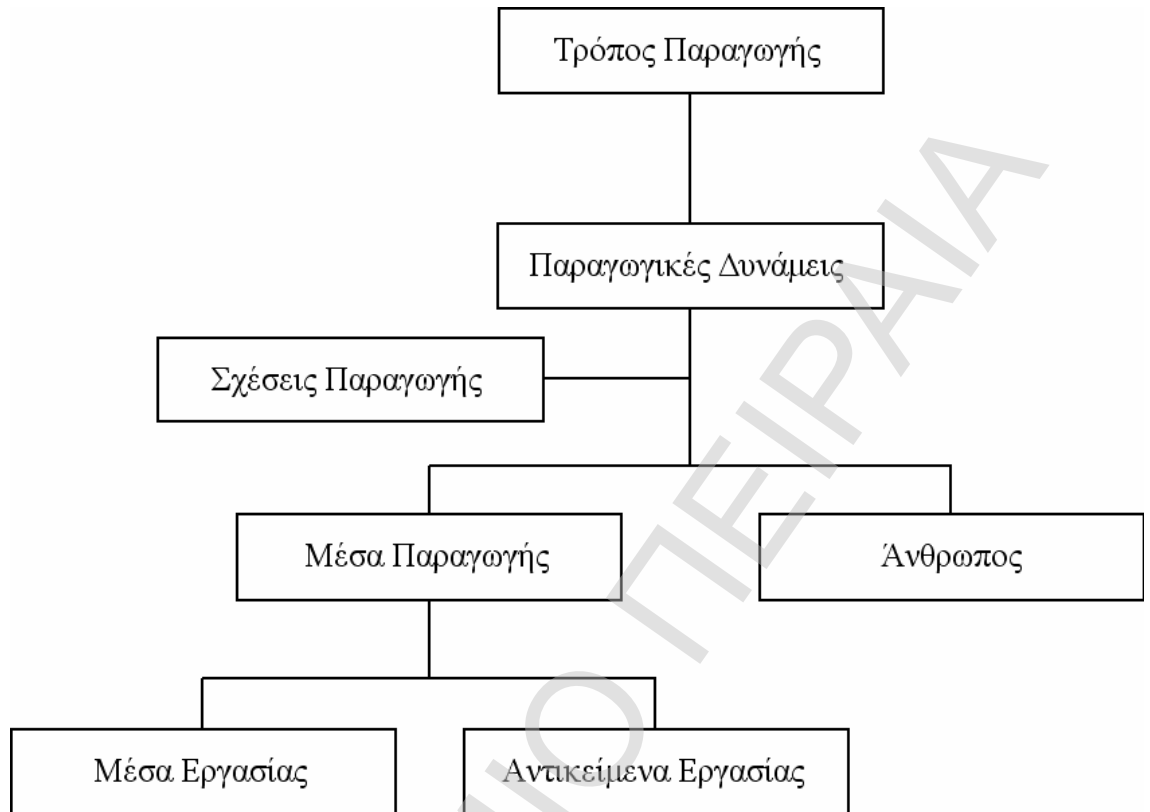
Ως εργασία ορίζουμε τη σκόπιμη δράση των ανθρώπων με την οποία επεξεργάζονται και μεταμορφώνουν τα αντικείμενα της φύσης για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Εργασία δηλαδή είναι η κατανάλωση εργατικής δύναμης.

Ως εργατική δύναμη ορίζουμε την ικανότητα του ανθρώπου για εργασία, δηλαδή το σύνολο των πνευματικών και σωματικών δυνάμεων που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος στην παραγωγική διαδικασία. Αυτή η διάκριση έγινε για πρώτη φορά από τον Μαρξ.

Τα διάφορα υλικά που επεξεργάζεται ο άνθρωπος ονομάζονται αντικείμενα εργασίας, ενώ τα διάφορα εργαλεία και μηχανήματα που χρησιμοποιεί για αυτή την επεξεργασία ονομάζονται μέσα εργασίας. Τα αντικείμενα και τα μέσα εργασίας αποτελούν τα μέσα παραγωγής. Τα μέσα παραγωγής και ο άνθρωπος αποτελούν τις παραγωγικές δυνάμεις. Μόνο όταν ενωθούν μπορεί να συντελεστεί η παραγωγική διαδικασία.

Παράλληλα με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων αναπτύσσονται στην κοινωνία οι παραγωγικές σχέσεις, οι οποίες καθορίζονται από το τί σχέση έχουν οι άνθρωποι με τα μέσα παραγωγής. Ποιος είναι ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής; Από εκεί ξεκινάνε όλα.

Τα όσα αναφέραμε περιγράφουν τον τρόπο παραγωγής μιας κοινωνίας.

Πριν ολοκληρώσουμε αυτή την εισαγωγή, θα πρέπει να δώσουμε τεράστια προσοχή στη διευκρίνιση μιας έννοιας που η κατανόησή της έχει θεμελιώδη σημασία. Η έννοια αυτή είναι το κεφάλαιο. Στην αστική πολιτική οικονομία η λέξη κεφάλαιο ταυτίζεται με αυτό που εδώ ονομάσαμε μέσα παραγωγής. Εξετάζεται δηλαδή το κεφάλαιο σαν πράγμα.

Αντίθετα, ο μαρξισμός ερμηνεύει το κεφάλαιο σαν σχέση. Μια κοινωνική-παραγωγική σχέση με καθορισμένη ιστορική μορφή. Μια σχέση η οποία βέβαια αντιπροσωπεύεται στο πράγμα, προσδίνοντάς του έναν ιδιαίτερο κοινωνικό χαρακτήρα. Υπό αυτή την ευρεία έννοια, ιστορικές συνθήκες για τη δημιουργία του κεφαλαίου ήταν η εμπορευματική παραγωγή και κυκλοφορία. Όσον αφορά στα χρήματα, αυτά γίνονται κεφάλαιο όταν η συσσώρευσή τους είναι αρκετή ώστε να μπορούν να αγοράσουν μέσα παραγωγής και εργατική δύναμη. Στην παραγωγική διαδικασία του καπιταλισμού, γενικά το χρήμα μετατρέπεται σε εμπόρευμα και επιστρέφει στον ιδιοκτήτη του ως

επαυξημένο χρήμα $X-E-X'$. Βλέπουμε δηλαδή ότι το κεφάλαιο θα πρέπει να εξετάζεται σαν κίνηση, όχι σαν αδράνεια.

Από εκεί και πέρα μπορούμε να συναντήσουμε πολλούς διαχωρισμούς. Θα σταθούμε μόνο σε δύο.

Ως μεταβλητό κεφάλαιο ορίζουμε το μέρος εκείνο του κεφαλαίου που δαπανάται από τον επιχειρηματία για αγορά εργατικής δύναμης. Με απλά λόγια, μεταβλητό είναι το κεφάλαιο που δαπανάται για την πληρωμή των μισθών.

Σταθερό κεφάλαιο είναι το μέρος του κεφαλαίου με τη μορφή μέσων παραγωγής, που το μέγεθός του δε μεταβάλλεται στην παραγωγική διαδικασία. Και αυτός ο διαχωρισμός έγινε για πρώτη φορά από τον Μαρξ. Εδώ απαιτείται μεγάλη προσοχή. Μαρξιστικά, σταθερό κεφάλαιο αποτελούν τα κτίρια, τα μηχανήματα, αλλά και οι πρώτες ύλες, τα καύσιμα κτλ. Το πάγιο κεφάλαιο (κτίρια, μηχανήματα) μεταφέρει τμηματικά την αξία του στο προϊόν κατά τη διάρκεια πολλών παραγωγικών κύκλων, ενώ το κυκλοφοριακό κεφάλαιο (πρώτες ύλες, καύσιμα) μεταφέρει την αξία του στο προϊόν απευθείας και εξολοκλήρου, μιας και αναλώνεται καθολικά στην παραγωγική διαδικασία.

Όπως θα εξηγήσουμε αναλυτικά παρακάτω, το μεταβλητό κεφάλαιο είναι η πηγή της προσαύξησης του κεφαλαίου, δηλαδή ο λόγος που το X γίνεται τελικά X' μέσω της υπεραξίας. Από την άλλη, το σταθερό κεφάλαιο αποτελεί αναγκαιότητα ώστε να συντελεσθεί η παραγωγή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:

ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ, Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΑΞΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο τρόπος παραγωγής των εμπορευμάτων γεννά και τις ιδιότητές τους.

Οι έννοιες εργασία και αξία είναι πολυεπίπεδες. Ο εσωτερικός διαχωρισμός και η ερμηνεία τους, θα μας φανερώσουν το λόγο για τον οποίο η εργασία που υλοποιείται στο εμπόρευμα βρίσκεται στον πυρήνα της μαρξιστικής ανάλυσης.

3.1 ΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ

Εμπόρευμα είναι το προϊόν της εργασίας που παράγεται για ανταλλαγή. Για πρώτη φορά είχαμε εμφάνιση εμπορευμάτων στο τέλος της πρωτόγονης κοινωνίας.

«Αν τα εμπορεύματα μπορούσαν να μιλήσουν θα έλεγαν:

Η αξία χρήσης που έχουμε ενδιαφέρει τον άνθρωπο, εμάς σαν πράγματα δε μας αφορά. Αυτό όμως που μας αφορά είναι η αξία μας. Αυτό το αποδεικνύει η ίδια η κυκλοφορία μας καθώς σχετιζόμαστε μεταξύ μας μόνο σαν ανταλλακτικές αξίες»¹⁴.

Θα εξετάσουμε και θα δούμε πώς συνδέονται μεταξύ τους τρεις διαφορετικές έννοιες: αξία Χρήσης, αξία Ανταλλακτική, Αξία.

¹⁴ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος 1

3.2 ΑΞΙΑ ΧΡΗΣΗΣ

Το εμπόρευμα είναι κάτι χρήσιμο που ικανοποιεί μια ορισμένη ανθρώπινη ανάγκη. Οι ανάγκες αυτές μπορούν να χωριστούν σε παραγωγικές (όπως τα εργαλεία, οι πρώτες ύλες κτλ) και σε ατομικές -υλικές και πνευματικές- ανάγκες των ανθρώπων (όπως η τροφή, ο ρουχισμός, η ψυχαγωγία κτλ).

Οι αξίες χρήσης αποτελούν το υλικό περιεχόμενο του πλούτου σε μια κοινωνία και χωρίς την αδιάκοπη παραγωγή τους είναι αδύνατον να υπάρξει η ανθρωπότητα. Σχεδόν εξολοκλήρου οι αξίες χρήσης είναι προϊόν εργασίας, με εξαίρεση κάποια αγαθά που παρέχονται έτοιμα από τη φύση και τα καταναλώνουμε ως έχουν, πχ ο αέρας που αναπνέουμε. Βέβαια, αν υπάρξει μια παντός τύπου παρέμβαση στο αγαθό, όπως όταν κατασκευάζουμε φιάλες οξυγόνου, τότε και πάλι αυτό το προϊόν έχει αξία χρήσης ως προϊόν εργασίας.

Το προϊόν της εργασίας για να γίνει εμπόρευμα πρέπει να παράγεται για την ικανοποίηση των αναγκών όχι του ίδιου του παραγωγού, αλλά των άλλων μελών της κοινωνίας. Πρέπει δηλαδή να αποτελεί μια κοινωνική αξία χρήσης.

3.3 ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΑ

Το προϊόν της εργασίας πρέπει εκτός από την κοινωνική αξία χρήσης να εμπεριέχει και ανταλλακτική αξία. Αυτή εμφανίζεται πρώτα απ' όλα στους ποσοτικούς συσχετισμούς, τις αναλογίες που ανταλλάσσονται οι αξίες χρήσης του ενός προϊόντος με τις αξίες χρήσης του άλλου. Με απλά λόγια, εάν ένα ζευγάρι μπότες ανταλλάσσεται με ένα κοστούμι, τότε η ανταλλακτική τους αξία είναι ίση.

3.3.1 ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΖΗΤΗΣΗΣ

Το μόνο σίγουρο είναι πως αυτές οι αναλογίες μεταβάλλονται στο πέρασμα του χρόνου. Κάποιοι, σταματώντας στην εξωτερική όψη των φαινομένων υποστηρίζουν πως η ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων καθορίζεται αποκλειστικά από διακυμάνσεις στην προσφορά και τη ζήτηση, χωρίς να υπάρχει ένας σταθερός πόλος έλξης. Στην πραγματικότητα, η προσφορά και η ζήτηση δείχνουν τις διακυμάνσεις αλλά δεν καθορίζουν την αξία.

Ας κάνουμε έναν παραλληλισμό. Έστω ότι έχουμε ένα αντικείμενο που ζυγίζει 10 κιλά, στο οποίο ασκούνται δύο δυνάμεις προς αντίθετες κατευθύνσεις. Το αντικείμενο αυτό θα εξακολουθεί να ζυγίζει 10 κιλά άσχετα με το αν αυτές οι δυνάμεις το μετακινούν δεξιά-αριστερά. Στο θέμα μας, αυτά τα 10 κιλά συμβολίζουν την αξία του προϊόντος και οι δύο αυτές δυνάμεις την προσφορά και τη ζήτηση.

Ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης είναι ανίκανος να εξηγήσει γιατί για παράδειγμα ένα αληθινό διαμάντι αποκλείεται να πωλείται προς 5 ευρώ και ένα απλό ξυραφάκι BIC αποκλείεται να πωλείται προς 5000 ευρώ, όποιες κι αν είναι οι αλλαγές στην προσφορά και τη ζήτηση.

3.4 Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΩΣ ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ

Ο Αριστοτέλης εδώ και χιλιάδες χρόνια είχε πει «δε μπορεί να υπάρξει ανταλλαγή χωρίς ισότητα και ισότητα χωρίς σύγκριση». Τί είναι λοιπόν αυτό που κάνει τα εμπορεύματα να συγκρίνονται μεταξύ τους; Το κοινό στοιχείο που περιέχουν όλα τα εμπορεύματα και τα κάνει να συγκρίνονται μεταξύ τους είναι η εργασία. Όλα τα εμπορεύματα είναι προϊόν εργασίας και όταν οι εμπορευματοπαραγωγοί εξισώνουν τα εμπορεύματα στην ανταλλακτική τους αξία, ουσιαστικά εξισώνουν την εργασία που

περιέχουν μέσα τους αυτά τα εμπορεύματα, άσχετα αν δεν έχουν συναίσθηση ότι αυτό κάνουν!

Η εργασία που είναι υλοποιημένη στο εμπόρευμα αντιπροσωπεύει την αξία του, η οποία βρίσκεται στη βάση των αναλογιών. Το κοστούμι ανταλλάσσεται με το ζευγάρι μπότες γιατί στην παραγωγή τους καταναλώθηκε η ίδια ποσότητα εργασίας, έτσι τα δύο αυτά προϊόντα εξισώνονται στην ανταλλαγή.

Η αξία συνδέεται στενά με την ανταλλακτική αξία, αλλά δεν αποτελούν ταυτόσημες έννοιες. Η αξία είναι η εσωτερική ιδιότητα του εμπορεύματος, ενώ η ανταλλακτική αξία αποτελεί την εξωτερική έκφραση της αξίας.

Ένα διαμάντι είναι και θα εξακολουθήσει να είναι τόσο ακριβό όσο, λόγω της σπανιότητάς του, θα εμπεριέχει μεγάλη ποσότητα εργασίας στο να ανακαλυφθεί, να επεξεργαστεί¹⁵ κτλ. Το πετρέλαιο που υπάρχει αναξιοποίητο στα έγκατα της γης, δεν έχει καμία αξία. Θα αποκτήσει αξία μόνο όταν υλοποιηθεί επάνω του ανθρώπινη εργασία για την εξόρυξη, την επεξεργασία κτλ. Κοντολογίς, ο μοναδικός δημιουργός της αξίας είναι η εργασία. Όποιες κι αν είναι οι φυσικές ιδιότητες του άλφα ή βήτα προϊόντος, το εμπόρευμα αυτό αποχτά αξία μόνο επειδή πάνω του είναι υλοποιημένη ανθρώπινη εργασία. Γι' αυτό το λόγο το μέγεθος της αξίας του εμπορεύματος καθορίζεται από την ποσότητα της εργασίας που είναι αναγκαία για την παραγωγή του. Το μέτρο της εργασίας και συνεπώς το μέτρο της αξίας, είναι ο εργάσιμος χρόνος.

3.5 «ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΦΕΤΙΧΙΣΜΟΣ»

Στις συνθήκες της εμπορευματικής οικονομίας αναπτύσσεται αναπόφευκτα το φαινόμενο της κυριαρχίας των πραγμάτων στους ανθρώπους.

¹⁵ Αν θέλουμε να κάνουμε μια ολοκληρωμένη εξέταση του συγκεκριμένου παραδείγματος, ας λάβουμε υπόψη μας και το μονοπωλιακό χαρακτήρα της αγοράς διαμαντιών, όπως και το ότι πρόκειται για αγαθό πολυτελείας.

Ο κάθε εμπορευματοπαραγωγός βλέπει καθημερινά ότι η τύχη του εξαρτάται από τη συμπεριφορά που θα έχουν στην αγορά τα πράγματα-εμπορεύματα που παράγει. Με την άνοδο των τιμών ο εμπορευματοπαραγωγός πλουτίζει, με την πτώση των τιμών μπορεί και να καταστραφεί. Αυτές οι διακυμάνσεις των τιμών όταν είναι έντονες και έχουν μεγάλη διάρκεια, αναγκάζουν τους παραγωγούς να εγκαταλείπουν ορισμένους κλάδους και να στρέφονται σε άλλους. Η συμπεριφορά των εμπορευμάτων στην αγορά είναι η αντικειμενική δύναμη που αναγκάζει όλους τους παραγωγούς να αναδιοργανώνουν όλη τη δραστηριότητά τους σε αντιστοιχία με τη συγκυρία της αγοράς. Δεν είναι δηλαδή οι ίδιοι που κυριαρχούν πάνω στο προϊόν της εργασίας τους, αλλά τα προϊόντα όταν λειτουργούν ως εμπορεύματα υποτάσσουν τους δημιουργούς τους.

Το φαινόμενο αυτό δεν είχε παρουσιαστεί σε άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς πριν τον καπιταλισμό. Στη φεουδαρχία για παράδειγμα, το επίπεδο της ευημερίας και ο χαρακτήρας της απασχόλησης του δουλοπάροικου αγρότη εξαρτιόταν από τη σχέση που είχε με το φεουδάρχη και όχι από τα προϊόντα που παρήγαγε. Ο φεουδάρχης όπως έχουμε ήδη πει, πάνω στη βάση του μονοπωλίου της γαιοκτησίας και του εξωοικονομικού καταναγκασμού, όριζε επακριβώς τη ζωή του αγρότη. Στο προτσές της παραγωγής σχετιζόταν μεταξύ τους πρόσωπα και όχι πράγματα.

Στην εμπορευματική οικονομία ο κάθε παραγωγός είναι απομονωμένος, αυτόνομος και διαχειρίζεται το δικό του κίνδυνο. Σε αυτό το σημείο ας λάβουμε υπόψη μας πως ειδικά στον καπιταλισμό δεν υπάρχει μια κεντρική οργάνωση της οικονομίας αλλά επικρατεί αναρχία στην ανάπτυξη, με τον κάθε παραγωγό να προσπαθεί να παράξει ότι αυτός νομίζει πως είναι χρήσιμο¹⁶. Το ένα άτομο δεν έχει το δικαίωμα να εξουσιάζει τη

¹⁶ Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος είναι η υπερπαραγωγή προϊόντων που δεν μπορούν να απορροφηθούν από την κοινωνία, διότι δεν τα έχει ανάγκη. Έτσι προωθείται ως λύση ο υπερκαταναλωτισμός...

δραστηριότητα του άλλου, αυτή τη λειτουργία εκπληρώνουν τα πράγματα-εμπορεύματα. Ο κάθε εμπορευματοπαραγωγός υποτάσσει τη δραστηριότητά του σε μία μόνο «εξουσία»: την αγορά, δηλαδή τη σφαίρα κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Ο εμπορευματοπαραγωγός εξαρτάται άμεσα όχι από άλλο άτομο, αλλά από πράγματα-εμπορεύματα.

Έτσι, δημιουργείται μια ειδική κατάσταση όπου οι άνθρωποι δημιουργούν σχέσεις όχι μόνο μεταξύ τους, αλλά και με τα πράγματα. Τα πράγματα δημιουργούν κι αυτά σχέσεις μεταξύ τους κατά την ανταλλαγή. Συνεπώς, έχουμε μια διπλή υπόσταση στις σχέσεις: Τα πράγματα μετατρέπονται κατά κάποιο τρόπο σε άτομα, σε υποκείμενα, σε «πρόσωπα» που δρουν αυτόνομα. Τα πράγματα βέβαια έρχονται σε σχέσεις και με τα άτομα. Τελικά, οι σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους εξαρτώνται από τις σχέσεις ανάμεσα στα εμπορεύματα.

Ο Μαρξ ονόμασε «προσωποποίηση των πραγμάτων» αυτόν τον ιδιαίτερο ρόλο του πράγματος που δρα ως «πρόσωπο» στις κοινωνικές σχέσεις και επιτελεί ανθρώπινες, κοινωνικές λειτουργίες, αναπτύσσει σχέσεις με τους ανθρώπους και καθορίζει τη δραστηριότητά τους. Τα πράγματα καθορίζουν τη θέση του ανθρώπου στην κοινωνία.

Αυτό με τη σειρά του οδηγεί στην «πραγματοποίηση των ατόμων». Οι άνθρωποι από ανεξάρτητα υποκείμενα μετατράπηκαν στις κοινωνικές σχέσεις σε αυτοτελείς παθητικούς εκτελεστές του ρόλου των πραγμάτων.

Αφού στην εμπορευματική οικονομία το πράγμα γίνεται «πρόσωπο» και αποχτά κοινωνική δύναμη, η κατοχή του πράγματος μεταβιβάζει στον κάτοχό του αυτή τη δύναμη που αντιπροσωπεύει. Ο ιδιοκτήτης του πράγματος γίνεται ιδιοκτήτης κοινωνικής δύναμης. Έτσι, καπιταλιστής είναι κανείς όσο κεφάλαιο διαθέτει. Με την αύξηση του κεφαλαίου μεγαλώνει και η δική του δύναμη.

Όλα τα παραπάνω συνοψίζονται στη φράση του Μαρξ «εμπορευματικός φετιχισμός».

3.6 ΑΤΟΜΙΚΗ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ας συνεχίσουμε τη σκέψη μας πάνω στο προηγούμενο παράδειγμα. Υποθέσαμε γενικά πως ένα κοστούμι και ένα ζευγάρι μπότες εμπεριέχουν ίδια ποσότητα εργασίμου χρόνου, γι' αυτό και ανταλλάσσονται. Είναι όμως προφανές ότι ο κάθε ξεχωριστός παραγωγός (ράφτης ή τσαγκάρης) καταναλώνει για την παραγωγή του προϊόντος του διαφορετικό μέγεθος χρόνου απ' ότι οι συνάδελφοί του. Αυτό οφείλεται στο ότι αν και παράγουν το ίδιο εμπόρευμα, χρησιμοποιούν ανόμοια εργαλεία, έχουν διαφορετική πείρα και δεξιότητα, δουλεύουν με διαφορετική ένταση κτλ. Προφανέστατα, στη θέση του μεμονωμένου εμπορευματοπαραγωγού μπορούμε να βάλουμε ολόκληρες επιχειρήσεις.

3.6.1 ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η εργασία που καταναλώνεται για την παραγωγή του εμπορεύματος από τον εκάστοτε ξεχωριστό παραγωγό ονομάζεται ατομική εργασία. Μέτρο της ατομικής εργασίας είναι ο ατομικός εργάσιμος χρόνος που καθορίζει και το μέγεθος της ατομικής αξίας του εμπορεύματος.

3.6.2 ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος καθορίζεται από την κοινωνική αξία και από εδώ και μπρος όταν λέμε αξία, θα εννοούμε την κοινωνική αξία. Το μέγεθος λοιπόν

της αξίας καθορίζεται από τον εργάσιμο χρόνο που απαιτείται για την παραγωγή του εκάστοτε εμπορεύματος με το μέσο επίπεδο επιδεξιότητας και εντατικότητας της εργασίας, σε μια δοσμένη κοινωνία. Παίρνουμε δηλαδή τις κοινωνικά ομαλές συνθήκες παραγωγής που καθορίζουν την ποσότητα του κοινωνικά αναγκαίου εργάσιμου χρόνου, τις συνθήκες εκείνες κάτω από τις οποίες παράγεται η βασική μάζα των εμπορευμάτων του εκάστοτε είδους.

Συνεχίζοντας στο ίδιο απλοϊκό παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι έχουμε τρεις ομάδες παραγωγών που κατασκευάζουν κοστούμια με το ίδιο σχέδιο από το ίδιο ύφασμα. Η ομάδα Α που έχει τον κορυφαίο τεχνικό εξοπλισμό, για την παραγωγή ενός κοστούμιού χρειάζεται 1 ώρα και προσφέρει στην αγορά 100 κοστούμια. Η ομάδα Β χρειάζεται 2 ώρες για το κάθε κοστούμι και προσφέρει 800 κοστούμια. Η ομάδα Γ, η πιο απηρχαιωμένη, χρειάζεται 3 ώρες για το κάθε κοστούμι και προσφέρει 60 κοστούμια. Παρατηρούμε πως η βασική μάζα των κοστούμιών παράγεται σε συνθήκες της ομάδας Β και συνεπώς αυτές αποτελούν τις κοινωνικά ομαλές συνθήκες παραγωγής.

Εξαιτίας των αλλαγών που συντελούνται στις συνθήκες παραγωγής, μεταβάλλεται και ο κοινωνικά αναγκαίος εργάσιμος χρόνος. Ας υποθέσουμε πως έχουμε μια παρτίδα κοστούμιών που παρήχθησαν με κοινωνικά αναγκαίο εργάσιμο χρόνο τις 2 ώρες, όπως προαναφέραμε. Μετά από ένα χρόνο η βασική μάζα κοστούμιών υποθέτουμε πως θα παράγεται πλέον με κοινωνικά αναγκαίο εργάσιμο χρόνο τη 1 ώρα ανά κοστούμι, λόγω βελτίωσης των συνθηκών παραγωγής. Πλέον, το μέγεθος της αξίας ενός κοστούμιού από την εν λόγω παρτίδα θα καθορίζεται πια όχι με τις 2 ώρες ανά κοστούμι, αλλά με τον εργάσιμο χρόνο που θα απαιτείται εκείνη τη στιγμή σε ομαλές συνθήκες παραγωγής, δηλαδή τη 1 ώρα.

Αυτό γενικά σημαίνει κάτι πολύ σημαντικό: το μέγεθος της αξίας του εμπορεύματος καθορίζεται επακριβώς όχι από τις συνθήκες παραγωγής, αλλά από τις συνθήκες

αναπαραγωγής του. Συγκεκριμένα, καθορίζεται από την κοινωνικά αναγκαία εργασία που απαιτείται σε ένα δοσμένο χρόνο για την παραγωγή των νέων μονάδων του εμπορεύματος αυτού.

3.7 Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ

Με τον όρο παραγωγικότητα της εργασίας εννοούμε την ποσότητα των προϊόντων που παράγονται στην μονάδα του εργάσιμου χρόνου.

Οι αλλαγές στην ποσότητα του κοινωνικά αναγκαίου εργάσιμου χρόνου και συνεπώς οι αλλαγές του μεγέθους της αξίας των εμπορευμάτων είναι συνέπεια μεταβολών στην παραγωγικότητα της εργασίας. Το μέγεθος της αξίας ενός εμπορεύματος είναι αντίστροφα ανάλογο με την παραγωγικότητα. Όσο αυξάνει η παραγωγικότητα, μειώνεται η αξία της μονάδος του εμπορεύματος και αντίστροφα.

Η άνοδος της παραγωγικότητας μπορεί να είναι συνέπεια πολλών παραγόντων, όπως η χρησιμοποίηση βελτιωμένων μεθόδων παραγωγής, η τεχνολογική πρόοδος, η απόκτηση πείρας, η καλύτερη οργάνωση, η αύξηση της εντατικότητας της εργασίας κτλ. Ξεκαθαρίζουμε πως όλα αυτά θα πρέπει να έχουν επιρροή στον κοινωνικά αναγκαίο εργάσιμο χρόνο, δεν αρκεί να έχουμε βελτίωση απλά σε κάποιες επιχειρήσεις.

Ας δούμε ένα παράδειγμα: Έστω ότι η εργάσιμη ημέρα αποτελείται από 10 ώρες και μέσα σε αυτή κάτω από κοινωνικά ομαλές συνθήκες παραγωγής έχουν παραχθεί 5 μονάδες ενός εμπορεύματος. Τότε, μέσα σε κάθε μονάδα προϊόντος έχουν υλοποιηθεί

$10 \text{ ώρες} / 5 \text{ εμπορεύματα} = 2 \text{ ώρες}$ κοινωνικά αναγκαίου εργάσιμου χρόνου και αυτές οι δύο ώρες είναι η αξία της κάθε μονάδας εμπορεύματος.

Έστω τώρα ότι με την πάροδο του χρόνου διπλασιάστηκε το επίπεδο της παραγωγικότητας της εργασίας στις επιχειρήσεις που παράγουν τη βασική μάζα

εμπορευμάτων αυτού του είδους. Πλέον, μέσα στην ίδια δεκάωρη εργάσιμη ημέρα παράγονται 10 μονάδες προϊόντος και σε κάθε μονάδα του υλοποιούνται

$10 \text{ ώρες} / 10 \text{ εμπορεύματα} = 1 \text{ ώρα εργασίας}$, οπότε η αξία του μειώθηκε στο μισό.

Βλέπουμε δηλαδή πως ενώ το γενικό άθροισμα της αξίας που παράγεται είναι το ίδιο και στις δύο περιπτώσεις (10 ώρες εργάσιμης ημέρας), το άθροισμα αυτό κατανέμεται πλέον σε μεγαλύτερο αριθμό μονάδων και γι' αυτό μειώνεται η αξία της κάθε μονάδας.

3.7.1 ΣΥΓΧΥΣΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΝΤΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Στην καθομιλουμένη, οι έννοιες της παραγωγικότητας και της εντατικότητας της εργασίας συχνά ταυτίζονται. Αυτό πολλές φορές γίνεται εσκεμμένα και με δόλιο τρόπο. Ακούμε για παράδειγμα τους εκπροσώπους των βιομηχάνων να λένε πως οι εργάτες θα πρέπει να αυξήσουν την παραγωγικότητά τους. Στην πραγματικότητα, αυτό που λένε είναι πως θα πρέπει οι εργάτες να εντείνουν τους ρυθμούς δουλειάς τους, άρα να αυξηθεί η εντατικότητα της εργασίας και όχι η παραγωγικότητα αυτής. Για να είχαμε αύξηση της παραγωγικότητας το πρώτο που έπρεπε να γίνει θα ήταν οι μεγάλες και ουσιαστικές επενδύσεις από πλευράς βιομηχάνων προς αυτή την κατεύθυνση, ώστε να μπορέσει πλέον η μεγαλύτερη μάζα των εμπορευμάτων να παράγεται σε νέες βελτιωμένες συνθήκες.

Αύξηση της εντατικότητας σημαίνει μεγαλύτερη δαπάνη εργατικής δύναμης στη μονάδα χρόνου. Ο Μαρξ γράφει: «Με την εντατικοποίηση της εργασίας ο καπιταλιστής εξαναγκάζει τον εργάτη να ξοδεύει περισσότερη εργασία στο ίδιο διάστημα, να γεμίζει πιο πυκνά τους πόρους του χρόνου εργασίας, δηλαδή να συμπυκνώνει την εργασία σε βαθμό που μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα στα πλαίσια της συντομευμένης εργάσιμης

ημέρας. Αυτή η συμπίεση μιας μεγαλύτερης μάζας εργασίας σε μια δοσμένη χρονική περίοδο υπολογίζεται σα μεγαλύτερη ποσότητα εργασίας»¹⁷.

Πάντως η σύγκυση των δύο αυτών εννοιών έχει και μια αντικειμενική βάση. Και τα δύο επιδρούν στην ποσότητα των προϊόντων που παράγει ο εργάτης στη μονάδα του χρόνου. Όμως υπάρχει σοβαρή διαφορά στο περιεχόμενο και τις αιτίες για αυτή την επίδραση.

Όπως προείπαμε, η παραγωγικότητα έχει την έννοια της παραγωγικής δύναμης της εργασίας. Ο Μαρξ γράφει: «αλλαγή στην παραγωγικότητα της εργασίας επιφέρει κάθε αλλαγή στο προτσές εργασίας όπου συντομεύει τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας για την παραγωγή ενός εμπορεύματος, έτσι που μια μικρότερη ποσότητα εργασίας αποχτά δύναμη και παράγει μια μεγαλύτερη ποσότητα αξίας χρήσης»¹⁸. Συνεπώς, αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας σημαίνει αύξηση της παραγωγής ανά εργάτη σε σταθερή μονάδα χρόνου, με (αυτό είναι το πιο σημαντικό) σταθερή την ένταση της εργασίας. Αντιθέτως, η εντατικότητα σημαίνει ξόδεμα περισσότερης εργατικής δύναμης στη μονάδα χρόνου.

Η μόνη περίπτωση διασύνδεσης των δύο αυτών εννοιών είναι όταν εξετάζουμε την παραγωγικότητα στατικά, δηλαδή όταν αναφερόμαστε στο επίπεδο της παραγωγικότητας σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Εκεί ο συγκεκριμένος βαθμός εντατικότητας ο οποίος επικρατεί στην οικονομία τη δοσμένη στιγμή, αντανακλά στην παραγωγικότητα.

Σε κάθε περίπτωση, στις όποιες εκκλήσεις των εργοδοτών για αύξηση της παραγωγικότητας, το κρίσιμο ερώτημα είναι: αύξηση προς όφελος τίνος; Ποιος θα καρπωθεί αυτή την αύξηση του προϊόντος;

¹⁷ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος 1

¹⁸ ό.π

3.8 Ο ΔΙΠΛΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΣΤΟ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑ

Ανέκαθεν οι άνθρωποι δαπανούσαν εργασία για την παραγωγή κάθε είδους αγαθού. Η εργασία όμως από μόνη της δεν έδινε πάντοτε στα πράγματα την ιδιότητα της αξίας. Σε διάφορες μορφές φυσικής οικονομίας που γνώρισε η ανθρωπότητα πολύ πριν από τον καπιταλισμό, τα προϊόντα της εργασίας δεν ανταλλάσσονταν και συνεπώς δεν εμφανιζόταν με την ιδιότητα εμπορευμάτων με αξία.¹⁹ Τότε τα προϊόντα είχαν αποκλειστικά αξία χρήσης. Συνεπώς, η ιδιότητα της εργασίας να δημιουργεί αξία δεν είναι μια φυσική ιδιότητα. Είναι κοινωνική ιδιότητα, που γεννήθηκε με μια ιδιαίτερη μορφή παραγωγικών σχέσεων και αυτό την κάνει να έχει ιστορικά παροδικό χαρακτήρα.

3.8.1 Η ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η εργασία του κάθε εμπορευματοπαραγωγού έχει την ξεχωριστή της ποιοτική υπόσταση. Η εργασία του ράφτη διαφέρει ποιοτικά από αυτή του γεωργού, του καθηγητή, του οικοδόμου, του γιατρού κτλ. Οι διάφορες μορφές εργασίας διαφοροποιούνται με βάση το σκοπό, τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται, τις μεθόδους και τα αποτελέσματα που παράγουν. Σε κάθε αξία χρήσης είναι υλοποιημένη μια ποιοτικώς συγκεκριμένη μορφή εργασίας, για παράδειγμα στο κοστούμι η εργασία του ράφτη.

Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι ως συγκεκριμένη εργασία ορίζουμε την εργασία που καταναλώνεται με συγκεκριμένη μορφή και που διαφέρει ποιοτικά από όλες τις άλλες

¹⁹ Αυτός είναι και ο λόγος που γενικά προτιμώ να χρησιμοποιώ τις λέξεις «εμπόρευμα» και «εμπορευματοπαραγωγός», αντί της πιο γενικής έννοιας «προϊόν», θέλοντας να αναδείξω την ύπαρξη και ανταλλακτικής αξίας, κάτι που θα φανεί καλύτερα λίγο παρακάτω.

μορφές εργασίας. Η εργασία που δημιουργεί αξίες χρήσης είναι πάντοτε συγκεκριμένη εργασία.

Στην εμπορευματική οικονομία η συγκεκριμένη εργασία έχει ιδιόμορφα χαρακτηριστικά. Από τη μια, η εργασία του κάθε ξεχωριστού εμπορευματοπαραγωγού που δουλεύει στη δική του επιχείρηση (πάνω στη βάση της ατομικής ιδιοκτησίας), εμφανίζεται άμεσα σαν ατομική εργασία. Παράλληλα όμως, οι ξεχωριστοί εμπορευματοπαραγωγοί συνδέονται μεταξύ τους με το πολύπλοκο σύστημα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. Ο καθένας παράγει εμπορεύματα όχι για τον εαυτό του αλλά για τους άλλους. Εξαιτίας της εξειδίκευσης η ανταλλαγή των προϊόντων της εργασίας του καθενός αποτελεί αναγκαιότητα για την ίδια τη διαδικασία παραγωγής του κάθε προϊόντος και συνεπώς η εργασία του κάθε ξεχωριστού παραγωγού παύει να είναι μόνο μια ατομική υπόθεση. Δημιουργείται ένα σύμπλεγμα. Με απλά λόγια, ο ράφτης έχει ανάγκη την εργασία του παραγωγού υφασμάτων. Υπάρχει λοιπόν μια βαθιά αντίθεση ανάμεσα στον ατομικό και τον κοινωνικό χαρακτήρα των εμπορευματοπαραγωγών, η οποία ονομάζεται βασική αντίθεση της απλής εμπορευματικής παραγωγής.

3.8.1.1 ΑΠΛΗ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ. ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΜΙΣΘΟ

Οι διάφορες μορφές της συγκεκριμένης εργασίας διαφέρουν μεταξύ τους και από το βαθμό που είναι σύνθετη η εργασία, όπως για παράδειγμα η εργασία ενός αρχιτέκτονα και ενός ταμιά. Ορισμένες μορφές απαιτούν μια μεγάλη ειδική προετοιμασία, άλλες μπορούν να πραγματοποιηθούν πολύ πιο εύκολα. Η διάκριση αυτή αποτελεί σπουδαία αντικειμενική βάση για τη διαφορά του μισθού των εργατών. Μπορούμε να πούμε γενικά πως η πιο σύνθετη εργασία, χωρίς απαραίτητα να είναι και πιο εντατική,

δημιουργεί στον ίδιο χρόνο περισσότερη αξία. Για παράδειγμα είναι διαφορετικός ο βαθμός «επεξεργασίας» της εργατικής δύναμης και πολύ περισσότερα τα έξοδα αναπαραγωγής της για ένα χημικό-ερευνητή σε μια φαρμακοβιομηχανία, παρά για κάποιον φορτοεκφορτωτή στις αποθήκες της, χωρίς να παίζει κάποιο ρόλο το ότι από φυσικής άποψης η δουλειά του τελευταίου μπορεί να είναι πιο βαριά. Το αποτέλεσμα είναι ο χημικός να παίρνει υψηλότερο μισθό σε απόλυτα μεγέθη από τον φορτοεκφορτωτή.

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να ανοίξουμε μια εξαιρετικά χρήσιμη παρένθεση. Το γεγονός ότι αυτές οι διαφορές στους μισθούς κάνουν ανόμοια τη μοίρα των εργατών στις διάφορες σφαίρες της παραγωγής, δε θίγει καθόλου το βαθμό εκμετάλλευσής τους. Δηλαδή, στο παράδειγμά μας, ο υψηλότερος μισθός του χημικού δε συνεπάγεται πως αυτός ο εργάτης γίνεται σε μικρότερο βαθμό αντικείμενο εκμετάλλευσης. Αντιθέτως μάλιστα, ακριβώς λόγω του ότι αυτός χειρίζεται πιο ανεπτυγμένα μέσα εργασίας και το αποτέλεσμα της εργασίας του μπορεί να ανοίξει νέους ορίζοντες κερδών για τον καπιταλιστή, καθιστά πιθανό το να υπόκειται σε μεγαλύτερο βαθμό εκμετάλλευσης, απ' ό,τι ο φορτοεκφορτωτής.

Από την πλευρά των καπιταλιστών στα πλαίσια της ταξικής πάλης, υπάρχει πάντα η επιδίωξη να εκμεταλλεύονται εργατική δύναμη που είναι ικανή να επιτελέσει σύνθετη εργασία και να την πληρώνουν σαν απλή εργασία. Ειδικά στις μέρες μας έχει πάρει ανεξέλεγκτες διαστάσεις το φαινόμενο τεράστια τμήματα του επιστημονικού δυναμικού να αναγκάζονται να πωλούν την εργατική τους δύναμη πολύ κάτω από την αξία της.

Σε αυτό το σημείο ας δούμε τα λόγια του ίδιου του Μαρξ:

«Ο καθεαυτό εμποροεργάτης ανήκει στην καλύτερα πληρωμένη κατηγορία των μισθωτών εργατών, σε αυτούς που η δουλειά τους είναι ειδικευμένη και βρίσκεται

πάνω από το μέσο όρο. Ωστόσο, με την πρόοδο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ο μισθός έχει την τάση να πέφτει, ακόμη και σε σχέση με τη μέση εργασία.

Αυτό γίνεται εν μέρει με τον καταμερισμό της εργασίας στο ίδιο το εμπορικό γραφείο, με αποτέλεσμα μια μονόπλευρη ανάπτυξη της ικανότητας για δουλειά. Τα έξοδα παραγωγής αυτής της ικανότητας σχεδόν δεν κοστίζουν τίποτα στον καπιταλιστή γιατί η ειδίκευση του εργάτη αναπτύσσεται ασκώντας τη λειτουργία του, κάτι που επιτυγχάνεται τόσο γρήγορα όσο πιο μονόπλευρη γίνεται η ειδίκευση με τον καταμερισμό της εργασίας. Δεύτερο, γιατί η προπαίδευση, οι εμπορικές, οι γλωσσικές και οι άλλες γνώσεις χάρη στην πρόοδο της επιστήμης και της λαϊκής παιδείας αναπαράγονται όλο και πιο γρήγορα, πιο εύκολα, πιο φτηνά.. Γι' αυτό, με λίγες εξαιρέσεις, στην πορεία της καπιταλιστικής παραγωγής φτηναίνει η εργατική δύναμη αυτών των ανθρώπων, ο μισθός τους πέφτει παρόλο που αυξάνεται η ικανότητά τους για δουλειά»²⁰.

Και συμπληρώνει ο Ένγκελς:

«Το πόσο επαληθεύτηκε η πρόγνωση αυτή για τις τύχες του εμπορικού προλεταριάτου που γράφτηκε το 1865, το μαρτυρούν οι εκατοντάδες Γερμανοί εμποροϋπάλληλοι, ειδικευμένοι σε όλους τους εμπορικούς κλάδους, με 3-4 γλώσσες ο καθένας, που προσφέρουν μάταια τις υπηρεσίες τους στο Σίτι του Λονδίνου με μισθό πολύ πιο κάτω από αυτό του ειδικευμένου εφαρμοστή μηχανών»²¹.

Το εμπόρευμα μπορεί να είναι προϊόν της πιο σύνθετης εργασίας, όμως η αξία του το εξισώνει με το προϊόν της απλής εργασίας και συνεπώς η ίδια η αξία αντιπροσωπεύει μόνο ορισμένες ποσότητες απλής εργασίας ώστε να υπάρχει μέτρο σύγκρισης.

Η καθημερινή πείρα δείχνει ότι στις συνθήκες της εμπορευματικής παραγωγής η αναγωγή της σύνθετης εργασίας σε απλή συντελείται μόνιμα. Έτσι, η συγκριτικά

²⁰ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος 3

²¹ υποσημείωση στο παραπάνω απόσπασμα

σύνθετη εργασία εμφανίζεται στην αξία των εμπορευμάτων σαν πολλαπλάσια απλή εργασία, αφού μια μικρότερη ποσότητα σύνθετης εργασίας εξισώνεται με μια μεγαλύτερη ποσότητα απλής εργασίας.

3.8.2 Η ΑΦΗΡΗΜΕΝΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μολονότι η εργασία του ράφτη, του προγραμματιστή Η/Υ ή του γεωργού καταναλώνεται σε ιδιαίτερες και συγκεκριμένες μορφές, η εργασία τους έχει την ίδια φυσιολογική βάση, δηλαδή την παραγωγική διάθεση του εγκεφάλου, των μυών κτλ, την κατανάλωση εργατικής δύναμης στη φυσιολογική υπόσταση του όρου.

Η αφηρημένη ανθρώπινη εργασία είναι αυτή που αποτελεί τη βάση της ανταλλακτικής αξίας. Αυτό φαίνεται από το ότι συνεχώς ανταλλάσσονται, άρα εξισώνονται, αμέτρητα εμπορεύματα μεταξύ τους. Εμπορεύματα που είναι προϊόντα από ποιοτικώς διαφορετικές μορφές συγκεκριμένης εργασίας.

Το φυσιολογικό κοινό στοιχείο ανάμεσα στις διάφορες μορφές της ανθρώπινης εργασίας υπήρχε και θα υπάρχει πάντα, όμως η οικονομική κατηγοριοποίηση ως «αφηρημένη εργασία» διαμορφώνεται μόνο όπου οι άνθρωποι δημιουργούν με την εργασία τους όχι μόνο αξία χρήσης, αλλά και αξία. Δηλαδή, μόνο όπου τα προϊόντα της εργασίας μπορούν να μετακινούνται από τη σφαίρα της παραγωγής στη σφαίρα της κατανάλωσης αποκλειστικά διαμέσου της ανταλλαγής και συνεπώς διαμέσου της εξίσωσης των διαφόρων προϊόντων της εργασίας ως εμπορεύματα που περιέχουν αξία. Δεν γίνεται να υπάρξει αξία χωρίς εμπορευματική παραγωγή και όπου λείπει η αξία δεν υπάρχει αφηρημένη εργασία. Μπορούμε να πούμε λοιπόν πως η αφηρημένη εργασία είναι μια ειδική οικονομική κατηγορία της εμπορευματικής παραγωγής που καθρεφτίζει συγκεκριμένες παραγωγικές σχέσεις.

3.9 Ο ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΟΙ ΚΛΑΣΣΙΚΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΞΙΑ

Ο διπλός χαρακτήρας της εργασίας που ενυπάρχει στο εμπόρευμα φαίνεται στα λόγια του Μαρξ:

«Η κάθε εργασία είναι από τη μία πλευρά κατανάλωση ανθρώπινης εργατικής δύναμης στη φυσιολογική της έννοια. Με αυτή την ιδιότητα -της αφηρημένης ή όμοιας- εργασία είναι αυτή που διαμορφώνει την αξία των εμπορευμάτων.

Η κάθε εργασία είναι από την άλλη πλευρά κατανάλωση ανθρώπινης εργατικής δύναμης με μια ιδιαίτερη, σκόπιμη μορφή και με αυτή την ιδιότητα -της συγκεκριμένης εργασίας- η εργασία δημιουργεί αξίες χρήσης».²²

Η θέση ότι το μέγεθος της αξίας των εμπορευμάτων καθορίζεται από την ποσότητα της εργασίας που καταναλώνεται για την παραγωγή τους, διατυπώθηκε και από τους εκπροσώπους της κλασικής αστικής πολιτικής οικονομίας²³. Ο Ρικάρντο ανέπτυξε τη θέση αυτή πολύ αναλυτικά, όμως η ιδιότητα της εργασίας να δημιουργεί αξία θεωρήθηκε από τους συγγραφείς αυτούς σαν αιώνια και φυσική ιδιότητα της κάθε εργασίας. Δεν έθεσαν το ερώτημα πώς και ποια εργασία εκφράζεται στην αξία του προϊόντος της εργασίας, ερώτημα σχετικό με τον ιστορικό χαρακτήρα της μορφής της αξίας. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι σαν εκπρόσωποι της αστικής πολιτικής οικονομίας θεωρούσαν την καπιταλιστική μορφή παραγωγής (όπου τα προϊόντα παράγονται σαν εμπορεύματα και περικλείουν μέσα τους αξία) σαν αιώνια μορφή παραγωγής που ανταποκρίνεται στη φύση του ανθρώπου γενικά.

Ο Μαρξ ήταν αυτός που αποκάλυψε για πρώτη φορά το διπλό χαρακτήρα της εργασίας που περιέχεται στο εμπόρευμα και καθρεφτίζει την αντίθεση ανάμεσα στον

²² Μαρξ-Ενγκελς, Έργα, τόμος 20

²³ Γουίλιαμ Πέττυ (1623-1687), Άνταμ Σμιθ (1723-1790) και Ντέιβιντ Ρικάρντο (1772-1823)

ατομικό και τον κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας, που είναι χαρακτηριστικό της εμπορευματικής παραγωγής.

3.9.1 Ο ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ

Οι αναλογίες στις οποίες ανταλλάσσονται τα εμπορεύματα καθορίζονται σε τελευταία ανάλυση από την κοινωνικά αναγκαία αφηρημένη εργασία που καταναλώνεται για την παραγωγή τους και αυτό ονομάζεται νόμος της αξίας. Ο νόμος της αξίας δρα παντού όπου τα προϊόντα της εργασίας παίρνουν εμπορευματική μορφή. Σε συνθήκες απλής εμπορευματικής παραγωγής ο νόμος της αξίας είναι ο βασικός οικονομικός νόμος, εκφράζει τις βασικές παραγωγικές σχέσεις και καθορίζει την κατεύθυνση της ανάπτυξής τους.

Διευκρινίζουμε από τώρα και αμέσως παρακάτω θα γίνει σαφές, ότι ο νόμος της αξίας μπορεί να μην βρίσκει εφαρμογή σε κάθε συγκεκριμένη μονάδα προϊόντος, αλλά ισχύει συνολικά. Δηλαδή το σύνολο των τιμών όλων των εμπορευμάτων αντιπροσωπεύει τη συνολική τους αξία. Αυτό συμβαίνει διότι ενώ σαφώς κάποια μεμονωμένα προϊόντα μπορεί να πωλούνται πάνω από την αξία τους για διάφορους λόγους, ταυτόχρονα και αναγκαστικά κάποια άλλα θα πωλούνται κάτω από αυτήν, οπότε αθροιστικά στο τέλος επιτυγχάνεται η εξίσωση. Μάλιστα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα πρώτα «κλέβουν» ένα μέρος της αξίας των δεύτερων.

3.9.2 Η ΑΞΙΑ, Η ΤΙΜΗ ΚΑΙ Ο ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η ανάγκη για τον καταμερισμό της εργασίας και των μέσων παραγωγής ανάμεσα στους διάφορους κλάδους παραγωγής υπάρχει σε κάθε κοινωνία. Οι αναλογίες στις οποίες καταμερίζονται, υπαγορεύονται από τις εκάστοτε κοινωνικές ανάγκες. Στην

εμπορευματική οικονομία ο καταμερισμός πραγματοποιείται αυτόματα εξαιτίας της αδιάκοπης διακύμανσης των τιμών των εμπορευμάτων γύρω από την αξία τους.

Η απόκλιση των τιμών από την εργασία είναι σαν ένα είδος βαρόμετρου που δείχνει την ύπαρξη δυσαναλογιών στον καταμερισμό της εργασίας. Όταν παγιωθεί μια κατάσταση όπου η μερίδα της συνολικής εργασίας που καταμερίζεται σε ένα δοσμένο κλάδο παραγωγής είναι δυσανάλογα μικρή ώστε να μην ικανοποιείται απόλυτα η ζήτηση, τότε η τιμή αυτής της παραγωγής θα είναι πάνω από την αξία. Αντίστοιχα, όταν κάπου καταμερίζεται υπέρμετρα πολλή κοινωνική εργασία, η προσφορά αυτών των εμπορευμάτων ξεπερνά τη ζήτησή τους και η τιμή πέφτει κάτω από την αξία. Αυτό που πρέπει να υπογραμμίσουμε είναι πως οι διακυμάνσεις των τιμών γύρω από την αξία, όχι μόνο δείχνουν τις παραβιάσεις των αναλογιών στον καταμερισμό της κοινωνικής εργασίας, αλλά και γεννούν την αυτόματη τάση για την εξάλειψή τους. Ας δούμε τη συσχέτιση της προσφοράς και της ζήτησης, με την αξία των εμπορευμάτων και τον καταμερισμό της εργασίας, χρησιμοποιώντας άλλο ένα απλό παράδειγμα.

Υποθέτουμε πως έχουμε τα εμπορεύματα Α και Β. Έστω ότι παρουσιάζεται μια διαρκής αύξηση της ζήτησης για το Α και μείωση της ζήτησης για το Β. Τότε, η τιμή του Α θα είναι πάνω από την αξία του, και η τιμή του Β κάτω από αυτή. Οι παραγωγοί του Β δε θα πάρουν την πλήρη αποζημίωση για την δαπανημένη εργασία τους, σε αντίθεση με τους παραγωγούς του Α όπου στα εμπορεύματα που θα πάρουν ως αντάλλαγμα για το εμπόρευσμά τους, θα εμπεριέχεται ένα επιπλέον μέρος κοινωνικής εργασίας υλοποιημένης σε αυτά. Το αποτέλεσμα θα είναι μια μετατόπιση εργασίας από τους ασύμφορους κλάδους (Β) στους συμφερότερους (Α), δηλαδή θα αυξηθεί ο αριθμός των παραγωγών και η ποσότητα του εμπορεύματος Α σε αντίθεση με του Β.

3.10 Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΟΥΣ ΠΑΡΑΓΩΓΟΥΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥΣ

Επανερχόμενοι λίγο πίσω, αν συγκρίνουμε την κοινωνικά αναγκαία εργασία με την εργασία του κάθε ξεχωριστού παραγωγού θα δούμε πως οι όποιες διαφορές υπάρχουν, δημιουργούν άνισες θέσεις. Συγκεκριμένα, όσοι από τους παραγωγούς δαπανούν για την παραγωγή των εμπορευμάτων τους εργασία λιγότερη από την κοινωνικά αναγκαία βρίσκονται σε ευνοϊκή θέση, μιας και όλοι πωλούν τα προϊόντα τους στην ενιαία κοινωνική αξία²⁴.

Αν λόγου χάρη για την παραγωγή ενός κοστούμιού κάποιος εμπορευματοπαραγωγός κατανάλωσε 1 ώρα εργασίας ενώ η κοινωνικά αναγκαία κατανάλωση είναι 2 ώρες, τότε πουλώντας το κοστούμι στην κοινωνική του αξία παίρνει σε αντάλλαγμα για τη 1 ώρα εργασίας του 2 ώρες εργασίας υλοποιημένη στα άλλα εμπορεύματα. Εάν αυτή η κατάσταση διαρκέσει πολύ καιρό τότε αυτός ο εμπορευματοπαραγωγός πλουτίζει, αποχτά τη δυνατότητα να βελτιώσει τα εργαλεία παραγωγής του και έτσι ενισχύει ακόμη περισσότερο τα πλεονεκτήματα της επιχείρησής του.

Αντίθετα, όσοι παραγωγοί καταναλώνουν ατομική εργασία που ξεπερνά την κοινωνικά αναγκαία, βρίσκονται σε δεινή θέση διότι αυτή η διαφορά δε γίνεται να αναπληρωθεί με τίποτα. Η λογική κατάληξη μιας τέτοιας μακροχρόνιας κατάστασης είναι η πτώχευση, η καταστροφή της επιχείρησής του, λόγω της αδυναμίας να ζήσει κανείς με την εργασία που καταναλώνει στην ίδια του την επιχείρηση.

Ακόμα και όσοι παραγωγοί καταναλώνουν την ίδια ατομική εργασία με την κοινωνικά αναγκαία βρίσκονται τουλάχιστον σε καθεστώς αστάθειας, μιας και ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος για την πραγματοποίηση της δε μένει αναλλοίωτος. Μάλιστα, ο χρόνος αυτός μειώνεται σαν αποτέλεσμα εισαγωγής βελτιώσεων.

²⁴ Με απλά λόγια η αξία βρίσκει αντανάκλαση στην τιμή που έχει επικρατήσει για αυτό το προϊόν

Κοντολογίς, η αντίθεση ανάμεσα στην ατομική και την κοινωνικά αναγκαία εργασία οδηγεί αναπόφευκτα στη διαφοροποίηση των εμπορευματοπαραγωγών. Ένα μέρος τους πλουτίζει και αυξάνει τις διαστάσεις της παραγωγής τους, ενώ ένα άλλο μέρος φτωχαίνει και καταστρέφεται.

3.11 Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΩΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ

Η διαφοροποίηση των παραγωγών που μόλις περιγράψαμε, σε ορισμένες ιστορικές συνθήκες οδηγεί στη γέννηση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Στην εύπορη τάξη των εμπορευματοπαραγωγών αρχίζει να διαμορφώνεται η αστική τάξη, ενώ από τους φτωχούς που καταστρέφονται δημιουργείται το προλεταριάτο.

Με ποιον τρόπο ο εύπορος εμπορευματοπαραγωγός μετατρέπεται σε καπιταλιστή; Τα πιο συνηθισμένα στάδια αυτής της διαδικασίας είναι τα ακόλουθα:

Η παραγωγή πραγματοποιείται στην αρχή από τον ίδιο τον ιδιοκτήτη της επιχείρησης και από τα μέλη της οικογένειάς του. Στο βαθμό που πλουτίζει ο εμπορευματοπαραγωγός και διευρύνονται οι διαστάσεις της παραγωγής, δημιουργείται η ανάγκη για συμπληρωματική εργατική δύναμη. Η δύναμη αυτή εξοικονομείται με τη μίσθωση. Ο εκμισθωτής²⁵ κατά κανόνα εξακολουθεί να δουλεύει στην επιχείρησή του μαζί με τους μισθωτούς εργάτες. Όσο η επιχείρηση μεγαλώνει με την αύξηση των μισθωτών εργατών, τόσο ο ιδιοκτήτης της αποτραβιέται από την παραγωγή και η τελικά η μισθωτή εργασία αντικαθιστά την εργασία του αφεντικού. Αυτή είναι και η στιγμή όπου ο απλός εμπορευματοπαραγωγός μετατρέπεται σε καπιταλιστή.

Από την άλλη, έχουμε τον εμπορευματοπαραγωγό που φτώχυνε και μετατράπηκε σε προλετάριο και πλέον στερείται ολοκληρωτικά τα μέσα παραγωγής. Η διαδικασία είναι η εξής:

²⁵ Δηλαδή ο ιδιοκτήτης της επιχείρησης

Το εισόδημα που έχει από την επιχείρησή του δεν του φτάνει για ανταποκριθεί στις ανάγκες της ζωής. Παρουσιάζεται λοιπόν η ανάγκη για συμπληρωματικά μεροκάματα και έτσι εργάζεται παράλληλα με μισθό σε ξένη επιχείρηση. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης παραμελεί τη δική του επιχείρηση, η οποία οδεύει όλο και πιο πολύ προς την πτώχευση. Κύρια πηγή για να εξασφαλίσει τα μέσα της ύπαρξής του γίνεται τώρα πια όχι η δική του επιχείρηση, αλλά το μεροκάματο που παίρνει για την εργασία του στην ξένη επιχείρηση. Το τελικό αποτέλεσμα είναι να κλείσει η δική του επιχείρηση, οπότε στερείται ο ίδιος τα μέσα παραγωγής και ζει πουλώντας στους άλλους την εργατική του δύναμη.

Αυτή τη διαδικασία της αυτόματης μετατροπής των σχέσεων της απλής εμπορευματικής παραγωγής σε σχέσεις κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας, αποκάλυψε εκτενώς ο Λένιν ο οποίος έγραψε πως «η μικρή παραγωγή γεννά τον καπιταλισμό και την αστική τάξη αδιάκοπα, καθημερινά αυτόματα και σε μαζική κλίμακα».²⁶

²⁶ Λένιν, Άπαντα, τόμος 41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:

ΠΟΙΟΣ ΠΑΡΑΓΕΙ & ΠΟΙΟΣ ΚΑΡΠΩΝΕΤΑΙ ΤΗΝ ΥΠΕΡΑΞΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εάν στον τρόπο προσέγγισης της παραγωγής στην αστική πολιτική οικονομία η κυρίαρχη λέξη είναι το κέρδος, στον μαρξισμό είναι η υπεραξία.

Από την υπεραξία που παράγει η εργατική τάξη προέρχεται το κέρδος των επιχειρήσεων και αμέσως τώρα θα δούμε με ποιόν τρόπο συμβαίνει αυτό.

4.1 ΤΟ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΤΟ, ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΕΥΚΡΙΝΗΣΕΙΣ

Η έννοια προλεταριάτο είναι ουσιαστικά ταυτόσημη με την έννοια της εργατική τάξης. Στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος βρίσκουμε τον ορισμό: «Με τη λέξη προλεταριάτο εννοούμε την τάξη των σύγχρονων μισθωτών εργατών που, επειδή δεν κατέχουν καθόλου δικά τους μέσα παραγωγής, είναι αναγκασμένοι να πουλούν την εργατική τους δύναμη για να ζήσουν. Ζουν τόσο όσο βρίσκουν δουλειά και βρίσκουν τόσο δουλειά όσο η εργασία τους αυξάνει το κεφάλαιο». Με αυτή την ευρεία έννοια θα χρησιμοποιώ τη λέξη εργάτης από εδώ και μπρος. Η σύγχρονη εργατική τάξη λοιπόν αποτελείται από τη μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων που προσφέρουν πνευματική ή χειρωνακτική εργασία.

Στην εποχή μας, η έννοια εργάτης χρησιμοποιείται στην καθομιλουμένη από τους περισσότερους μέσα σε εξαιρετικά στενά πλαίσια. Διαβάζουμε για παράδειγμα στο λεξικό του Χρήστου Γιοβάνη: «εργάτης: αυτός που εργάζεται με τα χέρια, αυτός που

προσφέρει χειρωνακτική εργασία με μεροκάματο». Συνηθίζεται μάλιστα να χρησιμοποιείται η έννοια εργαζόμενος ή υπάλληλος για να διαφοροποιηθεί ο ορισμός από τον εργάτη. Όπως όμως γίνεται αντιληπτό από τον ορισμό των Μαρξ-Ενγκελς, η έννοια εργάτης-προλετάριος δε χρησιμοποιείται για να περιγράψει μόνο τον οικοδόμο! Στις επόμενες σελίδες ελπίζω να αποδειχθεί σαφές γιατί μαρξιστικά ως εργάτη εννοούμε και τον γραφίστα μιας επιχείρησης και τον λογιστή της και τον ερευνητή σε μια φαρμακευτική εταιρία... Επίσης, παρακάτω θα δούμε συγκεκριμένα την ταξική διάθρωση της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Να πούμε τέλος, πως ο Μαρξ έκανε ειδική αναφορά σε αυτούς που το σύστημα τους έχει πετάξει εντελώς έξω, σε αυτούς που απλά επιβιώνουν σε γκέτο και κοιμούνται σε παγκάκια έχοντας πια χάσει παντελώς τη συνείδησή τους, στους απόλυτα εξαθλιωμένους της καπιταλιστικής κοινωνίας, ονομάζοντάς τους «λούμπεν-προλεταριάτο»²⁷.

Προς διευκόλυνση του αναγνώστη που δεν είναι εξοικειωμένος με την ευρεία μαρξιστική ερμηνεία της λέξης εργάτης-προλετάριος, θα υπάρχει κατά καιρούς διευκρινιστική υπενθύμιση ως υποσημείωση.

4.2 Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Μόλις ο καπιταλιστής αγοράσει τα απαραίτητα μέσα παραγωγής και την εργατική δύναμη, ξεκινά στην επιχείρησή του η διαδικασία παραγωγής. Οι εργάτες παράγουν εμπορεύματα που ανήκουν στον καπιταλιστή. Ας δούμε κατευθείαν ένα απλό παράδειγμα:

²⁷ Λούμπεν στα γερμανικά σημαίνει κουρέλια. Εδώ ο Μαρξ ήθελε να καυτηριάσει το ότι το καπιταλιστικό σύστημα μπορεί να εξαθλιώσει και να πετάξει κάποιους ανθρώπους

Υποθέτουμε ότι τα προϊόντα που παράγονται είναι γραφεία και για το κάθε γραφείο ξοδεύονται διάφορα υλικά (αντικείμενα εργασίας) αξίας 230 ευρώ. Σε κάθε ένα από αυτά τα υλικά (μέταλλο, χρώματα κτλ) είναι υλοποιημένη η εργασία που καταναλώθηκε προηγούμενα για την παραγωγή τους. Με την κατασκευή αυτών των γραφείων οι εργάτες ενοποιούν και μετατρέπουν τα αντικείμενα εργασίας σε έτοιμα προϊόντα, δημιουργούν ένα νέο εμπόρευμα και ταυτόχρονα μια νέα αξία.

Έστω ότι 10 εργάτες παρήγαγαν ένα γραφείο σε 5 ώρες. Έστω επίσης ότι η αξία της εργατικής δύναμης αυτών των 10 εργατών είναι 200 ευρώ και ότι ο κάθε εργάτης παράγει μέσα σε μία ώρα νέα αξία ίση με 4 ευρώ. Συνεπώς, μέσα σε 5 ώρες εργασίας οι εργάτες δημιουργούν νέα αξία που ισούται και αυτή με 200 ευρώ ($= 10 \text{ εργάτες} * 5 \text{ ώρες} * 4 \text{ ευρώ}$). Αφού όμως η νέα αξία που δημιουργήθηκε ισούται με την αξία της εργατικής δύναμης (παλιά και νέα αξία ισούνται με 200 ευρώ), η διαδικασία αυτή δε συμφέρει τον καπιταλιστή! Η νέα αυτή αξία ενσωματώνεται στην αξία των υλικών που ξοδεύτηκαν, δηλαδή στα 230 ευρώ και το σύνολο είναι 430 ευρώ. Ο καπιταλιστής δηλαδή διέθεσε για την παραγωγή του γραφείου 430 ευρώ και παίρνει από αυτή τη διαδικασία ένα γραφείο που η αξία του είναι πάλι 430 ευρώ.

Ας δούμε τώρα γιατί ο καπιταλιστής χαμογελάει τελευταίος! Το γεγονός ότι η ημερήσια αξία της εργατικής δύναμης²⁸ που πληρώνει ο καπιταλιστής είναι ίση με 5 ώρες, δε σημαίνει καθόλου ότι ο κάθε εργάτης δουλεύει μόνο 5 ώρες τη μέρα. Αν λοιπόν ο καπιταλιστής υποχρεώσει αυτούς τους 10 εργάτες του να δουλεύουν όχι 5, αλλά 10 ώρες την ημέρα, τότε αυτοί πλέον θα δημιουργήσουν νέα αξία ίση με 400 ευρώ ($= 10 \text{ εργάτες} * 10 \text{ ώρες} * 4 \text{ ευρώ}$). Βέβαια, για να δουλέψουν και να κατασκευάσουν πλέον δύο γραφεία μέσα στην εργάσιμη ημέρα, χρειάζονται και μια συμπληρωματική ποσότητα αντικειμένων εργασίας. Ο καπιταλιστής δηλαδή θα πρέπει να αγοράσει και

²⁸ Η ημερήσια αξία για την εξασφάλιση των μέσων συντήρησης του εργάτη

δεύτερη παρτίδα υλικών αξίας 230 ευρώ. Οπότε το τελικό ποσό που θα ξοδέψει είναι 660 ευρώ [= (230 + 230 για τα υλικά) + 200 η αξία της εργατικής δύναμης που πληρώνει ο καπιταλιστής], ενώ η συνολική αξία των δύο γραφείων που παράγονται είναι 860 ευρώ (= 660 + 200 η απλήρωτη από τον καπιταλιστή αξία που δημιουργείται από την εργασία).

Εδώ πια είναι φανερή η μετατροπή της διαδικασίας δημιουργίας της αξίας σε διαδικασία αύξησης της αξίας. Ο καπιταλιστής δηλαδή φτάνει τελικά να εισπράττει 860 ευρώ, ενώ ξόδεψε 660. Εδώ βρίσκεται η ουσία της υπόθεσης.

4.3 ΑΝΑΓΚΑΙΟΣ ΕΡΓΑΣΙΜΟΣ ΧΡΟΝΟΣ, ΠΡΟΣΘΕΤΟΣ ΕΡΓΑΣΙΜΟΣ ΧΡΟΝΟΣ & ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑΣ

Η εργάσιμη ημέρα στην καπιταλιστική επιχείρηση αποτελείται από τον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο και τον πρόσθετο εργάσιμο χρόνο και η εργασία του εργάτη αποτελείται αντίστοιχα από την αναγκαία και την πρόσθετη εργασία.

Στη διάρκεια του αναγκαίου εργάσιμου χρόνου ο μισθωτός εργάτης δημιουργεί αξία ίση με την αξία της εργατικής του δύναμης.

Στη διάρκεια του πρόσθετου εργάσιμου χρόνου δημιουργεί την υπεραξία που καρπώνεται δωρεάν ο καπιταλιστής.

Η αξία πηγάζει από την κατανάλωση της εργατικής δύναμης, δηλαδή από την εργασία.

Η υπεραξία πηγάζει από την κατανάλωση της εργατικής δύναμης πάνω από την ποσότητα του χρόνου που είναι αναγκαίος για τη δημιουργία αξίας ίση με την αξία της εργατικής δύναμης. Έτσι λοιπόν, το μυστικό της προέλευσης της υπεραξίας βρίσκεται σ' αυτήν ακριβώς την παράταση της εργασίας πέρα από την αναγκαία εργασία. Πέρα

από αυτό το σημείο η διαδικασία δημιουργίας της αξίας του προϊόντος μετατρέπεται σε διαδικασία αύξησης της αξίας.

Η παραγωγική διαδικασία, σαν ενότητα της διαδικασίας εργασίας και της διαδικασίας δημιουργίας της αξίας, είναι διαδικασία παραγωγής εμπορευμάτων.

Σαν ενότητα όμως της διαδικασίας εργασίας και της διαδικασίας αύξησης της αξίας, είναι καπιταλιστική μορφή της εμπορευματικής παραγωγής.

4.4 ΕΡΓΑΣΙΑ: ΤΙΜΗ, ΑΞΙΑ, ΜΙΣΘΟΣ

Η αξία της εργατικής δύναμης (και όχι της εργασίας) βρίσκει έκφραση στην τιμή της, δηλαδή στο μισθό. Άλλωστε, η εργατική δύναμη στον καπιταλισμό είναι εμπόρευμα.

Μια σύγχυση όμως δημιουργείται από το ότι η πληρωμή της εργατικής δύναμης παρουσιάζεται σα να είναι πληρωμή της εργασίας. Ας υποθέσουμε ότι κάποιος εργάζεται 8 ώρες στην εργάσιμη ημέρα και παίρνει ως αμοιβή 30 ευρώ. Δημιουργείται έτσι η εντύπωση ότι αμείβεται η εργασία του. Αυτά τα 30 ευρώ όμως αναφέρονται στην αξία της εργατικής δύναμης και όχι στην αξία της εργασίας. Ο μισθός συγκαλύπτει το χωρισμό της εργασίας σε αναγκαίο και πρόσθετο χρόνο, αποκρύπτει τη σχέση εκμετάλλευσης καπιταλιστή-εργάτη.

Ας επιστρέψουμε λίγο στους ορισμούς της εργατικής δύναμης και της εργασίας. Εργατική δύναμη είναι η ικανότητα του ανθρώπου να δουλεύει, είναι το σύνολο των δυνάμεων που διαθέτει ο άνθρωπος και μπορεί να τις διαθέσει στο προτσές της παραγωγής. Εργασία, είναι η κατανάλωση των δυνάμεων αυτών. Ο μισθός καταβάλλεται στον εργάτη μόλις εκείνος ολοκληρώσει την εργασία του, δημιουργώντας έτσι την ψευδαίσθηση πως αμείβεται η ίδια η εργασία. Ας θυμηθούμε

επίσης πως ο εργάτης-προλετάριος πουλάει την εργατική του δύναμη στον καπιταλιστή, ο οποίος είναι κάτοχος των μέσων παραγωγής..

Είναι προφανές ότι σαν εμπόρευμα μπορεί να εμφανίζεται μόνο ότι έχει υπόσταση πριν από την πώλησή του. Η εργασία δεν είναι δυνατόν να πουληθεί ως εμπόρευμα, για τον πολύ απλό λόγο ότι δεν έχει αυτόνομη ύπαρξη εκ των προτέρων. Αν δεν έρθει πρώτα σε επαφή ο εργάτης με τα μέσα παραγωγής, δεν μπορεί να υπάρξει εργασία! Όταν συμβεί αυτό και αρχίσει η διαδικασία της εργασίας, η εργασία ανήκει πια στον καπιταλιστή και όχι στον εργάτη. Το προϊόν της εργασίας ανήκει από την πρώτη στιγμή στον καπιταλιστή.

Η εργασία δεν είναι εμπόρευμα και συνεπώς δεν έχει ούτε τιμή, ούτε αξία. Η εργασία ωστόσο διαμορφώνει όπως προείπαμε την αξία των εμπορευμάτων.

4.5 ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ

Σύμφωνα με τον Μαρξ «εκμετάλλευση είναι η ιδιοποίηση ξένης απλήρωτης δουλειάς»²⁹. Αυτός είναι ένας γενικός ορισμός που αν καθίσουμε λίγο να τον σκεφτούμε, θα διαπιστώσουμε ότι μέσα στην απλότητά του περιέχει όλη την ουσία και τις προϋποθέσεις της εκμετάλλευσης.

Η ουσία είναι προφανέστατη, εκμετάλλευση = ιδιοποίηση ξένης απλήρωτης δουλειάς.

Οι προϋποθέσεις για να φανούν χρειάζονται μια δεύτερη ανάγνωση. Υλική προϋπόθεση για την εκμετάλλευση είναι η παραγωγή κάποιου υπερπροϊόντος από τον εργάτη. Η παραγωγή δηλαδή προϊόντος μεγαλύτερου από αυτό που απαιτείται προκειμένου ο εργάτης να ικανοποιήσει τις ανάγκες του. Πρέπει δηλαδή η παραγωγικότητα της εργασίας να ξεπερνά ένα ελάχιστο επίπεδο, για να είναι δυνατή η

²⁹ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος 3

παραγωγή υπερπροϊόντος. Υλική προϋπόθεση λοιπόν για την ύπαρξη εκμετάλλευσης είναι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.

Επιπλέον, από την άποψη τώρα των παραγωγικών σχέσεων, έχουμε ως δεύτερη προϋπόθεση την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Στον καπιταλισμό ο εργάτης δεν έχει κάτι άλλο να κάνει από το να πουλήσει την εργατική του δύναμη, γίνεται προλετάριος.

4.6 ΥΠΕΡΑΞΙΑ

Ο Μαρξ έγραφε στον πρόλογο του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου: «τελικός σκοπός του συγγράμματός μου είναι η αποκάλυψη των οικονομικών νόμων κίνησης της σύγχρονης κοινωνίας». Ένας τέτοιος νόμος είναι ο νόμος της υπεραξίας. Μέσα σε αυτό το νόμο εκφράζεται η ουσία της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης.

«Η παραγωγή υπεραξίας -ή κέρδους- είναι ο απόλυτος νόμος αυτού του τρόπου παραγωγής»³⁰, τόνιζε ο Μαρξ. Η παραγωγή δηλαδή της μεγαλύτερης δυνατής ποσότητας υπεραξίας μέσα από την αυξανόμενη εκμετάλλευση των εργατών και η ιδιοποίησή της από τους καπιταλιστές. Το κινήγι της υπεραξίας παίζει όπως θα δούμε τον κύριο ρόλο στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων του καπιταλισμού, καθορίζοντας και την κατεύθυνση της ανάπτυξης των παραγωγικών σχέσεων. Όλα αυτά μαζί σημαίνουν ότι ο νόμος της υπεραξίας είναι ο βασικός οικονομικός νόμος του καπιταλισμού.

³⁰ Μαρξ – Ένγκελς, Έργα, τόμος 23

4.6.1 ΑΠΟΛΥΤΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑ

Ο πιο απλός τρόπος με τον οποίο ο καπιταλιστής μπορεί να αυξήσει την υπεραξία, είναι η παράταση της εργάσιμης ημέρας. Η εργάσιμη ημέρα του μισθωτού εργάτη χωρίζεται σε αναγκαίο και πρόσθετο χρόνο εργασίας.

Ας υποθέσουμε πως η εργάσιμη ημέρα αποτελείται από 10 ώρες, οι οποίες χωρίζονται σε 5 ώρες αναγκαίο και 5 ώρες πρόσθετο εργάσιμο χρόνο. Υποθέτουμε τώρα ότι η εργάσιμη ημέρα παρατείνεται κατά 2 ώρες, χωρίς να μεταβάλλεται η διάρκεια του αναγκαίου χρόνου. Τότε, ο πρόσθετος χρόνος από 5 μετατράπηκε σε 7 ώρες, στο νέο σύνολο των 12 ωρών της εργάσιμης ημέρας. Άρα, εδώ αυξήθηκε απόλυτα ο πρόσθετος εργάσιμος χρόνος και προφανώς αυξήθηκε και η υπεραξία, μεγαλώνοντας το βαθμό εκμετάλλευσης των εργατών. Ενώ πριν ο βαθμός εκμετάλλευσης εκφραζόταν με τη σχέση 5 ώρες πρόσθετου / 5 ώρες αναγκαίου = 100%, τώρα η σχέση αυτή έγινε $7 / 5 = 140\%$.

Ο Μαρξ λοιπόν ονόμασε απόλυτη υπεραξία αυτή την υπεραξία που δημιουργείται με την παράταση της εργάσιμης ημέρας πέρα από τον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο. Η αύξηση του ποσοστού της υπεραξίας με την αύξηση της διάρκειας της εργάσιμης ημέρας έπαιξε καθοριστικό ρόλο στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του καπιταλισμού.

Η παράταση της εργάσιμης ημέρας προσκρούει σε δύο όρια. Καταρχάς, είναι τα φυσικά όρια. Ο εργάτης δε μπορεί να δουλεύει 24 ώρες την ημέρα γιατί έχει ανάγκη από ξεκούραση. Επίσης, υπάρχουν τα κοινωνικά όρια μιας και ο κάθε εργάτης έχει ανάγκη από ικανοποίηση κοινωνικών και πολιτιστικών αναγκών, οι οποίες καθορίζονται από τη γενική κατάσταση της χώρας, από το βαθμό συνείδησης της εργατικής τάξης και από την ταξική της πάλη.

4.6.2 ΣΧΕΤΙΚΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑ

Ένας άλλος τρόπος αύξησης της υπεραξίας είναι σε σταθερή εργάσιμη ημέρα να μεγαλώνει η αναλογία υπέρ του πρόσθετου χρόνου. Στο προηγούμενο παράδειγμα, η αξία της εργατικής δύναμης αναπαράγεται στις 5 ώρες του αναγκαίου εργάσιμου χρόνου. Η αξία όμως της εργατικής δύναμης είναι ίση με την αξία των συνηθισμένων (για την εκάστοτε εποχή και χώρα) μέσων ύπαρξης του εργάτη. Με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων η αξία αυτή μειώνεται.

Ας υποθέσουμε τώρα ότι για την ημερήσια παραγωγή των μέσων ύπαρξης του εργάτη χρειάζονται 4 ώρες αντί για 5. Πλέον η δεκάωρη εργάσιμη ημέρα διαιρείται σε 4 ώρες αναγκαίο και 6 ώρες πρόσθετο χρόνο. Συνεπώς, με τη χρησιμοποίηση του ίδιου τύπου έχουμε $6 \text{ ώρες πρόσθετου} / 4 \text{ ώρες αναγκαίου} = 150\%$.

Αυτός ο περιορισμός του αναγκαίου εργάσιμου χρόνου είναι εφικτός μόνο με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και η εν λόγω υπεραξία ονομάζεται σχετική.

4.6.3 ΠΡΟΣΘΕΤΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑ

Η πρόσθετη υπεραξία αποτελεί παραλλαγή της σχετικής. Συνδέεται απαραίτητα με την αύξηση στην παραγωγικότητα της εργασίας, χωρίς όμως να αλλάζει η αξία της εργατικής δύναμης. Το μόνο που απαιτείται είναι η ατομική αξία των εμπορευμάτων της επιχείρησης να είναι μικρότερη από την κοινωνική αξία. Πηγή της πρόσθετης υπεραξίας είναι η υψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας των εν λόγω συγκεκριμένων επιχειρήσεων, σε σύγκριση με το μέσο επίπεδο παραγωγικότητας του κλάδου, συνεπώς σχετίζεται και με την εντατικότητα της εργασίας. Η εργασία με την «ανώτερη παραγωγικότητα» λειτουργεί οικονομικά σαν πολλαπλάσια εργασία, δηλαδή

δημιουργεί σε ίσα διαστήματα χρόνου κοινωνική αξία μεγαλύτερη απ' ό,τι η μέση εργασία του ίδιου είδους.

4.6.3.1 ΠΡΟΣΘΕΤΗ ΥΠΕΡΑΞΙΑ, ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΣ

Η πρόσθετη υπεραξία αποτελεί συνήθως τη βάση του μονοπωλιακού υπερκέρδους. Βασικό μέσο για την επίτευξή της αποτελεί η αξιοποίηση της επιστήμης. Στις μέρες μας παρουσιάζεται παγκοσμίως όλο και εντονότερα το φαινόμενο μεγάλες πολυεθνικές εταιρίες να χρηματοδοτούν ερευνητικά προγράμματα στα πανεπιστήμια. Το τραγικό είναι ότι σε κάποιες περιπτώσεις τα αποτελέσματα των ερευνών αυτών αποτελούν αποκλειστική πνευματική ιδιοκτησία των πολυεθνικών.³¹ Έτσι, τα πανεπιστήμια μετατρέπονται σταδιακά σε «υπάλληλοι» των καπιταλιστών με ό,τι αυτό συνεπάγεται.

Το αδιάκοπο κυνήγι της πρόσθετης υπεραξίας από τους καπιταλιστές οδηγεί στο γεγονός ότι η βελτίωση της τεχνικής και της οργάνωσης της παραγωγής απλώνεται με την πάροδο του χρόνου σε όλες τις επιχειρήσεις του κλάδου, κάτι που επιφέρει μείωση στην κοινωνική αξία των εμπορευμάτων. Φαίνεται καθαρά δηλαδή ότι η δημιουργία σε κάποιες επιχειρήσεις καινοτομιών που αυξάνουν την παραγωγικότητα είναι κάτι που διαχέεται και η πρόσθετη υπεραξία είναι ένα πρόσκαιρο φαινόμενο. Βέβαια, ο κάθε καπιταλιστής προσπαθώντας να διαφυλάξει τα συμφέροντά του, επιδιώκει να παρεμποδίσει αυτή τη διάδοση κατοχυρώνοντας πατέντες κτλ. Από τη μία πλευρά λοιπόν οι μεμονωμένες επιχειρήσεις αναζητώντας την πρόσθετη υπεραξία προκαλούν βελτιώσεις του τρόπου παραγωγής και ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της καπιταλιστικής κοινωνίας, ενώ από την άλλη η επιδίωξη του πλουτισμού έχει ανάγκη τη διασφάλιση της μυστικότητας και φρενάρει την ανάπτυξη των παραγωγικών

³¹ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα κάποιων ερευνών στην ιατρική σχολή του πανεπιστημίου του Χάρβαρντ, όπου χρηματοδοτούνται από φαρμακευτικές εταιρίες που μετά αξιοποιούν αμέσως τα αποτελέσματα αυτά, προφανέστατα για να επεκτείνουν τα κέρδη τους

δυνάμεων. Εδώ έχουμε μια από τις εκδηλώσεις των βαθιών αντιθέσεων που είναι χαρακτηριστικό του καπιταλισμού.

Γενικά, η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων σαφώς και είναι προοδευτικό γεγονός. Όμως στις συνθήκες του καπιταλισμού η ανάπτυξη αυτή συνδέεται με την αύξηση της εκμετάλλευσης των εργατών. Οι καπιταλιστές εισάγουν τελειοποιημένη τεχνολογία όχι για να διευκολύνουν τη ζωή των εργατών, αλλά για να αυξήσουν το ποσοστό της εργάσιμης ημέρας που αυτοί δουλεύουν δωρεάν για τον καπιταλιστή.³²

4.6.4 Ο ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΣ ΕΡΓΑΤΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ

Εδώ έχουμε άλλη μια περίπτωση που πρέπει να κάνουμε μια εννοιολογική διευκρίνιση, εξαιρετικής όμως σημασίας. Ακούμε πολλούς να ισχυρίζονται πως ζούμε στην εποχή του άυλου, ζούμε λένε στην εποχή των υπηρεσιών. Από τη μία ταυτίζουν τη βιομηχανία με τους κλάδους της μεταποίησης όπως παρουσιάζονται με την αστική αντίληψη στα σημερινά στατιστικά δεδομένα και από την άλλη ταυτίζουν την εργατική τάξη με ορισμένες παραδοσιακές χειρωνακτικές ειδικότητες. Έτσι, εντάσσουν ορισμένους από τους πιο δυναμικούς κλάδους της σημερινής οικονομίας (πχ πληροφορική) στις υπηρεσίες και εμφανίζουν την εργατική τάξη να συρρικνώνεται δραματικά. Είναι επιχειρήματα που εντάσσονται στη γενικότερη προσπάθεια αντιστροφής της πραγματικότητας, με την παρουσίαση ενός νέου, δήθεν μετακαπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, μιας δήθεν μεταβιομηχανικής κοινωνίας. Πώς ορίζουν όμως την έννοια υπηρεσία και πώς την ορίζει ο μαρξισμός; Η απάντηση δίνεται στην πολυεπίπεδη κατανόηση της σημασίας του παραγωγικού και του μη παραγωγικού εργάτη. Οι έννοιες αυτές έχουν άλλη σημασία όταν αναφέρονται γενικά στην κοινωνία και άλλη όταν συγκεκριμενοποιούνται στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Ας

³² Πρόσθετος χρόνος εργασίας που παράγει την υπεραξία

έχουμε αρχικά υπόψη μας πως ο Μαρξ συμπεριλάμβανε στο βιομηχανικό κεφάλαιο, κάθε κεφάλαιο που χρησιμοποιείται για την παραγωγή υπεραξίας και λειτουργεί στη σφαίρα της υλικής παραγωγής.

Μιλώντας γενικά σε επίπεδο κοινωνίας, παραγωγική είναι η εργασία το αποτέλεσμα της οποίας είναι κάποιο αντικείμενο, είναι αυτό που θα λέγαμε «υλικό προϊόν». Μη παραγωγική είναι η εργασία που δεν αυξάνει τον πλούτο της κοινωνίας, και με αυτή την έννοια ονομάζεται «υπηρεσία», όπως είναι η δουλειά του γιατρού, του καθηγητή κτλ. Είναι προφανές ότι ο όρος «μη παραγωγικός εργάτης» με αυτή την ερμηνεία, δεν αποτελεί κάποια υβριστική έννοια! Οι υπηρεσίες καταναλώνονται τη στιγμή που παράγονται και βεβαίως μπορεί να είναι εξαιρετικά χρήσιμες.

Από την άλλη τώρα, όταν αναφερόμαστε συγκεκριμένα στον καπιταλισμό, παραγωγικός είναι ο εργάτης που αμείβεται με μεταβλητό κεφάλαιο (δηλαδή με μισθό) και είτε παράγει υπεραξία ο ίδιος, είτε συντελεί στην ιδιοποίηση κέρδους για τον καπιταλιστή.

Ο Μαρξ κάνει σαφή διάκριση ανάμεσα στον εργάτη που εκτελεί προσωπικές υπηρεσίες για τον καπιταλιστή ως καταναλωτή και στον εργάτη που είναι υπαγόμενος στον καπιταλιστή ως καπιταλιστή.

Με απλά λόγια, ο ηθοποιός που τον κάλεσε στο σπίτι του κάποιος για να ντυθεί κλόουν στο πάρτι της κόρης του, δεν είναι παραγωγικός εργάτης. Σε αυτή την περίπτωση η αμοιβή του ηθοποιού προέρχεται από το εισόδημα αυτού που τον προσέλαβε. Αντίθετα, ο ηθοποιός που εργάζεται ως μισθωτός στην παράσταση που ανεβάζει κάποιος θεατρικός επιχειρηματίας, είναι παραγωγικός εργάτης για τον επιχειρηματία και αμείβεται με μεταβλητό κεφάλαιο όπως το είχαμε ορίσει, δηλαδή με μισθό.

Κάποια που εργάζεται ως έμμισθη κομμώτρια σε ένα μεγάλο κομμωτήριο είναι παραγωγική εργάτρια για το αφεντικό της, ενώ αν στο ρεπό της πηγαίνει σε σπίτια και χτενίζει κυρίες, αυτό είναι μη παραγωγική εργασία διότι η αμοιβή της προέρχεται από την τσέπη αυτών των κυριών, από το εισόδημά τους.

Αντίστοιχα και κάποιος γραφίστας που συνεργάζεται για παράδειγμα με μια δισκογραφική εταιρία είτε σαν μόνιμος υπάλληλός της, είτε σαν εξωτερικός συνεργάτης όποτε τον καλέσουν. Η αμοιβή του προέρχεται από μεταβλητό κεφάλαιο, συνεπώς είναι παραγωγική εργασία.

Ως προς το πού θα πρέπει να κατατάσσονται αυτές οι παραγωγικές δραστηριότητες στις διάφορες μελέτες, η πληροφορική είναι παραγωγική για τον καπιταλισμό και ως απλή απόδειξη αρκεί να ρίξει κανείς μια ματιά στα κέρδη της Microsoft! Άλλωστε, αυτές οι εταιρίες πουλάνε εμπορεύματα τα οποία αναπαράγονται μαζικά στο εργοστάσιο. Γιατί να μη θεωρείται βιομηχανική παραγωγή το πρόγραμμα των windows που αγοράζουμε από το κατάστημα; Το γεγονός ότι κάποια προγράμματα μπορούμε να τα αγοράσουμε με την πιστωτική μας κάρτα μέσω διαδικτύου δεν αλλάζει καθόλου την ουσία του θέματος. Πάντως να αναφέρουμε ότι βασικά τα κέρδη αυτών των εταιριών προέρχονται από B2B πωλήσεις προγραμμάτων, δηλαδή απευθύνονται από την εταιρία πληροφορικής σε εταιρία πελάτη. Όσον αφορά στα προγράμματα που διανέμονται δωρεάν, αυτό γίνεται κυρίως διότι είναι απαραίτητα για να υποστηρίξουν τα υπόλοιπα προγράμματα, ενώ λειτουργούν και ως μέσω προσέλκυσης. Εξαιρετικά σημαντικός παράγοντας είναι βέβαια και η αδυναμία αστυνόμευσης του διαδικτύου.

Επίσης, σύμφωνα με την μαρξιστική προσέγγιση, η μεταφορά των εμπορευμάτων είναι παραγωγική εργασία απολύτως αναγκαία για την κυκλοφορία και το μοίρασμα της υπεραξίας, οπότε συνεπώς ούτε αυτή ανήκει στις υπηρεσίες. Αντίστοιχα και οι τηλεπικοινωνίες που αποτελούνται από τεράστιες εγκαταστάσεις και εξυπηρετούν τόσο

την ίδια την παραγωγή όσο και τη διανομή της. (Όταν έχουμε μια παρέα που πηγαίνει εκδρομή ή δυο φίλους που μιλάνε στο τηλέφωνο, εκεί μπορούμε να τα κατατάξουμε στις υπηρεσίες.)

Αυτό που ισχύει στις υπηρεσίες είναι πως έχουμε δευτερογενή εκμετάλλευση. Για να γίνει ξεκάθαρο θα δώσουμε ένα κάπως άκομψο παράδειγμα με κάποιον επιπλέον σχολιασμό για τη δημιουργία ενός προβληματισμού που θα συζητηθεί παρακάτω. Ας φανταστούμε λοιπόν έναν πασίγνωστο μεγαλοδικηγόρο του Κολωνακίου, στον οποίο πηγαίνει μία κυρία να καταθέσει μήνυση σε κάποιον. Ο δικηγόρος αυτός, λόγω της φήμης του θα ζητήσει μια μεγάλη αμοιβή. Η αμοιβή αυτή θα του δοθεί από την προσωπική περιουσία της κυρίας (είτε από το μισθό της ως εργαζόμενη, είτε από τα κέρδη του εργοστασιάρχη συζύγου της...). Ένα κομμάτι αυτής της αμοιβής θα πάει για την κάλυψη των εξόδων, ένα άλλο κομμάτι θα πάει για την αμοιβή της ομάδας των δικηγόρων -αυτοί είναι που ουσιαστικά θα εργαστούν για την υπόθεση- που έχει προσλάβει στο γραφείο του ο μεγαλοδικηγόρος και συνήθως το μεγαλύτερο μέρος της αμοιβής το κρατάει ο ίδιος ο μεγαλοδικηγόρος. Οι δικηγόροι που δουλεύουν για τον μεγαλοδικηγόρο είναι παραγωγικοί εργάτες για εκείνον. Επιπροσθέτως, μπορούμε να πούμε ότι ο μεγαλοδικηγόρος είναι αστός, διότι το κέρδος που έχει από την εργασία των υπαλλήλων του είναι αρκετό ώστε να του επιτρέπει να ζει άνετα χωρίς να εργάζεται ο ίδιος, άσχετα με το αν επιθυμεί να εργαστεί. Είναι δηλαδή καπιταλιστής.

Με την ίδια λογική, η κυρία Βίση είναι παραγωγική για τον επιχειρηματία του κέντρου όπου τραγουδάει. Αντίστοιχα και ο ποδοσφαιριστής Ριβάλντο για την ΠΑΕ Ολυμπιακός. Ο μισθός τους όμως είναι τόσο μεγάλος που όπως θα δούμε παρακάτω, τους κατατάσσει στην αστική τάξη. Αυτά τα άτομα έχουν οικονομικό συμφέρον από τη διατήρηση του καπιταλισμού, άσχετα με το ποιες μπορεί να είναι οι προσωπικές τους απόψεις.

Ως γενικές κατηγοριοποιήσεις, ο βιομηχανικός εργάτης είναι παραγωγικός τόσο με την ευρεία έννοια επειδή συμμετέχει άμεσα στην παραγωγή εμπορευμάτων, όσο και με την ειδική έννοια στην καπιταλιστική παραγωγή επειδή παράγει υπεραξία. Αντίθετα, ο εμποροϋπάλληλος –όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω- δεν είναι παραγωγικός με την ευρεία έννοια (αφού δεν συμμετέχει άμεσα στην παραγωγή υπεραξίας), αλλά είναι παραγωγικός στην καπιταλιστική παραγωγή διότι η εργασία του προσφέρει κέρδος στον εργοδότη του, με την ιδιαιτερότητα εδώ πως ο εργοδότης αξιοποιώντας την απλήρωτη εργασία του εμποροϋπάλληλου ιδιοποιείται με τη μορφή εμπορικού κέρδους μέρος της υπεραξίας που είχε παραχθεί κατά την δημιουργία των εμπορευμάτων.

Κλείνοντας αυτό το κεφάλαιο και μετά από όσα είπαμε, μπορούμε τώρα να εξηγήσουμε για ποιο λόγο βάλαμε την έκφραση «υλικό προϊόν» σε εισαγωγικά. Σύμφωνα με τη μαρξιστική αντίληψη, δεν υπάρχει μη υλική παραγωγή! Εδώ είναι χρήσιμο να διευκρινίσουμε πως η μάζα δεν είναι η μόνη και χαρακτηριστική ιδιότητα της ύλης. Με απλά λόγια, υλικό δεν είναι μόνο ότι έχει βάρος. Η ενέργεια για παράδειγμα δεν είναι κάτι που παίρνει τη μορφή σώματος. Επίσης, όταν για παράδειγμα κάποιος τραγουδάει, αυτό που συμβαίνει είναι ότι πάλλονται οι φωνητικές του χορδές και δημιουργούνται συγκεκριμένα ηχητικά κύματα στον αέρα που σαφώς μπορούν να εντοπισθούν και να αναλυθούν. Συνεπώς, ακόμη και η εργασία που πραγματοποιώ εγώ τώρα που γράφω αυτές τις γραμμές, είναι υλική παραγωγή μιας και η ίδια η σκέψη μου είναι αποτέλεσμα εγκεφαλικής δραστηριότητας (επαρκούς θέλω να πιστεύω!), η οποία είναι συνέπεια λειτουργίας κυττάρων, νευρώνων, αίματος και διαφόρων άλλων υλικών.

4.7 ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΙ, ΕΜΠΟΡΟΙ, ΤΡΑΠΕΖΙΤΕΣ

Η υπεραξία προέρχεται από την εκμετάλλευση, από την απλήρωτη εργασία.

Ο πρώτος που καρπώνεται αυτή την υπεραξία είναι ο βιομήχανος-καπιταλιστής, στο χώρο του οποίου δημιουργήθηκε το εμπόρευμα. Στη συνέχεια, ένα μέρος αυτής της υπεραξίας το παραχωρεί στον έμπορο-καπιταλιστή για να θέσει το εμπόρευμα σε κυκλοφορία. Επίσης, παραχωρεί ένα μέρος της υπεραξίας στον τραπεζίτη-καπιταλιστή που του χορηγεί τα δάνεια και τις όποιες διευκολύνσεις για να μπορεί να συνεχίζει ανεμπόδιστα την παραγωγή και να επεκτείνεται η δραστηριότητά του. Έτσι προέρχονται τα κέρδη των καταστημάτων και των τραπεζών. Τέλος, ένα μέρος αυτής της υπεραξίας παραχωρείται στο κράτος με τη μορφή φόρων.

Η διανομή της υπεραξίας ανάμεσα σε βιομηχάνους, εμπόρους και τραπεζίτες γίνεται ανάλογα με το κεφάλαιο που έχει διαθέσει ο καθένας τους, ώστε να εξισορροπείται το ποσοστό κέρδους τους σε κάθε τομέα.

Όσο εξελίσσεται ο καπιταλισμός, στους διάφορους κλάδους της οικονομίας εμφανίζονται και λειτουργούν μονοπώλια, τα οποία διεκδικούν υπερκέρδη. Έτσι, αυτοί απολαμβάνουν μεγαλύτερο ποσοστό υπεραξίας από τους υπόλοιπους.

Θα πρέπει πλέον να αρχίζει να γίνεται σαφής η πλήρης διαφωνία προσέγγισης με τους αστούς οικονομολόγους που ισχυρίζονται πως το κέρδος προκύπτει από την αγορά, από το ότι δηλαδή απλά ο έμπορος πουλά τα εμπορεύματα σε υψηλότερη τιμή από αυτή που τα αγόρασε. Ένα κέρδος δηλαδή που προσεγγίζεται ως ανταμοιβή για την επιχειρηματική δραστηριότητα.

Σύμφωνα με τον Μαρξ, αν κατά την πώληση του εμπορεύματος εμφανίζεται μια υπεραξία, αυτό συμβαίνει διότι η υπεραξία αυτή ενυπάρχει ήδη στο εμπόρευμα και έχει δημιουργηθεί με τον τρόπο που προαναφέραμε.

4.8 ΚΡΑΤΙΚΟΜΟΝΟΠΩΛΙΑΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ «ΜΙΚΤΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»

Στη διαδικασία ανάπτυξης του καπιταλισμού είχαμε τα φαινόμενα της συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου.

Ως συγκέντρωση εννοούμε το ότι ο κάθε καπιταλιστής ελέγχει μια όλο και αυξανόμενη μάζα μέσων παραγωγής.

Ως συγκεντροποίηση εννοούμε την κατάργηση της ατομικής αυτοτέλειας των κεφαλαίων, τη μετατροπή πολλών μικρών κεφαλαίων σε λίγα μεγάλα. Ο ίδιος ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους καπιταλιστές ωθεί προς τη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου. Στην κονίστρα της αγοράς οι μεγάλες επιχειρήσεις υπερνικούν και τελικά με διάφορους τρόπους απορροφούν τις μικρές.

Η διαδικασία αυτή καταλήγει στη δημιουργία μονοπωλίων. Εδώ, η λέξη μονοπώλιο δε χρησιμοποιείται με τη στενή έννοια της μίας και μοναδικής επιχείρησης σε κάποιο κλάδο, αλλά ως λίγες και τεράστιες επιχειρήσεις που ελέγχουν την παραγωγή. Για κάποιον αυστηρό στο λεξιλόγιό του οικονομολόγο, η περιγραφή αυτής της κατάστασης θα εκφραζόταν καλύτερα με τη λέξη ολιγοπώλιο. Ίσως ο Μαρξ να επέλεξε τη λέξη μονοπώλιο θέλοντας να δείξει τη δυναμική της συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου που τείνει συνεχώς την αγορά σε μια μονοπωλιακή κατάσταση. Εξάλλου, στη θεωρία ολιγοπωλίων υπάρχουν διάφορα υποδείγματα που φανερώνουν ότι οι ολιγοπωλιακές επιχειρήσεις συμπεριφέρονται ως μονοπώλιο.

Η εμφάνιση των μονοπωλίων λοιπόν, επέφερε αλλαγές και στο ρόλο του αστικού κράτους. Όπως προείπαμε, ο ρόλος του κάθε κράτους είναι να εξασφαλίζει την κυριαρχία της άρχουσας τάξης. Στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του καπιταλισμού, στον προμονοπωλιακό καπιταλισμό, η ανάμιξη του κράτους στην οικονομία εξαντλούνταν κυρίως στη συγκέντρωση των φόρων, και στην πολιτική του εξωτερικού εμπορίου.

Όταν ο καπιταλισμός πέρασε στο μονοπωλιακό του στάδιο διατηρήθηκαν τα παραπάνω στοιχεία, αλλά προστέθηκε και ένα καινούργιο: η άμεση ανάμειξη του κράτους στις διαδικασίες παραγωγής, κυκλοφορίας και διανομής. Μερικοί από τους λόγους για αυτή την εξέλιξη είναι η ανάγκη για τεράστιες επενδύσεις σε κάποιους τομείς της παραγωγής που μόνο το κράτος μπορεί να καλύψει, η αναγκαιότητα για αποσόβηση σοβαρών οικονομικών κρίσεων, η τόνωση της ζήτησης και η υποστήριξη επιχειρήσεων όταν χρειάζεται, η ανάληψη από το κράτος μη κερδοφόρων αλλά αναγκαίων επιχειρήσεων, η υποστήριξη για την ιμπεριαλιστική εξάπλωση σε νέες αγορές κ.α. Και στις κρατικές επιχειρήσεις παραμένει ο καπιταλιστικός χαρακτήρας της παραγωγής. Αρκετοί αστοί οικονομολόγοι έχουν προσπαθήσει να θολώσουν τα νερά, λέγοντας πως η ύπαρξη κρατικών επιχειρήσεων αποτελεί σοσιαλιστικό τομέα παραγωγής και πως το σύστημα που ζούμε είναι αυτό της «μικτής οικονομίας». Σύμφωνα όμως με τον Ένγκελς: «Όποια κι αν είναι η μορφή του, το σύγχρονο κράτος αποτελεί ουσιαστικά μια κεφαλαιοκρατική μηχανή, ένα κράτος των καπιταλιστών, τον ιδεατό συνολικό κεφαλαιοκράτη. Οι εργάτες παραμένουν μισθωτοί εργάτες-προλετάριοι³³».

Βέβαια, σποραδικά παρουσιάζεται και ένα εκ πρώτης όψεως αντίστροφο φαινόμενο, καπιταλιστές να αναλαμβάνουν κρατικές επιχειρήσεις. Αν το καλοσκεφτεί κανείς θα διαπιστώσει πως όχι μόνο δεν υπάρχει αντιστροφή, αλλά το φαινόμενο αυτό αποκαλύπτει ακόμα βαθύτερα την ουσία του καπιταλισμού. Το κράτος με τα λεφτά του λαού, αφού έχει αναλάβει όλα τα κόστη και τα ρίσκα έχοντας στήσει μια (τεράστια συνήθως) επιχείρηση με προοπτικές, την παραδίδει μετά στους καπιταλιστές για να απολαύσουν τα κέρδη. Το παράδειγμα του ΟΤΕ στη χώρα μας είναι πολύ

³³ Ένγκελς, Η εξέλιξη του σοσιαλισμού από την ουτοπία στην επιστήμη

χαρακτηριστικό. Ποιος ιδιώτης καπιταλιστής θα μπορούσε ποτέ να στήσει ένα τέτοιο δίκτυο που να καλύπτει όλη την Ελλάδα;

Η ουσία είναι πως το κράτος στον καπιταλισμό προσαρμόζεται κάθε φορά στις ανάγκες του κεφαλαίου και δρα αναλόγως. Από τη στιγμή που πρόκειται για αστικό κράτος, η λειτουργία του δε θα μπορούσε να είναι διαφορετική. Τα μονοπώλια και το αστικό κράτος εκμεταλλεύονται από κοινού την εργατική τάξη. Το κράτος ρυθμίζει τις εργασιακές σχέσεις και το ασφαλιστικό σύστημα, εφαρμόζει νομοθεσία ευνοϊκή για το κεφάλαιο, τρομοκρατεί τους εργάτες με διάφορους τρόπους όπως οι διώξεις εναντίων συνδικαλιστών, δημιουργεί κλίμα «συναίνεσης και κοινωνικού διαλόγου» για να περνούν τα διάφορα μέτρα όσο πιο αθόρυβα γίνεται κτλ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5:

Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΞΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θα μπορούσε να αναρωτηθεί κάποιος, αφού ο εργάτης υφίσταται τέτοια εκμετάλλευση από τον εργοδότη, τότε γιατί δέχεται να πάει να δουλέψει. Πέρα από το πόσο κατανοητή είναι η όλη διαδικασία εκμετάλλευσης, η ουσία της απάντησης είναι πως δεν έχει άλλη επιλογή! Εκόν άκον, είναι υποχρεωμένος να πάει να εργαστεί στην καπιταλιστική επιχείρηση, γιατί εκεί υπάρχουν τα μέσα παραγωγής.

5.1 Η ΕΞΑΡΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Στον καπιταλισμό, πίσω από τη νομική ελευθερία του κάθε ατόμου κρύβεται η οικονομική ανελευθερία του και η σχέση καπιταλιστή-εργάτη είναι σχέση οικονομικού εξαναγκασμού. Αυτός ο καταναγκασμός είναι όντως κάπως δυσδιάκριτος, όμως όσο και αν μεταμορφώνεται και καμουφλάρεται, παραμένει άρρηκτα συνδεδεμένος με την παραγωγή υπεραξίας.

Έχουμε ήδη αναφέρει πως από τη στιγμή που ο κάθε εργάτης δεν έχει πλέον δικά του μέσα παραγωγής αλλά αυτά είναι συγκεντρωμένα στα χέρια των καπιταλιστών, ο εργάτης βρίσκεται σε κατάσταση ολοκληρωτικής οικονομικής εξάρτησης από τον καπιταλιστή. Έπειτα, ο καπιταλιστής καθορίζει βάσει των συμφερόντων του το καθεστώς εργασίας και τελικά καρπώνεται τα εμπορεύματα που δημιουργεί ο εργάτης.

5.1.1 Η ΤΥΠΙΚΗ ΥΠΟΤΑΓΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η τυπική υποταγή συντελέστηκε για πρώτη φορά στην ιστορία της εργασίας στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Τότε όπου άλλαξε μόνο η κοινωνική μορφή οργάνωσης της παραγωγής, ενώ η υλικοτεχνική βάση της εργασίας παρέμεινε η ίδια. Με απλά λόγια, ο χθεσινός αυτόνομος εργάτης και ο ανεξάρτητος τεχνίτης μετατράπηκαν σε μισθωτούς εργάτες που τους εκμεταλλεύεται ο καπιταλιστής. Αρχικά, η διαδικασία της εργασίας που ήταν υποταγμένη στο κεφάλαιο δε διέφερε σε τίποτα από τη διαδικασία της εργασίας των μικρών εμπορευματοπαραγωγών. Η μόνη διαφορά ήταν πως το προϊόν των μισθωτών εργατών δεν ανήκε σε αυτούς αλλά στον καπιταλιστή. Ο Μαρξ γράφει: «χειροτέχνες που παλιά εργαζόταν για λογαριασμό τους, μπαίνουν τώρα σαν μισθωτοί εργάτες κάτω από τον άμεσο έλεγχο του καπιταλιστή»³⁴. Οι άμεσοι παραγωγοί δουλεύουν με την ίδια μέθοδο όπως και πριν, αλλά το προϊόν τους ανήκει πλέον στον καπιταλιστή που αγόρασε την εργατική τους δύναμη.

5.1.2 Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΥΠΟΤΑΓΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Σταδιακά ο καπιταλισμός κυριάρχησε παντού, εισχώρησε σε κάθε τομέα της δραστηριότητας και τελικά άλλαξε εντελώς την παραγωγική διαδικασία με την εισαγωγή της μεγάλης μηχανοποιημένης παραγωγής. Πραγματική υποταγή της εργασίας είχαμε όταν το κεφάλαιο «επαναστατικοποίησε πέρα για πέρα τα τεχνικά προτσές της εργασίας και τους κοινωνικούς σχηματισμούς, όταν δημιούργησε έναν ειδικό καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής»³⁵. Επρόκειτο για χαρακτηριστικό φαινόμενο

³⁴ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος 1

³⁵ ό.π

της περιόδου τέλος 18^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα, που οδήγησε και στη δημιουργία των προλετάρων. Η διαδικασία όμως αυτή είναι δυναμική, επιφέρει συνεχώς αλλαγές. Η ανάπτυξη για παράδειγμα των ηλεκτρονικών υπολογιστών, άλλαξε άρδην και υπέταξε πραγματικά την εργασία του λογιστή, ενώ πριν με τη συνηθισμένη «χειρωνακτική» λογιστή είχαμε θα λέγαμε μόνο τυπική υποταγή. Στον τομέα της ιατρικής, επίσης έχουμε μια πραγματική υποταγή που βρίσκεται συνεχώς σε εξέλιξη, όπως και στον τομέα της έρευνας με τη δημιουργία μεγάλων ερευνητικών κέντρων από τα μονοπώλια.

Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να κάνουμε μια πολύ σημαντική διευκρίνιση. Η επιστημονοτεχνική πρόοδος που συντελείται στα πλαίσια του καπιταλισμού όχι μόνο δεν οδηγεί στη συρρίκνωση του προλεταριάτου, αλλά αντίθετα οδηγεί στην ενδυνάμωση της τάσης προλεταριοποίησης του συνόλου των εργαζομένων. Για παράδειγμα και οι επιστήμονες-ερευνητές που δουλεύουν στα εργαστήρια των μονοπωλίων, πουλάνε την εργατική τους δύναμη και όχι το προϊόν της εργασίας τους. Δηλαδή, τα όποια αποτελέσματα της έρευνας είναι από την πρώτη στιγμή ιδιοκτησία των μονοπωλίων και όχι των ίδιων των ερευνητών. Πολλές φορές μάλιστα, οι επιστήμονες καλούνται να ερευνήσουν κάτι πολύ συγκεκριμένο, χωρίς να γνωρίζουν καν ούτε το γενικό πλαίσιο της έρευνας, ούτε το πώς θα χρησιμοποιηθούν τα αποτελέσματά της. Το ίδιο ισχύει και για όσους μισθωτούς εργάζονται στη βιομηχανία πληροφορικής, γενικά στους κλάδους νέων τεχνολογιών, σε τμήματα R&D κτλ.

Το κεφάλαιο ωστόσο δεν υπέταξε πραγματικά όλες τις μορφές εργασίας. Υπάρχουν ακόμη και σήμερα μορφές πνευματικής κυρίως εργασίας που δεν έχουν υποταχθεί πραγματικά στο κεφάλαιο, όπως η εργασία των ζωγράφων.

5.1.3 ΥΠΟΤΑΓΗ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Υπάρχει ένας τομέας της πνευματικής εργασίας που θα θέλαμε να κάνουμε μια ειδική αναφορά. Στην εκπαίδευση λοιπόν, έχουμε μια ιδιαίτερη μορφή υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Εδώ το βασικό ζήτημα δεν είναι αν χρησιμοποιείται προτζέκτορας στη αίθουσα ως νέος τρόπος διδασκαλίας. Η ουσία βρίσκεται στην αλλαγή του περιεχομένου και της κατεύθυνσης της διδασκαλίας, ώστε να υπάρχει προσαρμογή στις σύγχρονες ανάγκες της καπιταλιστικής παραγωγής. Αυτό είναι κάτι που ισχύει όλο και εντονότερα και στα περισσότερα μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών των πανεπιστημίων. Οι σημερινές ανάγκες απαιτούν το συνεχές ανέβασμα του μορφωτικού επιπέδου στο σύνολο των εργαζομένων. Αυτό έκανε το σύστημα να έχει ανάγκη από πτυχιούχους. Ενδεικτικά, να αναφέρουμε πως στην Ελλάδα ο αριθμός των φοιτητών αυξήθηκε από 53.305 το 1964, σε 186.680 το 1990, αύξηση δηλαδή κατά 250%!

Στην ανάπτυξη του καπιταλισμού οι όλο και αυξανόμενες ανάγκες για ειδικούς, δε μπορούσαν να καλυφθούν μόνο από τον περιορισμένο αριθμό των παιδιών της αστικής τάξης. «Η γενίκευση της λαϊκής παιδείας επιτρέπει τη στρατολόγηση αυτού του είδους των εργατών από κοινωνικές τάξεις που έως τώρα αποκλείονταν από αυτά τα επαγγέλματα και ήταν συνηθισμένες σε χειρότερο τρόπο ζωής»³⁶. Έτσι, ο καπιταλισμός αναγκάστηκε να ανοίξει τις πόρτες της εκπαίδευσης στα παιδιά όλων των τάξεων.

5.1.3.1 Ο ΤΑΞΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Προφανώς όμως, σε μια ταξική κοινωνία αναπόφευκτα θα είναι ταξική και η παιδεία. Ο καπιταλισμός, ουσιαστικά μισάνοιξε τις πόρτες των σχολών. Όποιος έχει

³⁶ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος 3

έστω και την ελάχιστη επαφή με το χώρο της εκπαίδευσης δε χρειάζεται καν επιχειρήματα για το ότι υπάρχουν σχολές «δύο ταχυτήτων». Υπάρχουν οι «καλές σχολές» που για να μπει κανείς απαιτείται εντονότατη φροντιστηριακή προετοιμασία και οι «υπόλοιπες». Οι πρώτες βγάζουν την «ελίτ» των πτυχιούχων που προορίζονται για τις ηγετικές θέσεις στην καπιταλιστική ιεραρχία και οι δεύτερες παράγουν διανοούμενους για τις θέσεις των «πληβείων»³⁷. Το ίδιο συμβαίνει και στα μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών, όπου όλα τα «καλά μεταπτυχιακά» έχουν δίδακτρα και σύνδεση με την αγορά.

Προφανέστατα, τα παιδιά της αστικής τάξης έχουν συντριπτικά μεγαλύτερες πιθανότητες και ασύγκριτα μεγαλύτερη άνεση στο να απολαύσουν υψηλού επιπέδου μόρφωση, σε σχέση με τα παιδιά της εργατικής τάξης και αυτό αποτελεί την αρχή για τη θέση που θα πάρει κανείς στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας. Όσα παιδιά της εργατικής τάξης ακολουθήσουν μια αξιολογη πορεία στο εκπαιδευτικό σύστημα, αυτό γίνεται με τρομερές στέρησεις των γονιών τους. Βέβαια, επειδή ο καπιταλισμός δε θέλει να σπαταλά ικανά στελέχη, φροντίζει με κάποιες υποτροφίες να εκμεταλλευτεί και τις διανοητικές ικανότητες των «ευφών» αλλά φτωχών παιδιών της εργατικής τάξης, αφού πρώτα τα έχει ενσωματώσει πλήρως. Μάλιστα, αυτό παρουσιάζεται από το σύστημα ως απόδειξη του πόσο ελεύθερη και ανοιχτή είναι η κοινωνία μας! Γράφει ο Μαρξ: «...ακριβώς όπως γινόταν με την καθολική εκκλησία το μεσαίωνα που συγκροτούσε την ιεραρχία της από τα καλύτερα μυαλά που υπήρχαν στο λαό ανεξάρτητα από την τάξη στην οποία ανήκαν, κάτι που αποτελούσε ένα από τα κύρια μέσα εδραίωσης της παπαδοκρατίας και της καταπίεσης των κοσμικών. Όσο πιο ικανή

³⁷ Η κατώτερη κοινωνική τάξη στη ρωμαϊκή κοινωνία

είναι μια κυρίαρχη τάξη να δέχεται στις γραμμές της τους πιο σημαντικούς ανθρώπους των καταπιεζόμενων τάξεων, τόσο πιο στέρεα και επικίνδυνη είναι η κυριαρχία της»³⁸.

Όπως έχουμε πει, τα πράγματα στον καπιταλισμό δεν είναι απολύτως ξεκάθαρα. Δεν υπάρχει για παράδειγμα νόμος που να απαγορεύει στα παιδιά των εργατών να σπουδάσουν στο London School of Economics. Αυτές τις απαγορεύσεις τις βάζει εμμέσως πλην σαφώς η ίδια η ζωή στην καπιταλιστική κοινωνία. Στον καπιταλισμό καλούμαστε όλοι να συμμετάσχουμε σε έναν αγώνα δρόμου, ξεκινώντας όμως από διαφορετική αφετηρία.

5.2 Η ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η βιομηχανική επανάσταση έφερε την ανάπτυξη της καπιταλιστικής κοινωνικοποίησης της εργασίας. Η κοινωνικοποίηση της εργασίας και της παραγωγής είναι μια διαδικασία ανάπτυξης του κοινωνικού χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων. Η διαδικασία αυτή βρίσκει την έκφρασή της στη συνένωση των εργατών σε μεγάλες επιχειρήσεις και στην ανάπτυξη του συστήματος του ολόπλευρου κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας.

Η κοινωνικοποίηση της εργασίας και η αύξηση πάνω σ' αυτή τη βάση της παραγωγικότητάς της, ήταν η προοδευτική αποστολή του καπιταλισμού. Αυτό όμως το ιστορικό του καθήκον, ο καπιταλισμός το εκπληρώνει παράλληλα με το δικό του ειδικό σκοπό που είναι η απομύζηση της υπεραξίας. Ο Μαρξ σημειώνει: «Από τη μια πλευρά ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής αποτελεί ιστορική αναγκαιότητα για τη μετατροπή της διαδικασίας της εργασίας σε κοινωνική διαδικασία. Από την άλλη, η κοινωνική

³⁸ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος 3

μορφή της διαδικασίας της εργασίας είναι ο τρόπος που χρησιμοποιεί το κεφάλαιο για να εκμεταλλεύεται αυτή τη διαδικασία με την άνοδο της παραγωγικής της δύναμης»³⁹.

Το αποτέλεσμα της κοινωνικοποίησης είναι ότι η ατομική διαδικασία της παραγωγής μετατρέπεται σε κοινωνική διαδικασία, όπου οι άνθρωποι όλοι μαζί με κοινές προσπάθειες επενεργούν πάνω στη φύση μετασχηματίζοντας τις ουσίες της σε προϊόντα.

Αφενός έχουμε τις κοινοπραξίες, δηλαδή τις μεγάλες εταιρίες, και αφετέρου τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, κάτι που ναι μεν συναντάται από την αρχαιότητα αλλά στον καπιταλισμό παίρνει ειδικές διαστάσεις. Η καπιταλιστική παραγωγή εμφανίστηκε από τα πρώτα βήματά της σε μεγάλη παραγωγή βασισμένη στην εκμετάλλευση της κοινής εργασίας. Η νέα ιδιότητα που απόκτησε η κοινωνικοποίηση της εργασίας είναι ότι στην αγορά ως πωλητής εμφανίζεται ο καπιταλιστής που αντιπροσωπεύει άμεσα την κοινωνικοποιημένη εργασία πολλών εργατών.

5.3 Η ΒΑΣΙΚΗ ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΝΟΜΟΤΕΛΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΤΟΥ

Η ταυτόχρονη ύπαρξη του κοινωνικού χαρακτήρα στην παραγωγική διαδικασία και της ατομικής ιδιοποίησης των αποτελεσμάτων της, είναι η βασική αντίθεση του καπιταλισμού. Δηλαδή, το προϊόν της κοινωνικής εργασίας το καρπώνεται ο καπιταλιστής. Ο ιστορικά προοδευτικός ρόλος του καπιταλισμού ήταν ακριβώς αυτή η κοινωνικοποίηση της παραγωγής.

Σήμερα όμως ο ρόλος του είναι αντιδραστικός, με την έννοια ότι αντιμάχεται την ιστορική πρόοδο, συντηρεί μια αντιφατική κατάσταση. Το επόμενο ιστορικά αναγκαίο

³⁹ Μαρξ – Ένγκελς, Έργα, τόμος 23

βήμα είναι να υπάρξει κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής και του προϊόντος, με το πέρασμα στο σοσιαλισμό.

5.4 ΟΙ ΜΗΧΑΝΕΣ

Με την εμφάνιση και διάδοση των μηχανών η καπιταλιστική παραγωγή απόχτησε τέτοια εργαλεία εργασίας που από την ίδια τους τη φύση απέκλειαν τη χρησιμοποίησή τους από ατομικούς παραγωγούς. Όπως έγραψε και ο Μαρξ: «ο κοινοπραξιακός χαρακτήρας της διαδικασίας εργασίας γίνεται εδώ τεχνική αναγκαιότητα, που υπαγορεύεται από τη φύση του ίδιου του εργαλείου εργασίας»⁴⁰. Σε αυτό έγκειται πριν απ' όλα η επαναστατική επίδραση της μηχανής πάνω στην ιστορική τύχη της παραγωγής.

Εμφανίσθηκε η κοινοπραξία των μηχανών. Μέσα στα εργοστάσια ο καταμερισμός της εργασίας ανάμεσα στους εργάτες τέθηκε σε πλήρη εξάρτηση από τη λειτουργία των μηχανών. Η μηχανή αποτέλεσε τη βασική αφετηρία στην ανάπτυξη του κοινωνικού χαρακτήρα της παραγωγής.

Το εμπόρευμα μετατράπηκε από προϊόν ατομικής εργασίας σε προϊόν κοινωνικής εργασίας. Πριν, ο βιοτέχνης μάστορας δικαιούταν να καμαρώνει πως αυτός είναι ο μόνος δημιουργός του προϊόντος που έβγαινε από τα χέρια του, τώρα κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Η τεχνολογική διαδικασία της κατασκευής του κάθε τελικού προϊόντος περνάει από διάφορους κλάδους της παραγωγής. Η διαδικασία αυτή αποτελείται από διάφορα στάδια κατεργασίας που πραγματοποιούνται σε διάφορες επιχειρήσεις⁴¹. Το σταμάτημα της εργασίας σε ορισμένες επιχειρήσεις έχει άμεσες επιπτώσεις στις άλλες συνεργαζόμενες επιχειρήσεις. Ο Λένιν, χαρακτηρίζοντας τη νέα αυτή ιδιότητα της

⁴⁰ Μαρξ – Ένγκελς, Έργα, τόμος 23

⁴¹ Φανταστείτε για παράδειγμα την κατασκευή ενός αυτοκινήτου

κοινωνικοποίησης της παραγωγής στον καπιταλισμό, έγραψε ότι «οι πολλές κατακερματισμένες διαδικασίες παραγωγής συγχωνεύονται σε μία κοινωνική παραγωγική διαδικασία»⁴².

Πάντως, επειδή με την ιδεολογική εκστρατεία που εξαπολύει συνεχώς ο καπιταλισμός θα πρέπει να τονίζουμε και τα πλέον αυτονόητα, αναγκαζόμαστε να δείξουμε το προφανές: και οι μηχανές από εργάτες φτιάχτηκαν και εμπεριέχουν την αξία που τους προσέδωσε η εργασία που υλοποιήθηκε για την κατασκευή τους, μια αξία που μεταβιβάζουν σταδιακά στο παραγόμενο προϊόν. Αυτό που προσπαθούν να κάνουν σήμερα κάποιοι ιδεολογικοί υπερασπιστές του καπιταλισμού, είναι μειώσουν όσο το δυνατόν την συμβολή της ανθρώπινης εργασίας στην παραγωγή μιλώντας για το τέλος του προλεταριάτου, επιχειρώντας και εδώ μια συγκάλυψη, μια αντιστροφή της πραγματικότητας. Παρατηρείται για παράδειγμα μια τεράστια υπερεκτίμηση της αυτοματοποίησης, σαν η παραγωγή να γίνεται πλέον μόνο από ρομπότ, όμως η αλήθεια είναι πως αυτή η διαδικασία του τρόπου παραγωγής δεν έχει υπερκεράσει καθολικά την ανθρώπινη εργασία, απλά υπάρχει πολύ έντονα σε κάποιους συγκεκριμένους τομείς.

Μα εάν τελικά ζούμε σε μια εποχή όπου οι μηχανές κάνουν όλη τη δουλειά, τότε γιατί να υπάρχουν όλα αυτά τα οικονομικά δεινά στην κοινωνία και δεν καθόμαστε όλοι ξαπλωμένοι σε μια παραλία να απολαμβάνουμε τα προϊόντα των μηχανών;

Για ποιον συντελείται τελικά η τεχνολογική πρόοδος και τίνος συμφέροντα βάλθηκε να υπηρετεί;

5.4.1 ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΟΔΟΣ

Στα πρώτα βήματά της, η τεχνολογική πρόοδος είχε σαν βασικό αποτέλεσμα την ποσοτική αντικατάσταση της χειρωνακτικής εργασίας με μηχανική και αυτοί οι

⁴² Λένιν, Άπαντα, τόμος 1

νεωτερισμοί είχαν σχεδόν αποκλειστική εφαρμογή στη βιομηχανία. Ο ίδιος ο Μαρξ είχε γράψει: «Η σύγχρονη βιομηχανία δεν εξετάζει και δεν αντικρίζει ποτέ σαν οριστική την υπάρχουσα μορφή ενός προτσές παραγωγής. Γι' αυτό, η τεχνική της βάση είναι επαναστατική, ενώ η τεχνική βάση όλων των άλλων προηγούμενων τρόπων παραγωγής ήταν συντηρητική»⁴³. Οι πρώτες τεχνολογικές καινοτομίες που εισήχθησαν επέτρεπαν την εντατικοποίηση της εργασίας κυρίως μέσω της αύξησης της σωματικής έντασης.

Σήμερα, η τεχνολογία κυριαρχεί σε όλους τους τομείς της οικονομίας, εκτοπίζοντας από παντού εργάτες. Οι αλλαγές που επιφέρει η χρήση της θίγουν τους πάντες, είτε είναι στην άμεση παραγωγή είτε στη διεύθυνση, είτε είναι χειρωνακτική είτε πνευματική η εργασία τους. Η εντατικοποίηση της εργασίας με νέες τεχνολογίες σήμερα επιτυγχάνεται κυρίως με αύξηση της οξυδέρκειας, με αύξηση της νευροσωματικής έντασης.

5.4.2 ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΟΔΟΣ ΚΑΙ ΑΝΕΡΓΙΑ

Η μείωση του προσωπικού δεν είναι μόνο αποτέλεσμα της τεχνολογικής προόδου αλλά και τακτική της στρατηγικής του κεφαλαίου. Αντί η τεχνολογική πρόοδος να σημάνει και την πρόοδο στα εργασιακά, με τους εργάτες πλέον να έχουν τη δυνατότητα να δουλεύουν λιγότερο χωρίς μείωση των αποδοχών τους, το αποτέλεσμα είναι η ανεργία! Πριν από 120 χρόνια εμφανίσθηκε το ταξικό αίτημα για 8 ώρες εργασίας, 8 ώρες διασκέδασης και 8 ώρες ξεκούρασης. Σήμερα με την τεχνολογία να φαντάζει διαστημική σε σχέση με τότε, όλο και μικρότερος αριθμός εργαζομένων δουλεύει όλο και πιο πολύ ώρα, όλο και πιο εντατικά. Η τεχνολογική πρόοδος καταλήγει σε εργασιακό πισωγύρισμα, διότι χρησιμοποιείται για τα συμφέροντα του κεφαλαίου.

⁴³ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος 1

Κάθε τεχνολογική εφαρμογή γίνεται προκειμένου να εξοικονομηθούν εργάτες ή μέσα εργασίας. Σε ένα σύστημα όπως ο καπιταλισμός τα πάντα γίνονται με γνώμονα τη δίψα για κέρδος. Έτσι, η εξοικονόμηση εργατών οδηγεί στην ανεργία και η εξοικονόμηση μέσωσ εργασίας δημιουργεί τις προϋποθέσεις για εντατικοποίηση της εργασίας. Σκεφθείτε για παράδειγμα τις αλλαγές που φέρνει σε ένα λογιστήριο η εγκατάσταση ενός προγράμματος ERP⁴⁴. Αφενός πλέον μπορεί να χρειάζονται λιγότερα άτομα και αφετέρου αυτά τα άτομα πιέζονται να εργαστούν περισσότερο.

⁴⁴ Enterprise Resource Planning

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6:

Ο ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΠΟΡΩΝ (Human Resource Management)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εντατικοποίηση της εργασίας είναι η «λύση» που εφαρμόζουν οι καπιταλιστές για να αντιμετωπίσουν τον φυσικό περιορισμό της εργάσιμης ημέρας. Οι μέθοδοι εντατικοποίησης έχουν περάσει εδώ και πάρα πολλά χρόνια σε επιστημονικό επίπεδο, με τη συμβολή επιστημών, όπως της εργασιακής ψυχολογίας.

Η «επιστημονοποίηση» της εκμετάλλευσης παίρνει συνεχώς νέες διαστάσεις. Το κεφάλαιο προσλαμβάνοντας ειδικούς, αναζητά μεθόδους επιστημονικής οργάνωσης της εργασίας με στόχο τόσο την εντατικοποίηση, όσο και την διάβρωση της ταξικής συνείδησης των εργατών. Το θέμα δηλαδή δεν είναι μόνο να εκμεταλλεύονται οι επιχειρήσεις στο μέγιστο βαθμό τους εργάτες, αλλά ταυτόχρονα να τους κάνουν να αισθάνονται και χαρούμενοι! Να συγκαλύπτουν την εκμετάλλευση και αντιστρέφοντας την πραγματικότητα, να πείθουν τους εργάτες πως είναι τυχεροί που δουλεύουν προς όφελος του καπιταλιστή!

Όσοι από την ανώτατη διοίκηση παίρνουν τις στρατηγικές αποφάσεις στο HR, είναι άμεσοι συνεργάτες του κεφαλαίου και παίζουν αυτό το ρόλο.

6.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ HRM

Ας δούμε εν συντομία κάποια από τα πιο ενδεικτικά στάδια εξέλιξης του HR. Αρχικά είχαμε τον τεϋλορισμό, μέθοδος οργάνωσης της εργασίας που πήρε το όνομά της από τον αμερικανό μηχανικό Τέυλορ⁴⁵. Ο Τέυλορ χαρακτηρίστηκε ως ο πατέρας της επιστημονικής διοίκησης. Αυτό το σύστημα οργάνωσης της μηχανοποιημένης εργασίας, αποβλέπει στη διάσπαση των εργασιακών διαδικασιών σε απλές εξατομικευμένες εργασίες και το συνδυασμό των εργασιών αυτών με τρόπο που να εξασφαλίζει την πλήρη εκμετάλλευση του χρόνου εργασίας και επομένως την εντατικοποίησή της, αντιμετωπίζοντας τον εργάτη σα μηχανή. Ο Τέυλορ εισήγαγε τη μέθοδο της μελέτης εργασίας (time study), με την οποία ανέλυε την εργασία του κάθε εργάτη στα συστατικά της μέρη και χρονομετρούσε κάθε κίνησή του. Πρότεινε αύξηση αποδοχών για όσους εργάτες χρησιμοποιούσαν τις επιστημονικές μεθόδους εργασίας και έφταναν τα καθημερινά πρότυπα απόδοσης, ενώ καθιέρωσε και την αμοιβή με το κομμάτι. Τέλος, συνεργάστηκε με την κυβέρνηση των ΗΠΑ (1912-1914) για την βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας.

Ακολούθησε η προσέγγιση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, στις αρχές τις δεκαετίας του 1930. Εδώ η αντιμετώπιση των εργατών είναι σαφώς πιο «φιλική». Αυτό που συμβαίνει, είναι πως έχουμε προσπάθεια συγκάλυψης του εκμεταλλευτικού χαρακτήρα της καπιταλιστικής παραγωγής με εκτεταμένη χρήση ψυχολογικών μεθόδων, για τις οποίες θα μιλήσουμε αμέσως παρακάτω. Είχαμε την κατανόηση της σπουδαιότητας της συνεκτικότητας της ομάδας (team spirit), το ανέβασμα του ηθικού των εργατών, τη δημιουργία αίσθησης ικανοποίησης από τη δουλειά, τα πολυεπίπεδα κίνητρα, τη δημιουργία ευχάριστου κλίματος, τα πιο «δημοκρατικά» στυλ ηγεσίας κτλ.

⁴⁵ Frederick W. Taylor (1856-1915)

Με την εμφάνιση του Β' παγκόσμιου πόλεμου ήρθε η ποσοτική προσέγγιση, με την έντονη χρησιμοποίηση των μαθηματικών και της στατιστικής. Εδώ είχαμε την επιχειρησιακή έρευνα και την αρχή της λήψης αποφάσεων με τη βοήθεια των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Ο παραγκωνισμός του ανθρώπινου παράγοντα, οδήγησε αρκετές φορές στο φαινόμενο να μην μπορούν να επιτευχθούν οι βέλτιστοι στόχοι των μαθηματικών μοντέλων.

Στη σύγχρονη εκδοχή του μάνατζμεντ είναι τεράστια η προσπάθεια παρουσίασης ενός «εξανθρωπισμού της εργασίας» και το τμήμα HR κάνει ό,τι μπορεί για να παρουσιάσει μια εξιδανικευμένη εικόνα της επιχείρησης που τρέφει αισθήματα αγάπης για τους εργατές της! Αρκεί να ρίξει κανείς μια ματιά στην ηλεκτρονική διεύθυνση των εταιριών στο κομμάτι που αναφέρεται στους υπαλλήλους της ή ακόμα καλύτερα στην προσέλκυση προσωπικού. Τα πάντα μοιάζουν παραδεισένια. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις το γέλιο είναι αναπόφευκτο, όταν διαβάζουμε κείμενα σα να είναι γραμμένα από ποιητές και δίπλα υπάρχουν φωτογραφίες εργαζομένων σα να είναι ερωτευμένοι!

Η «παλιά» νοοτροπία στη διοίκηση επιχειρήσεων στόχευε περισσότερο στην επιβολή της πειθαρχίας με άμεσο τρόπο και προστακτική έγκλιση, ενώ η μοντέρνα διοίκηση που αντλεί από την πρόσφατη θεωρία, στοχεύει στην εσωτερίκευση της πειθαρχίας, η οποία πλέον επιβάλλεται από τον ίδιο τον εργαζόμενο στον εαυτό του. Αυτός ο τρόπος επιτήρησης όντας ασφαλώς πιο προσεγμένος και πιο εξειδικευμένος, επιτυγχάνεται μέσα από ένα πολύπλοκο δίκτυο εξαναγκασμών και πειθούς, που βασίζεται στη χρησιμοποίηση ψυχολογικών μεθόδων.

6.2 Η ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ

Ο κύριος στόχος αυτών των μεθόδων είναι η δημιουργία ψευδαισθήσεων στους εργάτες για τη συγκάλυψη της εκμετάλλευσης που υφίστανται, είναι γενικά η δημιουργία ενός καλού κλίματος που φυσικά θα αποτελέσει τη βάση για να εφαρμοστούν οι μέθοδοι εντατικοποίησης και εκμετάλλευσης. Το αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στον εκμεταλλευτή και τον εκμεταλλεόμενο χρειάζεται κάτι περισσότερο από οικονομικά κίνητρα για να καλυφθεί. Όταν οι εργάτες πεισθούν πως όλα είναι καλά, τότε τα πάντα γίνονται πολύ πιο εύκολα.

Η μεγάλη στροφή λοιπόν προς τις ψυχολογικές μεθόδους έγινε στην αρχή της δεκαετίας του 1930, με εξέχουσα μορφή τον κοινωνιολόγο Έλτον Μάγιο (Elton Mayo). Την περίοδο 1924-1932 έγινε μια μεγάλη έρευνα στο εργοστάσιο Hawthorne του Σικάγου, που ανήκε στην εταιρία Western Electric. Οι μελέτες αυτές που έμειναν γνωστές ως Hawthorne studies, έδειξαν ότι η συμπεριφορά του εργάτη δεν επηρεάζεται πρωτίστως από τις εργασιακές συνθήκες ή από οικονομικούς παράγοντες, αλλά από ψυχολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες, δηλαδή από το πώς αισθάνεται ο εργάτης. Έδειξαν τη σπουδαιότητα του ψυχοσυναισθηματικού κόσμου των εργατών, για την απόδοσή τους στη δουλειά. Από τότε οι επιχειρήσεις δίνουν μεγάλο βάρος σε αυτό τον τομέα, με μπροστάρη το τμήμα HR.

Τα συμπεράσματα αυτά, το κεφάλαιο τα αξιοποίησε και στην ιδεολογική φαρέτρα του. Έτσι, παρουσιάζει τις σχέσεις στους χώρους δουλειάς σαν ψυχολογικές και κοινωνικές σχέσεις και συνεπώς η εργατική δυσαρέσκεια μπορεί να εκλείψει εφόσον οι ανθρώπινες σχέσεις είναι καλές. Συγκαλύπτει δηλαδή την αντικειμενική βάση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και καταπίεσης, συγκαλύπτει την οικονομική σχέση υποταγής του εργάτη στον καπιταλιστή.

6.3 Η ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΤΟΥ HR

Συνοπτικά μπορούμε να πούμε τα εξής:

Το HR καλείται να καθοδηγήσει και να διαχειριστεί την κύρια παραγωγική δύναμη, την καρδιά της κάθε επιχείρησης, τον εργάτη. Καλείται να εφαρμόσει πάνω του όλα τα σύγχρονα μέσα προκειμένου να δίνει συνεχώς το 100% της δύναμής του για χάρη των κερδών του καπιταλιστή. Η στρατηγική καθορίζεται από τα ανώτατα στελέχη που προσεγγίζουν την αστική τάξη, ενώ οι υπάλληλοι στο τμήμα HR ανήκουν όπως και οι άλλοι απλοί υπάλληλοι των εταιριών στην εργατική τάξη.

Σε μια καπιταλιστική επιχείρηση ο στρατηγικός ρόλος του HR εμπεριέχει και τη δημιουργία ψευδαισθήσεων στους εργαζομένους. Ψευδαισθήσεων τύπου «η εταιρία νοιάζεται για σένα, η αμοιβή σου είναι δίκαιη και όσο πιο πολύ δουλεύεις τόσο πιο ψηλά θα πας, το συμφέρον της εταιρίας είναι το δικό σου συμφέρον, το μεγάλο όνομα της εταιρίας κάνει κι εσένα μεγάλο» κτλ. Ιδεολογήματα που στοχεύουν στην ύπωση των εργατών και στη μετατροπή τους σε υπάκουα όργανα που θα χαίρονται για τη μεγάλη τιμή που τους κάνανε να δουλεύουν σε αυτή την επιχείρηση!

Μα πώς αλλιώς θα μπορούσε να είναι η κατάσταση μέσα σε μια καπιταλιστική επιχείρηση; Πώς είναι δυνατόν να πιστέψουμε ότι μια εταιρία έχει καλές προθέσεις απέναντι στους εργάτες της, από τη στιγμή που αποκαλύψαμε την ουσία του τρόπου λειτουργίας του καπιταλισμού; Ο Ένγκελς το είχε πει γλαφυρά: «η αστική τάξη κάνει συνεχώς προόδους στην τέχνη του να κρύβει τη δυστυχία της εργατικής τάξης»⁴⁶.

⁴⁶ Ένγκελς, Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7:

Η ΣΥΜΒΑΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΕΘΟΔΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΘΕ ΕΠΟΧΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επιβολή μιας νέας μορφής του μανάτζμεντ συνοδεύεται πάντα από την κριτική της παλαιότερης οργάνωσης της εργασίας, του προηγούμενου σταδίου του καπιταλισμού που την επέβαλε, παρουσιάζοντας έτσι την αλλαγή όχι ως προσαρμογή, αλλά ως ρήξη με το παρελθόν. Από τη δεκαετία του '90 για παράδειγμα έχει παγιωθεί σε όλες σχεδόν τις μεγάλες επιχειρήσεις μια μορφή διοίκησης που καταδικάζει την προϋπάρχουσα μορφή οργάνωσης και την αυστηρή ιεραρχία. Ο σύγχρονος μανάτζερ εμφανίζεται σαν προπονητής και ηγέτης. Είναι κάτι σαν ένας νέος ήρωας της επιχείρησης που μάχεται για το κοινό καλό, για το συλλογικό στόχο, συνήθως χαμογελαστός (συνήθως χωρίς να υπάρχει λόγος)!

Όσο «ρηξικέλευθες» και αν παρουσιάζονται οι όποιες νέες τάσεις και μορφές διοίκησης, ουσιαστικά είναι προϊόν της εξέλιξης του καπιταλισμού με σκοπό να συνάδουν κάθε φορά με τις ανάγκες του συστήματος και την προσπάθεια αντιμετώπισης των κρίσεων του.

Υπήρχαν εποχές που το κεφάλαιο προτιμούσε να χρησιμοποιεί ως βασικό μέσο συμπεριφοράς παντός τύπου τρομοκρατικές μεθόδους εναντίων των εργατών. Ειδικά στη χώρα μας έχουμε πάμπολλα παραδείγματα που έφταναν και στα όρια της σωματικής βίας, με τμήματα προσωπικού να είναι επανδρωμένα με στελέχη της χούντας. Αυτές οι εποχές έχουν περάσει, αλλά κανείς δε μπορεί να πει ότι πέρασαν ανεπιστρεπτί. Το κεφάλαιο σε κάθε εποχή χρησιμοποιεί και τις κατάλληλες μεθόδους. Σήμερα ναι μεν φοράει το χαμογελαστό του προσωπίο, αλλά ταυτόχρονα χρησιμοποιεί

και εξελιγμένες μεθόδους τρομοκράτησης. Για παράδειγμα, τη θέση του χαφιέ στην επιχείρηση έχει αντικαταστήσει κατά πολύ η χρησιμοποίηση της κάμερας σε όλους τους χώρους εργασίας. Μια άλλη διαχρονική μέθοδος «συμμόρφωσης» είναι η δαμόκλειος σπάθη της απόλυσης.

Η ιστορία έχει δείξει πως το χαμόγελο της επιχείρησης στους εργάτες διαρκεί όσο η ταξική πάλη είναι σε ύφεση, όσο οι εργάτες είναι «καλά παιδιά».

7.1 Η «ΑΦΟΣΙΩΣΗ» ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ

Η αφοσίωση (commitment) των εργατών είναι στους πρωταρχικούς στόχους μιας επιχείρησης. Οι ίδιοι οι καπιταλιστές γνωρίζουν πολύ καλά πως η ανθρώπινη εργασία είναι το πρωταρχικό στοιχείο της παραγωγής και δε θέλουν συχνούς μετελάδες. Γνωρίζουν για παράδειγμα ότι οι εργάτες χειρίζονται μηχανήματα εκατομμυρίων ευρώ και πως η διαδικασία (προτσές) παραγωγής μπορεί να διακοπεί από μια στάση εργασίας έστω και μιας πολύ μικρής ομάδας εργατών. Για παράδειγμα, η λειτουργία ενός αεροδρομίου διακόπτεται από τη στάση εργασίας των ελεγκτών εναέριας κυκλοφορίας. Σε αυτές της συνθήκες απαιτείται μια ολόπλευρη δέσμευση των εργατών, κάτι που περιλαμβάνει και την ψυχολογική τους υποταγή στο κεφάλαιο.

Η μοντέρνα επιχείρηση παρουσιάζεται στον αντίποδα του παλαιού εργοστασίου κατασκευάζοντας μια εικόνα, όπου η εργασία αποτελεί δημιουργική πράξη, οδηγώντας σταδιακά στην αυτοπραγμάτωση. Στη θέση του απρόσιτου και αυστηρού επιστάτη βρίσκουμε πια έναν μάντζερ-συνεργάτη με εξειδικευμένες γνώσεις και επιστημονικό λόγο, που γνωρίζει να λαμβάνει υπόψη του τις ανάγκες των εργατών και να μοιράζεται μαζί τους έναν κοινό στόχο. Το HR υπόσχεται στον υπάλληλο τη συμμετοχή στον καθορισμό των στόχων και μια ιεραρχία απαλλαγμένη από τα παλαιότερα ταμπού. Η

λεγόμενη επιχείρηση «τρίτου τύπου», η σύγχρονη επιχείρηση, παρουσιάζεται ως ένα κοινωνικά εναρμονισμένο μόρφωμα, στο οποίο δεν υπάρχουν ούτε νικητές ούτε χαμένοι αφού η εργασία εμπεριέχει τη συμμετοχή και τη δημιουργικότητα του εργαζομένου.

Ταυτόχρονα, η εικόνα αυτή επιχειρείται να συμβιβαστεί με την ιδέα μιας ειδυλλιακής κοινότητας, με μέλη ελεύθερα και δημιουργικά, που έχουν ως μοναδικό κίνητρο δράσης το «κοινό όφελος», δεμένα με σχέσεις εμπιστοσύνης και συνεργασίας. Το κυνήγι του κέρδους, η καπιταλιστική εκμετάλλευση, η απειλή της απόλυσης, οι ιεραρχικοί ρόλοι μοιάζουν να βρίσκονται μακριά από την καθημερινότητα του χώρου δουλειάς και οι ανθρώπινες σχέσεις φαντάζουν ιδανικά δομημένες.

Σε αυτά τα πλαίσια προσπαθούν οι επιχειρήσεις να τονίσουν την ομαδικότητα, το «team spirit», ίσως κάποιες φορές με ανορθόδοξο τρόπο: η BP αξιώνει από τους υψηλόβαθμους υπαλλήλους της να συμμετέχουν σε συλλογικές δραστηριότητες υπό μορφή παιχνιδιού εικονικής πολιορκίας. Στη Βαλένθια της Ισπανίας, οι εργαζόμενοι μεταμφιέστηκαν σε ιππότες και διαγωνίστηκαν με συναδέλφους τους από όλα τα τμήματα της πολυεθνικής για την κατάκτηση «κάστρων» που συμβόλιζαν τις διεθνείς αγορές! Η εκδήλωση τελείωσε με την απονομή ειδικού διπλώματος στους συμμετέχοντες⁴⁷.

7.2 ΣΤΟΧΟΙ, ΠΡΙΜ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ ΠΑΡΟΧΕΣ

Μία συνηθισμένη πρακτική στη μισθοδοσία είναι η καθιέρωση ατομικών και ομαδικών στόχων, που πρέπει να επιτευχθούν σε μια ορισμένη χρονική περίοδο και η επίτευξή τους θα επιφέρει μια προσαύξηση στο μισθό ως πριμ (μπόνους). Πίσω από

⁴⁷ British Petroleum, *Brochure*, Southern Sales Conference, Valencia, 2005

αυτό κρύβεται τις περισσότερες φορές η πίεση των καπιταλιστών για εντατικοποίηση της εργασίας.

Εξαιτίας των δυσκολιών της ζωής και της ανάγκης των εργατών για χρήματα, η κατάσταση έχει πάει και ένα βήμα παραπέρα. Οι εργάτες «οικειοθελώς» παραμένουν στο χώρο εργασίας για πολύ περισσότερες ώρες από αυτές που προβλέπει η εργάσιμη ημέρα, προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι.

Η ψυχολογική διάσταση εδώ είναι πολύ σημαντική. Οι στόχοι της επιχείρησης γίνονται πλέον προσωπικοί στόχοι των εργατών. Ο κάθε εργάτης δίνει τον καλύτερό του εαυτό προκειμένου να καταφέρει να πάρει το πριμ, το οποίο φαντάζει ως η χρυσή ευκαιρία αύξησης των αποδοχών του. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις το πριμ των προϊσταμένων και των διαφόρων team leaders είναι διογκωμένο, με αποτέλεσμα αυτοί να συμπεριφέρονται ως «βασιλικότεροι του βασιλέως», μετατρέπόμενοι σε κυνηγούς της αντοχής των υφισταμένων τους. Το γενικό αποτέλεσμα είναι ότι αποδυναμώνεται εντελώς η ταξική πάλη, δεν υπάρχει η νοοτροπία της συλλογικής διεκδίκησης και του αγώνα, αλλά ο κάθε εργάτης ελπίζει σε βελτίωση του επιπέδου ζωής του με την προσκόλλησή του στην επιχείρηση.

Αυτό παρουσιάζεται ακόμη εντονότερα όταν η επιχείρηση δίνει στους εργάτες της διάφορες άλλες παροχές (όπως αυτοκίνητα, ιατρική περίθαλψη, διακοπές σε κοσμοπολίτικα μέρη, βρεφονηπιακή φροντίδα για τα παιδιά τους κτλ). Τότε ο κάθε εργάτης σκέφτεται πως από το αν είναι «καλός» στη δουλειά του εξαρτάται το επίπεδο ζωής όλης του της οικογένειας. Επίσης, σημαντικό ρόλο παίζουν οι διάφοροι συμβολισμοί για την ανύψωση του ηθικού. Σχετικά παραδείγματα είναι οι πομπώδεις τίτλοι, ο όροφος και το μέγεθος του γραφείου, οι ειδικές θέσεις στάθμευσης και διάφορα άλλα που σηματοδοτούν αυξημένο στάτους και εξουσία.

Για να μην υπάρξει οποιαδήποτε παρεξήγηση, διευκρινίζουμε πως φυσικά δεν θεωρούμε καλό να υπάρχουν μισθοί πείνας και οι εργάτες κυριολεκτικά να πεθαίνουν από εξάντληση στους χώρους δουλειάς, όπως συνέβαινε στα πρώτα χρόνια του καπιταλισμού! Απλά προσπαθούμε να φανερώσουμε τη διάσταση της υποταγής του εργάτη στον καπιταλιστή, που είναι σύμφυτη με τον καπιταλισμό. Όπως προείπαμε, στον καπιταλισμό ο εργάτης είναι προλετάριος και χωρίς να έχει δικά του μέσα παραγωγής είναι υποχρεωμένος να δουλέψει προς όφελος του καπιταλιστή. Οι όποιες παροχές έχουν σα στόχο να μην υπάρχει δυσαρέσκεια, να δίνουν οι εργάτες το 100% της δύναμής τους, να είναι αφοσιωμένοι στην επιχείρηση. Και προφανέστατα, η αξία που παράγεται κατά τον πρόσθετο χρόνο εργασίας του κάθε εργάτη, ξεπερνά κατά πάρα πολύ το κόστος που έχουν αυτές οι παροχές για την επιχείρηση και η εντατικοποίηση λειτουργεί συντριπτικά υπέρ του καπιταλιστή. Σε κάθε περίπτωση, το όποιο μόνους δε μπορεί να εγγυηθεί το σταθερό μισθό ούτε να αντισταθμίσει το κέρδος που αντλείται από την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης. Αντίθετα λειτουργεί σαν το «καρότο» που αναγκάζει τον εργάτη να τρέχει μέχρι να εξαντληθεί.

Δεν κάνουν λοιπόν καμία χάρη οι καπιταλιστές στους εργάτες με αυτές τις παροχές.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΠΕΜΠΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8:

ΘΕΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όπως προείπαμε, οι έννοιες εργατική τάξη και προλεταριάτο είναι ταυτόσημες. Σύμφωνα με τον Μαρξ ο εργάτης⁴⁸ είναι η «κύρια παραγωγική δύναμη» και σύμφωνα με το Λένιν «η πρώτη παραγωγική δύναμη της ανθρωπότητας».

Σε όλους τους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς ο εργαζόμενος άνθρωπος είναι η κύρια πηγή υλικού πλούτου που υπάρχει με τη μορφή αξιών χρήσης για παραγωγική και ατομική κατανάλωση. Η εργατική δύναμη λειτουργεί σαν η κύρια παραγωγική δύναμη και είναι μια ιστορικά αναπτυσσόμενη ενότητα φυσικών και πνευματικών ικανοτήτων του ανθρώπου. Αυτή είναι η μία διάσταση της θέσης της εργατικής τάξης.

Η δεύτερη διάσταση αναφέρεται στη θέση της στο σύστημα των παραγωγικών σχέσεων. Ο δούλος, για παράδειγμα, ανήκει στο δουλοκτήτη και συνεπώς τα προϊόντα που παράγει ανήκουν και αυτά στο δουλοκτήτη. Ο προλετάριος ως αποξενωμένος από τα μέσα παραγωγής, είναι υποχρεωμένος για να ζήσει να πουλάει την εργατική του δύναμη, το μόνο που διαθέτει. Γίνεται εξάρτημα του κεφαλαίου.

Συνδυάζοντας τα παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η θέση της εργατικής τάξης στον καπιταλισμό παρουσιάζει δύο όψεις. Αφενός αποτελεί το δημιουργό του πλούτου της κοινωνίας και αφετέρου γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από το κεφάλαιο.

⁴⁸ Υπενθυμίζουμε ότι η λέξη «εργάτης» χρησιμοποιείται μαρξιστικά με την ευρεία έννοια του «προλετάριου», αυτού δηλαδή που δεν έχει στην κατοχή του μέσα παραγωγής και είναι υποχρεωμένος να πουλά την εργατική του δύναμη για να ζήσει

8.1 Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

Η κατάσταση της εργατικής τάξης εξαρτάται από πολλούς και σύνθετους παράγοντες που προσδιορίζουν τις συνθήκες ζωής και αναπαραγωγής της. Κάποιοι από αυτούς είναι ο βαθμός ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, η κατανομή του εθνικού εισοδήματος, το επίπεδο και οι μορφές απασχόλησης, το μέγεθος του εργάσιμου και ελεύθερου χρόνου, οι πολιτικές που εφαρμόζονται (πχ Λευκή Βίβλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης), το μορφωτικό επίπεδο κα.

8.2 ΟΙ ΑΝΑΓΚΕΣ

Από το βαθμό ικανοποίησης των αναγκών του ανθρώπου προκύπτει το βιοτικό επίπεδο. Σύμφωνα και με τον Μαρξ: «Το βιοτικό επίπεδο προϋποθέτει όχι μόνο την ικανοποίηση των αναγκών της φυσικής ζωής, αλλά και την ικανοποίηση ορισμένων αναγκών που πηγάζουν από τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες που ζουν και αναπτύσσονται οι άνθρωποι»⁴⁹. Οι ανάγκες λοιπόν είναι ιστορικά καθορισμένες. Πάντως, αυτό που διαχρονικά ισχύει είναι πως οι πνευματικές ανάγκες εμφανίζονται πάνω στη βάση ικανοποίησης των υλικών αναγκών, οι οποίες και προηγούνται. Θυμηθείτε για παράδειγμα όσο λέγαμε για τη γέννηση της φιλοσοφίας στο δουλοκτητικό σύστημα. Οι υλικές ανάγκες είναι πρωταρχικές έναντι των πνευματικών αναγκών. Επίσης, η ανάγκη είναι το πρωταίτιο, το εσωτερικό κίνητρο της παραγωγής.

Πρέπει οπωσδήποτε να καταστήσουμε σαφές πως όσο αναπτύσσεται η κοινωνία αναπτύσσονται και οι ανάγκες. «Με την ικανοποίηση της πρώτης ανάγκης, τόσο η πράξη της ικανοποίησής της, όσο και το εργαλείο που αποχτήθηκε ήδη από αυτή την ικανοποίηση, σπρώχνουν σε καινούργιες ανάγκες. Αυτή η παραγωγή καινούργιων

⁴⁹ Μαρξ, Μισθός τιμή και κέρδος

αναγκών είναι το πρώτο ιστορικό γεγονός»⁵⁰. Οι ανάγκες του πληθυσμού πολλαπλασιάζονται καθημερινά. Γράφει ο Λένιν: «Όταν εξετάζει κανείς τη σχέση ανάμεσα στην ανάπτυξη του καπιταλισμού και στην ανάπτυξη της αγοράς, δεν πρέπει να ξεχνά την αναμφισβήτητη αλήθεια πως η άνοδος του καπιταλισμού προκαλεί αναπόφευκτα άνοδο των αναγκών όλου του πληθυσμού»⁵¹. Μάλιστα, ονόμασε οικονομικό νόμο του καπιταλισμού αυτή την άνοδο των αναγκών. Οι ανάγκες αυξάνονται και σε επίπεδο διεκδίκησης καλών εργασιακών συνθηκών, όπως για παράδειγμα η ύπαρξη κλιματισμού ο οποίος θα λειτουργεί σωστά και θα συντηρείται επαρκώς.

Για να δούμε λοιπόν ποια είναι η απάντηση σε επιχειρήματα του τύπου «η κατάσταση σήμερα είναι μια χαρά αφού όλοι έχουμε εξελιγμένο κινητό τηλέφωνο, ενώ πριν από 50 χρόνια κυκλοφορούσαν ξυπόλητοι και τρώγανε φλούδες». Οι θέσεις αυτές αγνοούν την εξέλιξη των αναγκών και στερούνται σοβαρότητας. Η πλέον βασική αρχή όταν εξετάζουμε μια εξέλιξη στην κοινωνία είναι να μπορούμε να αντιλαμβανόμαστε τις συνθήκες που επικρατούσαν κάθε στιγμή, τα ειωθότα της εκάστοτε περιόδου. Πριν από 50 χρόνια η κατάσταση ήταν αντίστοιχη με τη σημερινή, σε διαφορετικό όμως επίπεδο. Υπήρχαν δηλαδή οι εκμεταλλευτές της εποχής που ζούσαν άριστα με βάση τα τότε δεδομένα, ενώ υπήρχαν και οι εκμεταλλευόμενοι που προσπαθούσαν να επιβιώσουν. Καλά θα κάνουν λοιπόν όσοι διαδίδουν επιχειρήματα τέτοιου τύπου να λάβουν υπόψη τους την εξέλιξη της κοινωνίας και την αλλαγή των αναγκών που επιφέρει. Πάντως, και πριν από 50 χρόνια, για να ακολουθήσουμε το συλλογισμό που προβάλλουν, υπήρχαν κάποιοι που φορούσαν ότι καλύτερο υπήρχε και έτρωγαν κρέας, και αυτοί οι «κάποιοι» δεν ανήκαν στην εργατική τάξη...

⁵⁰ Μαρξ-Ενγκελς, Η Γερμανική ιδεολογία

⁵¹ Λένιν, Με αφορμή το λεγόμενο πρόβλημα των αγορών

Βέβαια, ο νόμος της αύξησης των αναγκών που προαναφέραμε είναι ένας γενικός οικονομικός νόμος που ισχύει σε όλα τα κοινωνικοοικονομικά συστήματα, ανάλογα όμως τις εκάστοτε συνθήκες εμφανίζεται και με διαφορετικές μορφές. Επειδή στις ταξικές κοινωνίες υπάρχει κοινωνική ανομοιογένεια, οι ανάγκες και τα συμφέροντα των ανθρώπων είναι διαφορετικά.

Σε αυτό το σημείο θα θέλαμε να ανοίξουμε άλλη μια μικρή παρένθεση. Στις μέρες μας προπαγανδίζονται έντονα αντιλήψεις του τύπου «υπάρχει πλέον πανομοιότυπος τρόπος ζωής σε όλο τον πλανήτη». Η παγκόσμια επικράτηση ενός συγκεκριμένου life style όπως λέγετε, παρουσιάζεται ως ισχυρό επιχείρημα. Τέτοιες αντιλήψεις είναι ανεδαφικές και αποπροσανατολιστικές. Σε μια ταξική κοινωνία είναι αδύνατον να υπάρξει ενιαίος τρόπος ζωής για όλα τα μέλη της. Αν συνέβαινε αυτό, η κοινωνία θα ήταν αταξική! Δεν θα πρέπει να συγχέουμε τα όνειρα και τις ψευδαισθήσεις που γεννά η καταναλωτική κοινωνία στα μέλη της, με την πραγματικότητα. Μπορεί για παράδειγμα ο γιος του εργάτη να ονειρεύεται την απόκτηση μιας Porsche που κοστίζει 100.000 ευρώ, όμως οι πιθανότητες να την αποκτήσει είναι στην πράξη ανύπαρκτες και εάν τελικά το καταφέρει θα πρέπει να στερηθεί όλα τα υπόλοιπα στη ζωή του! Μπορεί επίσης να προσπαθεί ο εργάτης να ακολουθήσει τον τρόπο ζωής της αστικής τάξης, όμως αυτό είναι εφικτό μόνο για ένα σύντομο χρονικό διάστημα και συνήθως με τη χρησιμοποίηση πιστωτικών καρτών μέχρι να βουλιάξει στα χρέη. Το μόνο «ακίνδυνο» ίσως που μπορεί να κάνει είναι μιμηθεί αυτή τη ζωή, αγοράζοντας για παράδειγμα κοστούμια από τα φθηνά ZARA, που κάπως μπορεί να μοιάζουν από μακριά με τα πανάκριβα ARMANI. Αντίθετα, η αστική τάξη απολαμβάνει με απίστευτη άνεση και τα σπορ αυτοκίνητα και τα κυριλέ ρούχα και τα πάντα!

8.3 ΣΧΕΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΠΟΛΥΤΗ ΕΞΑΘΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

Η κατάσταση της εργατικής τάξης χειροτερεύει από την άποψη του βαθμού ικανοποίησης των υλικών, κοινωνικών, και πολιτιστικών αναγκών που επιβάλλει η ίδια η κοινωνική εξέλιξη. Υπάρχουν δύο πλευρές που μπορούμε να πάρουμε ως μέτρο σύγκρισης.

Η πρώτη είναι κατά τη γνώμη μας η πιο ουσιαστική, διότι αποκαλύπτει το δυνάμωμα της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης στο πέρασμα του χρόνου. Εδώ λοιπόν συγκρίνουμε την κατάσταση της εργατικής τάξης με την κατάσταση της αστικής τάξης. Μιλάμε δηλαδή για αυτό που οι κλασικοί του μαρξισμού ονόμασαν «σχετική εξαθλίωση». Πρόκειται για την τάση που υπάρχει για ολοένα μεγαλύτερη διεύρυνση του χάσματος ανάμεσα στους δύο βασικούς πόλους της κοινωνίας: την αστική τάξη και το προλεταριάτο.

Η δεύτερη, είναι η περίπτωση όπου η κατάσταση χειροτερεύει απόλυτα, δηλαδή χειροτερεύει σε σύγκριση με προηγούμενες περιόδους. Είναι η περίπτωση του πισωγυρίσματος, όπου ο εργάτης γίνεται πραγματικά φτωχότερος, ζει χειρότερα. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται ειδικά σε περιόδους οικονομικής κρίσης. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Λένιν, οι κρίσεις και οι περίοδοι στασιμότητας αυξάνουν περαιτέρω την εξάρτηση της μισθωτής εργασίας από το κεφάλαιο. Ο κυριότερος λόγος που εμποδίζει τη συνέχιση της απόλυτης χειροτέρευσης, είναι η ταξική πάλη.

Ο καπιταλισμός ήρθε ως φυσιολογική συνέχεια-εξέλιξη των προηγούμενων εκμεταλλευτικών συστημάτων. Στον καπιταλισμό ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής είναι ο εκμεταλλευτής και ο εργάτης είναι ο εκμεταλλευόμενος. Αυτή είναι μια αλήθεια που βρίσκεται στην καρδιά της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος, αποτελεί θεμέλιο λίθο και όσο υπάρχει καπιταλισμός θα υπάρχει εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Προφανώς σήμερα οι εργαζόμενοι δεν είναι αλυσοδοσμένοι με την

κυριολεκτική έννοια, όπως συνέβαινε με τους δούλους. Προφανώς όσο αναπτύσσεται η κοινωνία έχουμε σε γενικές γραμμές και ένα ανέβασμα του βιοτικού επιπέδου. Ε, και τι σημαίνει αυτό;! Αλλάζει τον εκμεταλλευτικό χαρακτήρα του καπιταλισμού; Άλλωστε, όλα αυτά τα αγαθά που υπάρχουν σήμερα, οι ίδιοι οι εργάτες δεν τα παρήγαγαν; Συγκριτικά ποιος είναι πιο ευνοημένος από την αύξηση της παραγωγής, οι εργάτες ή οι καπιταλιστές;

8.4 ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΤΑΞΙΚΗΣ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗΣ ΣΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Οι τάξεις είναι ένα ιστορικό φαινόμενο, αποτελούν όπως λέμε ιστορική κατηγορία. Κάθε κοινωνικό σύστημα που στηρίζεται στην εκμετάλλευση, έχει ταξική διαστρωμάτωση. Σε κάθε περίπτωση οι δύο βασικοί πόλοι είναι οι εκμεταλλευτές και οι εκμεταλλεζόμενοι. Ανάμεσά τους υπάρχουν διάφοροι σχηματισμοί κυρίως ως κατάλοιπα προηγούμενων συστημάτων ή ως έμβρυα ενός επερχόμενου συστήματος.

Το ζήτημα της ταξικής διάρθρωσης είναι πολύ σημαντικό στην εξέταση ενός κοινωνικού συστήματος. Έτσι, ανάλογα με την ιδεολογική τοποθέτηση του καθενός και την κοσμοθεωρία στην οποία εντάσσεται, έχουν ειπωθεί διάφορα κριτήρια και έχουν προταθεί αρκετές μεθοδολογικές προσεγγίσεις για τον καθορισμό των τάξεων. Εμείς θα χρησιμοποιήσουμε τα τέσσερα κριτήρια του Λένιν:

Το πρώτο είναι κριτήριο-ομπρέλα που ουσιαστικά εμπεριέχει και τα υπόλοιπα. Πρόκειται για τη θέση που κατέχουν οι τάξεις σε ένα ιστορικά καθορισμένο σύστημα της κοινωνικής παραγωγής. Το δεύτερο είναι το σφαιρικά πιο καθοριστικό στη μαρξιστική προσέγγιση και αναφέρεται στη σχέση με τα μέσα παραγωγής. Το τρίτο κριτήριο χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στις μέρες μας και αναφέρεται στο αν το άτομο έχει στρατηγική θέση στην επιχείρηση, αν δηλαδή έχει και σε τι βαθμό διευθυντικό-

καθοδηγητικό ρόλο ή αντίθετα αν ο ρόλος του επί της ουσίας είναι εκτελεστικός. Το τέταρτο και τελευταίο κριτήριο αναφέρεται στο ύψος και τον τρόπο απόκτησης του εισοδήματος.

Ο μαρξισμός αποκαλύπτει πως η καθοριστική αιτία για των διαχωρισμό της κοινωνίας σε τάξεις, είναι οι σχέσεις με τα μέσα παραγωγής. Τάξεις, είναι εκείνες οι ομάδες ανθρώπων όπου η μία μπορεί να εκμεταλλεύεται την άλλη, δηλαδή να ιδιοποιείται τη δουλειά της άλλης, χάρη στη διαφορά της θέσης που κατέχει μέσα σε ένα καθορισμένο σύστημα της οικονομίας. Η αλήθεια αυτής της θέσης πρέπει να έγινε κάπως αντιληπτή όταν κάναμε μια σύντομη ιστορική αναδρομή στα εκμεταλλευτικά συστήματα που γνώρισε η ανθρωπότητα μέχρι σήμερα.

Στην καπιταλιστική κοινωνία τα μέσα παραγωγής τα κατέχει ο καπιταλιστής. Συγκεκριμένα, η μορφή που έχει επικρατήσει παγκοσμίως είναι αυτή του συλλογικού καπιταλιστή, δηλαδή της μεγάλης ανώνυμης εταιρίας. Ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής είναι προφανώς αυτός που κατέχει ένα αξιόλογο μέρος των μετοχών της εταιρίας. Ανοίγοντας μια μικρή παρένθεση, ας εξετάσουμε για λίγο την πρακτική του να δίνονται μετοχές της εταιρίας στους εργαζόμενούς της. Η κίνηση αυτή έχει ως στόχο να ενισχύσει την «αφοσίωση» των υπαλλήλων της, όπως θα δούμε παρακάτω. Όσον αφορά στα υψηλόβαθμα στελέχη υπάρχει και ο συμβολισμός που σηματοδοτεί την προσέγγισή τους στην αστική τάξη. Για τους εργάτες όμως δεν είναι τίποτε άλλο από μια ακόμη προσπάθεια να καλυφθεί η εκμεταλλευτική ουσία του τρόπου παραγωγής και να γίνει η δημιουργία κέρδους για την επιχείρηση, προσωπικός στόχος του καθενός. Το ποσοστό του μετοχικού κεφαλαίου που μοιράζεται σε κάθε εργάτη, είναι επί της ουσίας μηδαμινό. Μα εάν είχαμε στην πραγματικότητα μοίρασμα της ιδιοκτησίας στους εργάτες, τότε θα είχαμε και το πέρασμα στη σοσιαλιστική οικονομία!

Ο καπιταλιστής είναι κάτοχος κεφαλαίου που το επενδύει στη σφαίρα της παραγωγής ή της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, με σκοπό να βγάλει κέρδος. Παίζει ηγετικό-διευθυντικό ρόλο, είτε άμεσα ο ίδιος, είτε συνήθως έμμεσα μέσω μισθωτών διευθυντικών στελεχών. Το εισόδημα του καπιταλιστή προέρχεται από το κέρδος της επιχείρησής του μέσω της παραγωγής υπεραξίας και του επιτρέπει να ζει πολύ άνετα χωρίς να εργάζεται ο ίδιος (άσχετα εάν αυτός επιθυμεί να εργάζεται). Ο κάθε προλετάριος πουλάει την εργατική του δύναμη στον καπιταλιστή, έρχεται πλέον σε επαφή με τα μέσα παραγωγής και ξεκινά η παραγωγική διαδικασία. Ο προλετάριος στην οργάνωση της κοινωνικής εργασίας παίζει ουσιαστικά ρόλο εκτελεστικού οργάνου. Γράφει ο Μαρξ: «Οποιοσδήποτε κι αν είναι οι κοινωνικές μορφές της παραγωγής, οι συντελεστές της παραμένουν πάντα οι εργάτες και τα μέσα παραγωγής. Εφόσον όμως οι εργάτες είναι χωρισμένοι από τα μέσα παραγωγής, και οι πρώτοι και τα δεύτερα είναι μόνο δυνάμει συντελεστές της παραγωγής. Για να γίνει παραγωγή πρέπει να ενωθούν. Ο ειδικός τρόπος με τον οποίο πραγματοποιείται αυτή η ένωση, κάνει να διακρίνονται οι διάφορες οικονομικές εποχές της κοινωνικής διάρθρωσης»⁵². Έτσι λοιπόν, στην ταξική διάρθρωση της καπιταλιστικής κοινωνίας διακρίνουμε δύο βασικές τάξεις, τους αστούς και τους προλετάριους. Ας ξαναθυμηθούμε τους ορισμούς. Ο Ένγκελς γράφει: «Ως αστική τάξη εννοούμε την τάξη των σύγχρονων καπιταλιστών, που είναι κάτοχοι των κοινωνικών μέσων παραγωγής και εκμεταλλεύονται μισθωτή εργασία. Ως προλεταριάτο εννοούμε την τάξη των σύγχρονων μισθωτών εργατών που επειδή δεν κατέχουν δικά τους μέσα παραγωγής, είναι υποχρεωμένοι να πουλάνε την εργατική τους δύναμη για να ζήσουν»⁵³.

Είναι σημαντικό να υπενθυμίσουμε πως οι ορισμοί αυτοί δεν περιορίζονται μόνο στα στενά πλαίσια της παραγωγής. Το κεφάλαιο επεκτείνεται και στη σφαίρα της

⁵² Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος 2

⁵³ Υποσημείωσή του στο Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος το 1888

κυκλοφορίας των εμπορευμάτων (εμπόριο, τράπεζες), αλλά και στο πολιτικό και ιδεολογικό εποικοδόμημα της κοινωνίας. Άρα, καπιταλιστής δεν είναι μόνο ο βιομήχανος, αλλά είναι και ο μεγαλέμπορος και ο τραπεζίτης που ιδιοποιούνται κομμάτια από την υπεραξία που παράχθηκε στη βιομηχανία, με τη μορφή εμπορικού κέρδους ή τόκου. Αντίστοιχα, επεκτείνονται και τα όρια της εργατικής τάξης, μιας και προλετάριος δεν είναι μόνο ο βιομηχανικός εργάτης, αλλά και ο εμποροϋπάλληλος και ο τραπεζοϋπάλληλος.

Όπως αναλύσαμε στο κεφάλαιο για τον κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό, και οι απλοί δημόσιοι υπάλληλοι ανήκουν στους προλετάριους, όμως τα ανώτατα κλιμάκια της ιεραρχίας ανήκουν στην αστική τάξη.

Προφανώς, η καπιταλιστική κοινωνία δεν αποτελείται αποκλειστικά από αυτές τις δύο τάξεις. Ανάμεσά τους υπάρχουν τα μεσαία στρώματα της πόλης και του χωριού. Ας ξεκαθαρίσουμε λίγο την έννοια στρώμα. Η λέξη αυτή χρησιμοποιείται με τρεις διαφορετικές έννοιες. Καταρχάς περιγράφει τα διάφορα τμήματα που υπάρχουν μέσα στις δύο βασικές τάξεις (αστοί-προλετάριοι). Στα διάφορα στρώματα της εργατικής τάξης για παράδειγμα, δεν είναι ολόδια τα χαρακτηριστικά, ο βαθμός εκμετάλλευσης κτλ. Μια άλλη σημασία της λέξης, είναι η αναφορά στα διάφορα τμήματα που δεν ανήκουν στις δύο βασικές τάξεις και συνήθως ονομάζονται μεσαία στρώματα. Τέλος, ως στρώμα χαρακτηρίζουμε τμήματα από διαφορετικές τάξεις που ωστόσο εμφανίζουν κοινά χαρακτηριστικά.

Τα στρώματα αυτά λοιπόν διακρίνονται χοντρικά σε δύο κατηγορίες: Τα παλαιά μεσαία στρώματα αποτελούνται από μικροϊδιοκτήτες που αν και έχουν στην κατοχή τους μέσα παραγωγής είναι υποχρεωμένοι να εργάζονται άμεσα στην παραγωγή και οι ίδιοι. Διευκρινίζουμε, πως εάν έχουν τόσους υπαλλήλους ώστε να μην υπάρχει αναγκαιότητα να δουλέψουν και οι ίδιοι για να ζήσουν, θεωρούνται καπιταλιστές.

Αντίστοιχα έχουμε και τους μικροεμπόρους ή όσους διατηρούν ένα μαγαζάκι. Ας πάρουμε για παράδειγμα έναν κλειδαρά που πέραν της προσωπικής του εργασίας απασχολεί και δύο βοηθούς ή κάποιον ιδιοκτήτη ταβέρνας που ο ίδιος κάθεται στο ταμείο και απασχολεί έναν μάγειρα και τρεις σερβιτόρους. Εδώ συναντάμε κάποιους μικροαστούς.

Θα μπορούσαμε ακόμη να ορίσουμε ως «μισοπρολετάριους» αυτούς που εργάζονται κάπου ως μισθωτοί και ταυτόχρονα έχουν και κάποιο εισόδημα από την κατοχή ενός μικρομάγαζου, είναι δηλαδή ανάμεσα στα παλαιά μεσαία στρώματα και την εργατική τάξη.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα νέα μισθωτά μεσαία στρώματα, που ο ρόλος τους στην οργάνωση της κοινωνικής εργασίας και το ύψος του εισοδήματός τους, τους κατατάσσει μεταξύ της αστικής και της εργατικής τάξης. Για παράδειγμα οι προϊστάμενοι και γενικά τα μεσαία στελέχη των επιχειρήσεων (ιδιωτικών και κρατικών), απλοί αξιωματικοί του στρατού, πρόεδροι πρωτοδικών κτλ.

Στα μεσαία στρώματα μπορεί να παρατηρηθούν μεγάλες διαφορές στο ύψος του εισοδήματος που απολαμβάνουν. Υπάρχει ένα σχετικά εύπορο τμήμα τους, όπως επίσης υπάρχουν και κάποιοι που το εισόδημά τους να έχει πέσει ακόμη και κάτω από το εισόδημα του προλεταριάτου.

Κάποιος όμως που είναι μεν μισθωτός, αλλά το εισόδημά του προσεγγίζει το ύψος του εισοδήματος της αστικής τάξης, αυτομάτως κατατάσσεται σε αυτή. Ως συγκεκριμένα παραδείγματα μπορούμε να αναφέρουμε όλα τα ανώτατα στελέχη των μεγάλων επιχειρήσεων (ιδιωτικών και κρατικών), τους στρατηγούς, τους αεροπαγίτες κτλ.

Ειδικά για τις επιχειρήσεις, θα πρέπει να τονίσουμε πως η ταύτιση των συμφερόντων της ανώτατης διοίκησης με τον καπιταλιστή είναι απόλυτη και προφανής. Η ανώτατη

διοίκηση (top management) παίρνει ως εισόδημα ένα αξιόλογο κομμάτι από τα κέρδη της εταιρίας και αυτός είναι ο λόγος που επιχειρεί να μεγιστοποιήσει την εκμετάλλευση των εργατών. Άλλωστε μόνο κάποιος τρελός θα άφηνε το τιμόνι της περιουσίας του σε κάποιους που δεν εμπιστεύεται απόλυτα. Όλες οι στρατηγικές αποφάσεις παίρνονται από τα ανώτατα στελέχη, οι οποίοι είναι ταξικοί εχθροί των εργατών.

Ιδιαίτερη προσοχή απαιτείται στη μελέτη δύο διαταξικών στρωμάτων της καπιταλιστικής κοινωνίας: της αγροτιάς και της «διανόησης».

Η αγροτιά ήταν η μία από τις δύο βασικές τάξεις της φεουδαρχίας. Με την επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής η αγροτιά αποσυντίθεται ως τάξη και διαφοροποιείται. Όπως επεσήμανε και ο Λένιν⁵⁴, οι μεγάλοι και πλούσιοι αγρότες ανήκουν στην αστική τάξη, ενώ οι υπόλοιποι μοιράζονται στους μισοπρολετάριους και στην εργατική τάξη, ως εργάτες γης σε καπιταλιστικές αγροτικές επιχειρήσεις.

Η διανόηση αποτελείται γενικώς από άτομα ανώτερης και ανώτατης μόρφωσης, και το επάγγελμά τους σχετίζεται με την ειδικευμένη διανοητική εργασία. Ένα κομμάτι της ανήκει στην αστική τάξη, όπως είναι τα κορυφαία στελέχη επιχειρήσεων που προαναφέραμε. Ένα άλλο κομμάτι ανήκει στα παλαιά μεσαία στρώματα, όπως οι αυτοαπασχολούμενοι δικηγόροι, γιατροί, μηχανικοί κτλ. Ένα τρίτο κομμάτι ανήκει στα νέα μεσαία στρώματα, όπως τα μεσαία στελέχη που προαναφέραμε. Ένα τέταρτο κομμάτι ανήκει στην εργατική τάξη, όπως οι δάσκαλοι, οι λογιστές, οι δικηγόροι που εργάζονται με χαμηλό μισθό στο γραφείο ενός μεγαλοδικηγόρου, οι γιατροί που εργάζονται με χαμηλό μισθό σε κάποιο νοσηλευτικό ίδρυμα κτλ. Εάν έχουμε κάποιον συνδυασμό εισοδήματος, όπως έναν δάσκαλο που παράλληλα με τη δουλειά στο σχολείο κάνει και ιδιαίτερα, τότε αυτόν θα μπορούσαμε να τον πούμε μισοπρολετάριο.

⁵⁴ Λένιν, Θέσεις για το δεύτερο συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9:

ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με την άμεση παρέμβαση του αστικού κράτους και ως απόρροια της πάλης των τάξεων, δημιουργείται το εργασιακό πλαίσιο. Ας ρίξουμε μια σύντομη ματιά στις σημερινές γενικές κατευθυντήριες γραμμές του.

9.1 ΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΚΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στην Ελλάδα οι εργασιακές σχέσεις είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία σχέσεις μισθωτής εργασίας. Επίσης υπάρχει η ιδιαιτερότητα του υπερδιογκωμένου δημόσιου τομέα, με τις «υπερπροσλήψεις» προσωπικού στα πλαίσια του εκάστοτε κομματικού κράτους. Στη μισθωτή εργασία ο εργαζόμενος πουλάει την εργατική του δύναμη και το κεφάλαιο την αγοράζει. Οι όροι με τους οποίους γίνεται αυτή η αγοροπωλησία ποικίλουν στις διάφορες εποχές και καταστάσεις, κυρίως ως απόρροια της ταξικής πάλης. Άλλοτε βλέπουμε πως είναι υποχρεωτικό το 8ωρο ή το 12ωρο, άλλοτε έχουμε ή όχι συλλογικές συμβάσεις εργασίας, εργασία με ή χωρίς ασφάλιση, εργασία από το σπίτι, χαρακτηρισμός ή όχι επαγγελματών ως βαρέα και ανθυγιεινά κτλ. Ενώ λοιπόν οι όροι διαφέρουν, το σίγουρο είναι πως το κεφάλαιο επιδιώκει κάθε φορά τη μεγιστοποίηση της εκμετάλλευσης και συνεπώς τη μεγιστοποίηση της παραγωγής υπεραξίας.

9.2 ΟΡΟΣΗΜΟ Η «ΛΕΥΚΗ ΒΙΒΛΟΣ» ΤΗΣ ΕΕ

Τον Ιούνιο του 1993 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης κάλεσε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να προετοιμάσει και να παρουσιάσει ένα κείμενο σχετικά με τη στρατηγική που θα πρέπει να ακολουθήσει η ΕΕ για την ανάπτυξη, την ανταγωνιστικότητα και την απασχόληση, όπερ και εγένετο. Τον Δεκέμβριο του 1993 επικυρώθηκε από τη Σύνοδο Κορυφής των Βρυξελλών η ονομαζόμενη Λευκή Βίβλος, που ήρθε και ως συνέχεια των κατευθυντήριων γραμμών της Συνθήκης του Μάαστριχ. Οι πρώτες προτάσεις της Λευκής Βίβλου είναι οι εξής: «Ένας και μόνο λόγος, η ανεργία»⁵⁵. Το κείμενο αυτό αποτέλεσε την αρχή για μια νέα εποχή στις εργασιακές σχέσεις και μέχρι σήμερα είναι οδηγός για όλη την εργατική νομοθεσία στην ΕΕ. Με έναν τέτοιο δηλωμένο στόχο προωθήθηκαν η πλήρης απελευθέρωση της αγοράς εργατικής δύναμης, η πίεση για εντατικότητα της εργασίας, η απορύθμιση του χρόνου εργασίας, η αποδιάρθρωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης κα.

Η πρώτη παρατήρηση που θα θέλαμε να κάνουμε, αφορά στην ιδεολογική εκστρατεία που έχει εξαπολυθεί από τα διάφορα όργανα της αστικής τάξης και επιχειρεί να καταστήσει συνυπεύθυνους τους εργάτες για τις κρίσεις που περνάει ο καπιταλισμός. Ο στόχος είναι να δημιουργήσουν άγχη, ανασφάλειες και αισθήματα υποταγής στους εργαζόμενους ώστε να παρουσιάζεται η νέα κατάσταση στα εργασιακά ως μονόδρομος. Έτσι, εμφανίσθηκαν και οι διάφορες λογικές ταξικής συναίνεσης που περιστρέφονται γύρω από την περίφημη έννοια του «κοινωνικού διαλόγου». Μάλιστα, ο ίδιος ο τότε πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ζακ Ντελόρ είχε δηλώσει πως δεν θα πρέπει να θεωρούμε πλέον πως υπάρχουν κοινωνικά κεκτημένα, εγκαινιάζοντας έτσι το διάλογο από μηδενική βάση. Ο διάλογος που προτείνεται είναι σχεδόν πάντα εκβιαστικός. Η αρχή έγινε από τις πρώτες κιόλας μέρες εφαρμογής της Λευκής Βίβλου,

⁵⁵ Λευκή Βίβλος

με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αυτοκινητοβιομηχανία Volkswagen που καλώντας σε διάλογο τα συνδικάτα τους ανακοίνωσε πως ή θα δεχόταν την πρόταση για μείωση των ωρών εργασίας με ταυτόχρονη μείωση των αποδοχών τους ή θα απολύονταν 30.000 από το σύνολο των 100.000 εργαζομένων! Από τότε ακολούθησαν αμέτρητα τέτοια παραδείγματα σε όλες τις χώρες της ΕΕ. Το ζήτημα βέβαια δεν αφορά μόνο συγκεκριμένες επιχειρήσεις, αλλά και όλη την εργατική νομοθεσία, τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας κτλ.

Η Λευκή Βίβλος επιχειρεί την ανάπτυξη των ευρωπαϊκών οικονομιών «ώστε να μπορούν να αντιμετωπίσουν τον διεθνή ανταγωνισμό, δημιουργώντας ταυτόχρονα τα εκατομμύρια θέσεων απασχόλησης που χρειάζονται»⁵⁶. Η λέξη-κλειδί είναι η ανταγωνιστικότητα των μεγάλων επιχειρήσεων, κάτι που σημαίνει πως στο βωμό της θα πρέπει να θυσιαστούν όλες οι μέχρι τώρα κατακτήσεις του εργατικού κινήματος, κατακτήσεις που επήλθαν με πολλές θυσίες, ακόμη και με αίμα όπως την πρωτομαγιά του Σικάγου το 1886 και της Θεσσαλονίκης το 1936. Πολύ χρήσιμο θα ήταν να τονίσουμε πως όλες αυτές οι λαϊκές κατακτήσεις είχαν συντελεσθεί σε περιόδους όπου ο συνολικός παγκόσμιος πλούτος ήταν δεκάδες φορές χαμηλότερος από τον σημερινό!

Ανταγωνιστικότητα, σημαίνει ουσιαστικά διασφάλιση των κερδών του κεφαλαίου και ο εργαζόμενος (ως συνέπεια της υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο και της κοινωνικοποίησης της παραγωγής) βρίσκεται εγκλωβισμένος στην επιχείρηση, υποχρεωμένος να επωμισθεί το βάρος του ανταγωνισμού υπό την απειλή της περικοπής θέσεων εργασίας ή ακόμη και του κλεισίματος της παραγωγικής μονάδας και της μεταφοράς της σε χώρες όπου η αξία της εργατικής δύναμης είναι ακόμη χαμηλότερη.

Ο εργάτης καλείται να συμμετάσχει σε έναν πόλεμο των πολυεθνικών για την παγκόσμια κυριαρχία τους, για τα κέρδη και το μερίδιο αγοράς δηλαδή, για τον οποίο

⁵⁶ ό.π

πόλεμο δεν ευθύνεται και τελικά δεν έχει και τίποτα να κερδίσει, διότι το βάρος της ανταγωνιστικότητας θα το σηκώσει ο ίδιος.

Όταν βρισκόμαστε σε καταστάσεις κρίσεις (πχ εκτίναξη της ανεργίας) κάποιος θα πρέπει να υποχωρήσει, να κάνει θυσίες προκειμένου να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα. Η μεριά του κεφαλαίου είναι ανυποχώρητη, κυρίως λόγω της θέσης ισχύος που βρίσκεται σήμερα με το ταξικό κίνημα να φαντάζει αδύναμο. Το κεφάλαιο θεωρεί «κεκτημένο του δικαίωμα» να δρα ανενόχλητο στην οικονομία της ελεύθερης αγοράς, άρα αυτό που μας μένει ως διέξοδος είναι η υποχώρηση των εργατών!

Αν δει κανείς τον τρόπο που προτείνεται από την Λευκή Βίβλο ως κατευθυντήρια γραμμή για τη δημιουργία των υποσχόμενων θέσεων εργασίας, θα διαπιστώσει πως δεν πρόκειται για τίποτε άλλο από την μαζική καθιέρωση της μερικής απασχόλησης και συνεπώς τη δημιουργία μερικώς αμειβόμενων και μερικώς ασφαλισμένων εργατών. Η ΕΕ αποφάσισε αυτή τη στρατηγική και σήμερα εξαπλώνεται συνεχώς η εφαρμογή των νέων σχέσεων μισθωτής εργασίας, οι πολλές βάρδιες, οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου, η κατάργηση της Κυριακάτικης αργίας, η ετοιμότητα για εργασία κατόπιν ειδοποίησης και διάφορα άλλα μέτρα που επί της ουσίας μοιράζουν την ανεργία σε κάθε εργαζόμενο και διασφαλίζουν τα κέρδη του κεφαλαίου. Αυτή είναι λοιπόν η μαγική λύση που προτείνεται στο όνομα μιας περίεργης αλληλεγγύης. Αντί για 20 εκατομμύρια ανέργους, να έχουμε 40 εκατομμύρια μερικώς απασχολούμενους! Και όλα αυτά σε περιόδους όπου οι εργαζόμενοι ήδη δυσκολεύονται να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις της ζωής. Μπήκαμε σε μια εποχή όπου τείνει να κυριαρχήσει η «εφεδρική της εργασίας», με τον εργαζόμενο να είναι έτοιμος για εργασία όπου προκύψει, χωρίς καμία σιγουριά. Οι συνέπειες αυτής της κατάστασης δεν αφορούν μόνο στον ίδιο τον εργαζόμενο αλλά προεκτείνονται σε όλη την οικογένειά του και στα σχέδια για τη ζωή τους.

Διαβάζουμε ενδεικτικά από το κείμενο της Λευκής Βίβλου: «Τα άτομα που έχουν ήδη εργασία θα πρέπει να πεισθούν ότι η αλληλεγγύη που θα δείξουν με την αποδοχή ορισμένων θυσιών θα καταλήξει στη δημιουργία θέσεων απασχόλησης για εκείνους οι οποίοι είναι σήμερα άνεργοι... Καθιέρωση μεγαλύτερης ευελιξίας πρέπει να γίνει σε θέματα οργάνωσης της εργασίας καταργώντας για παράδειγμα τα εμπόδια που καταστούν δαπανηρή την απασχόληση με μειωμένο ωράριο ή τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου... Αυξάνοντας τον αριθμό των θέσεων εργασίας με μερική απασχόληση... Οι εθνικές αρχές πρέπει να δώσουν έμφαση στην ποιοτική στάθμη της εκπαίδευσης και στη συμβατότητά της ώστε να παρέχονται περισσότερες δυνατότητες μετάβασης από μια ειδικότητα στην άλλη... Τα συστήματα και οι κανονιστικές ρυθμίσεις που αποσκοπούσαν στην κοινωνική προστασία είχαν κατά ένα μέρος τουλάχιστον αρνητικές συνέπειες για την απασχόληση, επειδή προστάτευαν κυρίως τα άτομα που εργαζόταν... Για να διευκολύνεται η απασχόληση των νέων προτείνεται να καθιερωθεί μεγαλύτερη ευελιξία ως προς τον κατώτατο μισθό ή τους όρους σύμβασης... Όσον αφορά στη μείωση του κόστους εργασίας έχουν γίνει προτάσεις ως εναλλακτική λύση για τις ομαδικές απολύσεις σε περιόδους ύφεσης... Η νομοθεσία που διέπει τους όρους απόλυσης των εργαζομένων με συμβάσεις απεριόριστης διάρκειας πρέπει να χαλαρώσει... Μείωση των εισφορών των εργοδοτών για την κοινωνική ασφάλιση... Η αύξηση των ειδικών φόρων κατανάλωσης στον καπνό και τα οινοπνευματώδη ποτά αποτελεί συγχρόνως μια πηγή συμπλήρωσης των εσόδων του προϋπολογισμού... Οι κατά κεφαλήν ονομαστικοί μισθοί δε θα πρέπει να αυξάνονται κατά ποσοστό του 2-3% ετησίως... Οι μισθολογικές αυξήσεις να περιορίζονται κάτω από τα όρια της παραγωγικότητας...» και πολλά άλλα στο ίδιο μήκος κύματος.

Σύμφωνα δηλαδή με τη Λευκή Βίβλο οι εργαζόμενοι πρέπει να νιώθουν τύψεις που εργάζονται και το σωστό είναι να μοιραστούν τις θέσεις εργασίας με τους φίλους τους

που είναι άνεργοι! Από την άλλη, το κράτος θα πρέπει να πάψει να προστατεύει όσους εργάζονται γιατί έτσι συμβάλει στην ανεργία και το σωστό είναι να αφήσει ανεξέλεγκτες τις επιχειρήσεις και να τις απαλλάξει από τα βάρη των εισφορών! Τέλος, οι επιχειρήσεις δε χρειάζεται να κάνουν τίποτε άλλο από το να συνεχίσουν να εκμεταλλεύονται τους εργάτες τους μέχρι να τους απολύσουν!

Πέραν του γεγονότος της έντασης της εκμετάλλευσης θα θέλαμε να κάνουμε και κάποιες παρατηρήσεις πάνω στη λογική της Λευκής Βίβλου. Καταρχάς, με όλη αυτή την αποδιοργάνωση και τις πρακτικές της μερικής απασχόλησης αποδυναμώνεται πάρα πολύ η αφοσίωση των εργατών, που όπως είπαμε αποτελεί βασικό στόχο του HRM. Πόσο αφοσιωμένος μπορεί να νιώθει κάποιος όταν σκορπίζει την εργατική του δύναμη σε διάφορες παράλληλες δουλειές ως ημιαπασχολούμενος; Επίσης, με τη μείωση των εργοδοτικών εισφορών έχουμε αποδυνάμωση των ασφαλιστικών ταμείων ενώ ταυτόχρονα εφαρμόζεται η αύξηση των ορίων συνταξιοδότησης. Μα, έτσι δεν είναι βέβαιο πως θα έχουμε αναγκαστικά μια μείωση των ήδη χαμηλών συντάξεων και μια τρόπον τινά μετατροπή τους σε «φιλόπτωχα ταμεία»; Και τα αυξημένα όρια ηλικίας δεν έρχονται σε αντίθεση με την καταπολέμηση της ανεργίας;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΕΚΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10:

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη δεκαετία 1840-1850 συντελέστηκε μια μεγάλη επαναστατική αλλαγή στην ανάπτυξη της φιλοσοφικής σκέψης, εμφανίστηκε η μαρξιστική φιλοσοφία με τον διαλεκτικό και τον ιστορικό υλισμό. Αυτή η ολοκληρωμένη προσέγγιση, ως κοσμοθεωρία ερμηνεύει και αναλύει μεταξύ άλλων και τον τρόπο λειτουργίας του καπιταλισμού, αποκαλύπτει την ουσία του, αλλά και τον παροδικό του χαρακτήρα ως τρόπο παραγωγής. Ο μαρξισμός αποτελεί το ιδεολογικό εργαλείο της εργατικής τάξης, δηλαδή του προλεταριάτου.

Αντίθετα, εάν ακολουθούσαμε την άλλη κατεύθυνση της φιλοσοφίας, τον ιδεαλισμό, και παραδεχόμασταν ότι το πρωτεύον είναι το πνεύμα, τότε την πηγή των κοινωνικών δεινών από τα οποία υποφέρουν οι εργαζόμενοι στις ταξικές κοινωνίες δε θα έπρεπε να την αναζητήσουμε στις συνθήκες της υλικής ζωής των ανθρώπων, στο οικονομικό σύστημα, στην ταξική διάρθρωση, αλλά στις συνθήκες της πνευματικής ζωής και στα ηθικά ελαττώματα των ανθρώπων.

Ο μαρξισμός λόγω της ολοκληρωμένης φιλοσοφικής του υπόστασης και του κοσμοθεωρητικού χαρακτήρα του, απαιτεί ενδελεχή μελέτη για να γίνει κατανοητός. Είναι νομίζω προφανές ότι ένα τέτοιο πολυδιάστατο ρεύμα της διάνοησης δεν μπορεί να χωρέσει σε 100 σελίδες, όταν μάλιστα έχει υποστεί πολλές και διαφορετικές ερμηνείες-προσεγγίσεις-αναθεωρήσεις. Δεν διεκδικώ τον τίτλο του παντογνώστη και του απόλυτου εκφραστή της αλήθειας!

Η μελέτη του τρόπου παραγωγής και συνεπώς της ανθρώπινης εργασίας αποτελεί κομβικό σημείο του μαρξισμού, εντάσσεται όμως στην όλη λογική της μαρξιστικής φιλοσοφίας. Έτσι, δημιουργείται μια αδυναμία της παρούσας διπλωματικής εργασίας, λόγω της αναγκαστικής επικέντρωσής της στο μερικό.

Τα κείμενα του Μαρξ γράφτηκαν πριν από 160 χρόνια περίπου και παρόλα αυτά μοιάζουν να επιβεβαιώνονται, τουλάχιστον στις κατευθυντήριες γραμμές τους. Η εφαρμογή της μαρξιστικής σκέψης στο σήμερα είναι ικανή να ερμηνεύσει την μέχρι τώρα εξέλιξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, προσφέροντας ένα ισχυρότατο θεωρητικό εργαλείο απέναντι στην αστική πολιτική οικονομία. Για να γίνει όμως κάτι τέτοιο, απαιτείται πρώτα η κατανόηση του ιδεολογικού πυρήνα του μαρξισμού. Με αυτό το υπόβαθρο επιχειρήθηκε η εφαρμογή του σε σύγχρονα δεδομένα, κάτι που επιτεύχθηκε στα θεμελιώδη ζητήματα, όπως για παράδειγμα στην ερμηνεία της έννοιας προλετάριος.

Θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε πως όταν μελετά κανείς ζητήματα όπως το εάν το κέρδος είναι η αμοιβή που δικαιούται ο επιχειρηματίας για το ρίσκο που παίρνει και για τις σωστές του κινήσεις στην αγορά ή εάν είναι προϊόν εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, όταν δηλαδή μελετά κανείς ζητήματα που ανήκουν στον κύκλο της διανόησης, η έννοια της απόδειξης δεν έχει την απολυτότητα της μαθηματικής σκέψης. Άλλωστε, η πολιτική οικονομία είναι εκ φύσεως ταξική. Αυτό αποτελεί μια εγγενή αδυναμία και ο αναγνώστης διατηρεί συνεχώς το δικαίωμα της διαφωνίας. Συνεπώς, η παρούσα εργασία μπορεί να αποτελέσει ερέθισμα για περαιτέρω προβληματισμό και αναζήτηση.

Όπως για παράδειγμα, διαφορετική ανάγνωση έχει δικαίωμα να κάνει ο καθένας και στα επίσημα στοιχεία του ΟΗΕ⁵⁷, σύμφωνα με τα οποία το 20% των πλουσιότερων κατοίκων του πλανήτη εισπράττει το 86% του παγκόσμιου εισοδήματος, η συνολική περιουσία των τριών πλουσιότερων ανθρώπων του πλανήτη ξεπερνά το ΑΕΠ των 35 λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών, πληθυσμού 600 εκατομμύρια ατόμων. Από πού πηγάζουν όλα αυτά τα κέρδη;

⁵⁷ Εφημερίδα «Καθημερινή»

Βάσει των όσων δείξαμε, ο καπιταλισμός είναι μια ιστορικά νομοτελειακή συνέχεια των προηγούμενων εκμεταλλευτικών συστημάτων. Είναι ένας τρόπος παραγωγής που αναπτύσσεται στηριζόμενος στην απλήρωτη εργασία, στην παραγωγή δηλαδή υπεραξίας και δημιουργεί έτσι τις ταξικές διαφορές στην κοινωνία. Είναι ένα σύστημα που προσπαθεί με κάθε μέσο να αντιστρέψει την πραγματικότητα, προσπαθεί να κρύψει την ουσία της λειτουργίας του που είναι η εκμετάλλευση, μιας και αυτή πραγματοποιείται με πιο συγκαλυμμένους τρόπους απ' ό τι στα προηγούμενα συστήματα. Ο καπιταλισμός αρχικά είχε προοδευτικό ρόλο γιατί κοινωνικοποίησε την εργασία, αλλά σήμερα έχει αντιδραστικό ρόλο διότι εμποδίζει την ιστορική αναγκαιότητα της κοινωνικοποίησης των αποτελεσμάτων αυτής της εργασίας, που για να επιτευχθεί απαιτείται η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής. Από αυτή τη βασική αντίθεση του καπιταλισμού απορρέουν αναπόφευκτα όλες οι κρίσεις του συστήματος.

Ο καπιταλισμός δημιούργησε τους προλετάριους, δηλαδή τους σύγχρονους μισθωτούς εργαζόμενους που επειδή δεν κατέχουν καθόλου δικά τους μέσα παραγωγής, είναι αναγκασμένοι να πουλούν την εργατική τους δύναμη για να ζήσουν. Προλετάριοι είναι η μεγάλη πλειοψηφία των σημερινών ανθρώπων. Μάλιστα, η έννοια αυτή αποχτά συνεχώς όλο και μεγαλύτερη δυναμική, καθώς έχουμε εν εξελίξει από την πρώτη στιγμή εγκαθίδρυσης του καπιταλισμού το φαινόμενο της προλεταριοποίησης σε όλους τους τομείς, ως αποτέλεσμα της συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου.

Η σύγχρονη επιχείρηση με την τεράστια δύναμή της και με υπερπολύτιμο σύμμαχο το αστικό κράτος, χρησιμοποιεί κάθε φορά τις κατάλληλες για την περίπτωση μεθόδους για να διασφαλίσει τα συμφέροντά της. Ο βασικός παράγοντας που καθορίζει τη στάση της, είναι η ένταση και οι συσχετισμοί δυνάμεων στην πάλη των τάξεων. Σήμερα, προσπαθεί να δημιουργήσει ένα ευχάριστο κλίμα εμφυσώντας στους εργάτες της μια

κουλτούρα δικαιοσύνης στο χώρο δουλειάς, αλληλοεκτίμησης, κοινών στόχων, ομαδικότητας και κοινωνικοποίησης έτσι ώστε να ελέγχει και να κατευθύνει τη δράση τους, για την παραγωγή της μέγιστης υπεραξίας. Προσπαθεί από τη μια με κάθε τρόπο να εντείνει την καπιταλιστική εκμετάλλευση και από την άλλη να αντιστρέψει φαινομενικά αυτή την πραγματικότητα. Με τη χρησιμοποίηση ενός γενικόλογου πλέγματος, λειτουργεί συνεκτικά για τη συγκρότηση της κοινότητας ενός εταιρικού «ανήκειν» που μοιράζεται τις ίδιες αξίες. «Εργοδότες και εργαζόμενοι, είμαστε όλοι μια ευτυχισμένη οικογένεια», μοιάζει να προπαγανδίζει το τμήμα HR. Πώς όμως μπορεί να ισχύει κάτι τέτοιο όταν κανένας καπιταλιστής δεν έπαθε ποτέ εργατικό ατύχημα, δεν απολύθηκε ποτέ από εργάτη, δε χρειάστηκε ποτέ να συμπίσει τις βασικές βιοτικές του ανάγκες...

Η επιχείρηση ζητά από τους εργάτες να επιδείξουν ένα σωρό αρετές όπως υπευθυνότητα, πρωτοβουλία, συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, αφοσίωση κα. Αφού όμως η ίδια η επιχείρηση παραδέχεται πως οι εργάτες είναι ικανοί για όλα αυτά, τότε γιατί οι εργάτες να μην πάρουν τις επιχειρήσεις στα χέρια τους, γιατί να εξακολουθήσει να υπάρχει ο ένας που θα βγάζει κέρδη από την εργασία των πολλών;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. **Κ. Μαρξ**, Το Κεφάλαιο, Σύγχρονη Εποχή
2. **Κ. Μαρξ**, Μισθός, τιμή και κέρδος, Σύγχρονη Εποχή
3. **Κ. Μαρξ - Φ. Ένγκελς**, Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, Σύγχρονη Εποχή
4. **Φ. Ένγκελς**, Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους, Σύγχρονη Εποχή
5. **Φ. Ένγκελς**, Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία, Μπάιρον
6. **Φ. Ένγκελς**, Ο Λουδοβίκος Φόιερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας, Σύγχρονη Εποχή
7. **Β. Ι. Λένιν**, Για τον Μαρξ και τον μαρξισμό, Σύγχρονη Εποχή
8. **Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών (ΚΜΕ)**, Προσεγγίσεις στην κατάσταση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα, Σύγχρονη Εποχή
9. **ΚΜΕ**, Η καπιταλιστική εκμετάλλευση στην Ελλάδα, Σύγχρονη Εποχή
10. **ΚΜΕ**, Λευκή και Πράσινη Βίβλος, Σύγχρονη Εποχή
11. **Κώστας Κάππος**, Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης Ελληνικής κοινωνίας, Αλήθεια
12. **Πανεπιστήμιο Λομονόσοφ ΕΣΣΔ 1977**, Πολιτική Οικονομία, Gutenberg
13. **Ερ. Χαν – Αλ. Κόζιγγκ**, Πρώτες γνώσεις στη μαρξιστική – λενινιστική φιλοσοφία, Σύγχρονη Εποχή
14. **Φ. Β Κωνσταντίνοφ & ομάδα επιστημόνων**, Οι βασικές αρχές της μαρξιστικής φιλοσοφίας, Σύγχρονη Εποχή
15. **Ευγενία Πετρίδου**, Διοίκηση, Ζυγός
16. **Χρήστος Γιοβάνης**, Λεξικό, εκδ. οργ. Χρ. Γιοβάνη
17. **Δ. Γ. Κασιούρας**, Σύντομο κοινωνικοπολιτικό λεξικό, Σύγχρονη Εποχή
18. **Ευρωπαϊκή Ένωση**, Λευκή Βίβλος